

Soome-ugri sõlmed

2013

Fenno-Ugria
2014

Raamatu väljaandmist toetasid hõimurahvaste programm ja Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Üve Maloverjan
Keeleliselt toimetanud Nele Otto
Kujundanud Alar Kitsik

Esikaanel:
Loojanguluik Äänisjärve Bessineeme põhjarühmast.
Foto: Loit Jõekalda

© MTÜ Fenno-Ugria Asutus
www.fennougria.ee

AS Atlex
Kivi 23, Tartu, 51009
Tel 734 9099, Faks 734 8915
atlex@atlex.ee, www.atlex.ee

ISSN 2228-1894

Sisukord

- 5 Viia-Kadi Raudalainen. Saateks

Konverents „Soome-ugri rahvaste taasärkamisaeg ja hõimupäevad 25“

- 10 Mall Hellam. Omaalgatus, vabadus ja rahva elujõud
- 16 Jaak Prozes. Hõimuliikumise unistused ja reaalsus 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses
- 20 Riho Grünthal. Soome hõimutöö tõusud ja mõõnad
- 25 Sándor Csúcs. Reguly selts ja hõimupäevad Ungaris
- 31 Valeri Markov. Rahvusliikumine Komi vabariigis 1990ndate alguses ja valmistumine soome-ugri rahvaste 1. maailmakongressiks
- 37 Zinaida Strogalštšikova. Karjala läänemeresoome rahvaste ühiskondlik liikumine
- 44 Nikandr Popov. Liikumise Mari Ušem taassünd 1990. aastatel

Soome-ugri rahvad

- 51 Jaak Prozes. Rahvaloendus: Eestis elavad soome-ugri rahvad
- 56 Anniina Ljokkoi. Eesti ingerisoomlased on multikultuurne vähemus
- 64 Kšumantsjan Pirguž. Teiste juuresolekul oma emakeelt rääkida on kultuurne

Tegemised ja ettevõtmised

- 70 Svetlana Karm, Art Leete. Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri püsinäituse kujunemislugu
- 78 Oliver Loode. Kuidas Bõgõ sai esimeseks soome-ugri kultuuripealinnaks
- 82 Kadi Sarv. Kolmas hõimuprogramm on lõpusirgel
- 89 Viia-Kadi Raudalainen. Eesti etnomuusikalaager on noortele soome-ugri pärimusmuusikutele võrratu kogemus

Keel ja kirjandus

- 93 Esta Prangel. Vadja keele mälestussammas
- 99 Mari Uusküla. Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte osakonna tegemistest 2013. aastal
- 102 Natalja Ermakov. Ersa ja mokša proosakogumikud ilmusid eesti keeles

Ekspeditsioonid ja reisirid

- 104 Jaak Prozes, Taisto Raudalainen. Suvereis nelja tuule rahvaste juurde
- 112 Timo Kalmu. Lüüdide ja äänisvepslaste juures
- 127 Eva Koff. Siberi päevik
- 139 Peeter Laurits. Hiigelpanoraami tikkimine
- 149 Eva Sepping. Soome-ugri kunstiskeenelt Komimaalt
- 154 Marika Alver. EKA 36. soome-ugri ekspeditsioon: Vanaküla piirijutud
- 158 Laur Lõhmus. Fenno-Ugria Noored osalesid MAFUNi kongressil

Hõimupäevad

- 165 Viia-Kadi Raudalainen. Hõimupäevade kontserdid
tõid esile rahvaste ürgse elujõu
- 171 Viia-Kadi Raudalainen. Veljo Tormise suurtsükkel
„Unustatud rahvad” kõlas hõimupäevadel tervikuna
- 177 Ljudmila Ruukel, Aivar Ruukel. Soome-ugri toidukultuurist

Aasta 2013

- 184 Auhinnad ja stipendiumid 2013
- 186 MTÜ Fenno-Ugria Asutuse tööd ja tegemised 2013
- 191 Tähistagem hõimupäeva!

Saateks

„Eesti viimaste aastate identiteediotsingutest aimub üks huvitav seaduspära. Näib, et mida kiiremini hakkas kaduma vana talupojakultuur, seda jõulisemalt katseti seda tühimikku täita kujutelmaga soome-ugri juurtest,“ kirjutab Valdur Mikita, kes oma 2013. aastal ilmunud menuraamatus „Lingvistiline mets“ toob meie väikeste nähtamatute asjade kultuurist esile perifeerseid ilminguid ja kummalisi seaduspärasid. Mikita leiab muu hulgas, et selles püüdluses on tubli annus enesepettust, sest eestlaste soome-ugri identiteet on üsna rohmakalt kokku klopsitud.

Need inimesed, kes oma töodes-tegemistes soome-ugri rahvastega igapäevaselt kokku puutuvad, ei pea sugugi niivõrd tähtsaks soome-ugri juurte tagaotsimist, vaid püüavad neist väikerahvastest rohkem teada saada, märgata nende igapäevaelu rõõme ja muresid, hoolida nende püüdlustest ning võtta koos ette asju, mis aitaksid hõimukeeltele ja kultuuridel püsida elujõulisena. Ülevaated seesugustest ettevõtmistest koondab kokku Fenno-Ugria Asutuse järjekordne aastaraamat.

Meie soome-ugri identiteedi tugevaks alustalaks kujunes juba 19. sajandil alguse saanud tihedam läbikäimine soome, ungari ja teiste sugulasrahvaste haritlaskonna vahel. Hõimurahvaste kohalolu peeti tähtsaks ka rahvuslikel suursündmustel, nagu näiteks esimesel laulupeol 1869. aastal. Kõrgpunkti saavutas see koostöö kahe maailmasõja vahelisel perioodil, kui hakati lausa riiklikul tasemel korraldama vaheldumisi Eestis, Soomes ja Ungaris kultuurikongresse ning läbi viima noorsoole suunatud sugulasrahvaid tutvustavaid hõimupäevi. Nõukogude Liidu surve all ei tohtinud me sellest koostööst suurt midagi mäletada, kuid niipea kui sotsialistlik süsteem hakkas lagunema, tekkis nii Eestis, Soomes, Ungaris kui ka Venemaal soome-ugri rahvaste seas kodanikualgatusi, mis hakkasid looma uusi vahetuid sidemeid. Otsiti ühisosa, õpiti üksteise ideedest ja väljendati vastastikust toetust.

Toonastele ühiskondlikele murrangutele ja käärimistele, üle pika aja vabadusehõngu tundnud sugulasrahvaste lootustele ning kahe maailmasõja vahelisest ajajärgust pärineva hõimupäevade traditsiooni taaselustamisele oli pühendatud läinudaastane hõimupäevade konverents. Kuidas hõimuliikumine 25 aasta eest uue alguse sai, seda saame teada toonaste sündmuste keskpunktis olnud inimeste ettekannetest. Need on aastaraamatus avaldatud täismahus. Praeguseks on hõimupäevade tähistamine hoogu üha juurde saamas ning raamat meenutab muu hulgas toredamaid hetki mulluste hõimupäevade üritustest.

Meie, eestlased, tunneme üha enam rõõmu, et ka väikese huvigrupi sõnal ja arvamusel on kaalu, kui ühiskonnas tehakse nende huvisid puudutavad otsuseid, ning et meil on võimalus küsimusi tõstatada ning kaasa rääkida. Mujal võivad asjad olla sootuks teisiti – aastaraamatu kirjutistest saame aimu, et näiteks Venemaa ametkondadel on soome-ugri rahvaste kultuuride toetamisest välja kujunenud isevärki arusaam, mis alati ei pruugi ühtida väikerahvaste endi keelte ja kultuuride eluliste vajadustega. Hirm rahvuslike territoriaalüksuste kaotamise ees,

traditsioonilise elulaadi hääbumine majandushuvide surve all, kasinad võimalused rahvuskeelseks hariduseks – kõik see tekitab omariikluseta soome-ugri väikerahvaste seas muret, kuid selle kõige väljendamiseks napib kodanikujulgust, oskusi ja ka võimalusi. Asjaolu, et rahvusvahelised koostööprojektid Venemaal võivad praegu hõlpsasti saada spioneerimise sildi, loob eeldused iseenesesse sulgumisele.

Siiski leidub ka üht-teist rõõmustavat. Soome-ugri kultuuripealinnade liikumine on jõudu kogumas ning osutunud üle ootuste populaarseks kodanikualgatuses Venemaa soome-ugri rahvaste seas. Kuidas projekt alguse sai ja mida on lähiajal oodata, saame teada selle eestvedaja kirjutisest.

Kogumiku ühe väärtuslikuma osa moodustavad reiside ja ekspeditsioonide kirjeldused. Kuigi reisimine Venemaa neis paigus, kus soome-ugri rahvaid elab, on keerukas ja tänapäeval kulukaski ettevõtmine, leidub õnneks inimesi, kes kas oma töökohustuste, huvide või lihtsalt entusiasmi tõttu on paljudesse kantidesse rännanud. Raamatu lugejal on rõõm tõdeda, et matkamehed on ka usinalt reisi-päevikut pidanud ning nähtu-kogetu meeleolukalt kirja pannud. Igaüks neist on jõudnud soome-ugri rahvaid ühendava niidistiku adumiseni ise kombel. Selle vahendamine lugejateni kosutab tublisti meie kõigi usku hõimusedemisse.

Üldlevinud arvamus on, et avarate üleilmastumise võimalustega varustatud eesti noori soome-ugri teema enam ei kõneta. Siiski leidub ka neid, kes tunnevad, et koostöö eakaaslastega sugulasrahvaste seast on vahva ja väärt kogemus. Üle hulga aastate osalesid soome-ugri rahvaste noorteorganisatsiooni töös ka Eesti ühendused, mille tulemusena saame lähemalt teada selle koostöö võludest ja valudest.

Eesti riik on pea kogu iseseisvusaja vältel panustanud tublisti Venemaa soome-ugri rahvaste haritlaskonna kasvamisele ja kultuurielu edendamisele näiteks haridusministeeriumi hõimurahvaste programmi toel: koolitatakse doktorante, antakse välja preemiaid ning jagatakse projektitoetusi. Seekordne raamat annab põgusa ülevaate senini korda saadetust, samuti mullustest preemiate laureaatidest. Üheks viimaste aastate suurettevõtmiseks Eestis on soome-ugri rahvaste püsinäituse ettevalmistamine Eesti Rahva Muuseumi uude hoonesse Raadil. Muuseumi töötajad tutvustavad soome-ugri ekspositsiooni kujunemislugu ning räägivad, kuidas töö edeneb.

Soome-ugri teemalised raamatud kipuvad raamatupoodide kirevas valikus varju jääma. Meie aastaraamatu üheks ülesandeks on jagada soovitusi ja anda vihjeid aasta vältel ilmunud trükiste kohta; suurimaks teaduslikuks ettevõtmiseks on mahuka vadja keele sõnaraamatu väljaandmine. Eespool mainitud Valdur Mikita esseekogumik „Lingvistiline mets“ on toonud esile pärimuskultuuri, põlislooduse ja emakeele ainulaadsuse ja väärtuse ning meie iseäraliku ugrimugriliku mõtte-maailma saladusi lahti harutades on see raamat olnud justkui eestkõnelejaks ka väiksematele hõimurahvastele, kelle oma hää ei kosta ehk kuigi kaugele.

„Soome-ugri sõlmede“ kirjutiste autorid on aga tublisti kaasa aidanud sellele, et meie teadmised soome-ugri rahvastest muutuksid põhjalikumaks ja mitmekesisemaks. Siiras tänu neile selle töö ja vaeva eest! Kiidusõnu pälvib raamatu väljaandmise meeskond – toimetajad, tõlkijad, küljendaja ja projektijuht, kes kõik on oma tööd teinud suure pühendumuse, loovuse ja paindlikkusega. Aitäh ka kolleegidele-mõttekaaslastele meiega oma tähelepanekuid ja nõuandeid jagamast ning rahastajatele raamatu väljaandmist toetamast.

Olen kindel, et meie kõikide ühine jõupingutus on muutnud soome-ugri maailma jälle mõnevõrra suuremaks ja nähtavamaks.

Viia-Kadi Raudalainen

MTÜ Fenno-Ugria Asutuse tegevjuht

Konverents „Soome-ugri rahvaste taasärkamisaeg ja hõimupäevad 25“

Hõimupäeval, 19. oktoobril 2013 peeti Tallinnas Eesti Rahvusraamatukogus MTÜ Fenno-Ugria Asutuse eestvõttel hõimupäevade 25. aastapäevale pühendatud konverentsi, mis keskendus soome-ugri rahvaste rahvuslikule ärkamisajale ning rahvusliikumise osale selles.

Kui 1980. aastate lõpul hakkasid puhuma soodsamad ajalootuuled, said hoogsa alguse paljud kodanikualgatused: muinsuskaitsepäevad, roheliste liikumine, rahvarinne. Ainuüksi 1988. aasta vältel tekkis Eestis kümneid ettevõtmisi, mis kasvasid kodanikuaktiivsust ning töid meid lähemale iseseisvusele.

Veerandsada aastat tagasi tekkis hõimurahvaste pärast muret tundvatel inimestel ka mõte taastada kahe maailmasõja vaheline traditsioon tähistada hõimupäevi, mis on pühendatud omariiklusega soome-ugri rahvaste koostööle ning meie Venemaal elavate väiksemate hõimurahvaste tutvustamisele ja toetamisele. Samal ajal loodi hõimurahvaste toetuseks ühendused ka Soomes ja Ungaris.

Aastatel 1988–1992 sai alguse ka soome-ugri rahvaste rahvuslik ärkamisaeg Venemaal: 2013. aastal möödus 25 aastat esimeste Venemaa soome-ugri rahvaste rahvuslike organisatsioonide asutamisest, mille kaudu laienes soome-ugri rahvaste vaheline koostöö.

Hõimupäeva konverentsi esinejatena astusid üles inimesed, kes seisid uue alguse juures. Nad meenutasid veerandsaja aasta taguseid meeleolusid – seda, millised lootused tärkasid eestlaste taasiseseisvumise ajal meie hõimurahvastes Venemaal ning kuidas Soomes ja Ungaris on toetatud keelesugulaste püüdlusi.

Ajaloomeenutustest alguse saanud mõttevahetus jõudis ka tänapäeva probleemide juurde – esinejad vaatlesid, kuidas saaksid iseseisvad riigid tõhusamalt kaasa aidata kõikide soome-ugri rahvaste jätkusuutlikkusele.

Soome haridus- ja kultuuriministeriumi esindaja Riitta Kaivosoja sõnas konverentsitervituses, et ühe keskse tegurina on meie tööd sugulasrahvastega mõjutanud jätkuvalt globaliseeruv maailm. „Seetõttu on oluline kanda hoolt väikeste keelte eest, neile tugineva kultuuripärandi ja rahvusliku identiteedi eest. See on eriti oluline meie kasvava põlvkonna, noorte jaoks,“ rõhutas Kaivosoja.

Ungari suursaadik Erik Haupt tõdes, et Ungari, Soome ja Eesti on tunnustatud ja edukad demokraatlikud riigid, kelle omavahelisi suhteid ei koorma vaidlused, pigem iseloomustab neid vastastikune austus ja tahe koostööd teha. „Meie riikide kodanikud on välja kujundanud nii laialdase koostöövõrgustiku, millesarnast võib vaevu leida teiste riikide suhetest.

Sellise hea positsiooniga käib aga kaasas ka vastutus. Meie moraalne vastutus on, et kõigi vahenditega, läbi tiheda koostöö aitaksime kaasa väiksemate soome-ugri kogukondade püsima jäämisele.“

Suursaadik möönis, et väikerahvaste identiteedi, kultuuri ja majanduse arengu toetamisel on veel palju teha ja tõi esile kaks olulisemat ülesannet: esiteks on käes aeg muuta soome-ugri liikumise struktuuri moodsamaks ja uuenduslikumaks, teiseks aga tuleks vabähendustesse kaasata enam noori ning nende tegevust igati toetada.

Fenno-Ugria Asutus korraldas hõimupäeva konverentsi Eesti kultuuriministeeriumi ning Soome ja Ungari suursaatkondade abiga, toetasid hõimurahvaste programm ja Kultuurkapital.

Omaalgatus, vabadus ja rahva elujõud

Mall Hellam

Esmalt lubage mul soovida meile kõigile õnne soome-ugri hõimupäevade taaselustamise veerandsajanda aastapäeva puhul Eestis. Ma tahan südamest uskuda, et meie ühine keelelugu pole kunagi üksnes keeleteadlaste ja keeleuurijate pärusmaa, vaid on tähtis kõikidele meie rahvastele. See viib meid tagasi oma juurte, esivanemate ja kultuuri kokkupuutepunktide juurde. See aitab meil mõista paremini oma rahva ajalugu, keelesugulasi, saatusekaaslaseid; see aitab paremini mõista iseendid. Ma olen kindel, et meie keele lugu võiks vaadelda ka omamoodi iseolemise koolina, sest oma keele kasutamise õigus, selle rikastumine ja elujõud on olemas vaid vabaduse tingimustes.

Lubage mul kõigepealt heita pilk aastakümnete taha hõimuliikumise algusaega. Et mõista, kuidas tärkas mõte, mis viis esimese hõimupäeva tähistamiseni Eestis, kutsun teid endaga aastasse 1919.

Kalender näitas kuupäeva 14. juuni 1919. Veel jätkusid heitlused Eesti vabaldussõja rinnetel ja võiduka Võnnu lahinguni oli jäänud pelgalt nädal, kuid sellel 14. juuni päeval oli Tallinn lipuehtes. Eesti õpetajate organisatsioonid olid külla kutsunud oma Soome kolleegid, kes nüüd jäälohkuja Väinämöinen pardal kohale jõudsid. Sadamas võeti 1500 Soome pedagoogi südamlikult vastu, tutvustati neile linna ning Estonia teatris peeti ühine teeõhtu pidulike kõnede ja tervitustega. Juba samal õhtul pöördusid soomlased kodumaale tagasi.

Miks võeti selline suur asi ette nii keerulisel ja raskel ajal? Nagu ajalugu mäletab, kiirustasid ürituse korraldajad kasutama vabanenud hõimuriikide võimalust suhelda teineteisega ilma seniste tõkete ja piiranguteta. Vaevalt nägi keegi neist tookord ette, milline võimas hõimurahvaste liikumine sellest kunagi välja kasvab.

Just sarnased lootust täis emotsioonid olid õhus ka 1980. aastate lõpus, kui lagunev impeerium ja ammuigi mitte enam murenevad, vaid üksteise järel langetavad piirid andsid mõista uute aegade saabumisest. Tundsime õhus vabaduse hingust ning saime aina vabamalt rääkida sellest, mis toimus Eesti ajal, meie iseolemise esimesel perioodil. Võisime hakata taastama oma traditsioone, nagu jõulupühad, rääkida seni mahavaikitud teemadest, nagu meie rahva saatus 19. sajandi lõpul ja Eesti aeg, ning minna külla uutele ja vanadele sõpradele Ungaris, Soomes ja mujalgi.

Kasutades ungari kirjaniku Sándor Csoóri ülitabavat võrdlust, olime me kui jää all uinunud verelaik. Tõepoolest, jää oli hakanud sulama. Tekkis võimalus rääkida avalikult meie oma traditsioonidest, legendidest, pärimustest ja ajalooost ning edastada – eelkõige meile endile, aga ka teistele – meie rikka kultuuriringi, soome-ugri rahvaste sõnumit.

1980. aastate keskpaigaks oli Tallinna koondunud päris märgatav hulk Ungarihuvilisi, keda olid selle maaga viinud kokku väga erinevad põhjused – kes olid seal

sotsialismiaegse õpilasvahetuse korras ülikoolis õppinud, diplomieelsel praktikal olnud või oma teadustööd ette valmistanud, kel oli olnud õnne seal turismigrupiga ära käia või kes oli oma näituse või sõprusrongiga Budapesti või tolleagset sõpruslinna Szolnokit külastanud. Muidugi oli neidki, kes tundsid selle maa vastu lihtsalt sümpaatiat.

See ühine tõmme, ühine armastus Ungari vastu viis selleni, et me hakkasime 1980ndate keskpaigas Ungari sõpradega regulaarselt kokku saama – lükkasime huvilistele käima näiteks ka ungari keele kursused. Muidugi mõista tähistasime ka vaba Ungari tähtpäevi, nagu 15. märts ja 23. oktoober.

Keelekursustele tuli ka 1987. aastal Tallinna laste- ja noorteraamatukogu direktoriks saanud Anne Rande, hilisem lastekirjanduse teabekeskuse juht. Tema soovis madjarite keelest rohkem teadmisi ammutada, kuna tema juhitud raamatukogu oli just sõlminud sõprussidemed Szolnoki ametivendadega. Tuli välja, et raamatukogus tegutseb hõimuring, kes uurib meie hõimurahvaste keelt ja kultuuri, ning et seal töötab majandusinsenerina ajalootudeng Jaak Prozes. Jaak uuris hõimuliikumise ajalugu, Eestis esimest korda alates 1929. aastast tähistatud ja kõigis kolmes soome-ugri riigis alates 1931. aastast peetud suure-joonelisi hõimupäevi ja soome-ugri kultuurikongresse.

Eesti ajal hoidsid hõimuaadet suuresti üleval Eesti, Soome ja Ungari haridus-, hilisema nimetusega kultuurikongressid, mida peeti vaheldumisi kolme riigi pealinnades – Helsingis, Budapestis ja Tallinnas. 1. Ühis-Soome koolikongress toimus 1921. aasta mais, 2. soome-ugri hariduskongress 1924. aastal Tallinnas, 3. soome-ugri kultuurikongress peeti 1928. aastal Budapestis, 1931. aastal kohtuti taas Helsingis ja viimane sõjaeelne ehk 5. hõimurahvaste kultuurifoorum peeti 1936. aasta juunis Tallinnas.

1936. aastal peeti Tallinnas 5. soome-ugri kultuurikongress. Vasakul hetk kongressi pidulikust avamisest, paremal hetk lõpuaktusest, keskel peab professor Julius Mark avakõnet. Repro

Soome-ugri kultuurikongresside tähtsust tõstis asjaolu, et neist võtsid tavaliselt osa valitsuse ja Riigikogu liikmed, hõimumaade ministrid ja presidendid saatsid vastastikku tervitustelegramme. Üle maa toimusid kõnehommikud, näiteks 1931. aastal korraldati neid 431. Hõimuküsimus kujunes kultuurikongresside peaküsimuseks. Sellele pühendati hulk ettekandeid ja otsuseid. Kokkuvõttes oli hõimuideest kantud kõik, mis kongressidel ette võeti.

Kõige viimane ehk viies kongress toimus 1936. aastal Tallinnas. Eriti meelde jääv olevat olnud Tallinna sõitvate enam kui 130 Ungari delegaadi vastuvõtt Tartus 25. juunil 1936, nende hulgas olid ka Tartu ülikooli endised õppejõud Elemér Viranyi ja István Csekely. Ungarlastele tutvustati ülikooli ning nende auks korraldas linnavalitsus eraldi vastuvõtu Vanemuises. Veel on teada, et Ungarist kongressile erirongiga saabunud delegatsioon kohtus eraldi ka Konstantin Pätsiga, kellele kingiti tünder ehedat Ungari aprikoosipaalinkat.

Soome-ugri kultuurikongresside iga ei olnud pikk, vaid 15 aastat. Ungari delegatsiooni kutse kuuendale kongressile, mis pidi toimuma 1941. aasta suvel Budapestis, kutseks paraku vaid jäigi. Kultuurikongressid andsid aga tõe, et alates 1929. aastast hakati Eestis, Soomes ja Ungaris suurejooneliselt tähistama hõimupäeva, mis kolme riigi kokkuleppe kohaselt langes alati oktoobrikuu kolmandale nädalavahetusele.

Hõimupäeva põhirõhk oli koolidel, kus tutvustati õpilastele pidulikel aktustel sugulasrahvaid ning selgitati nende kultuuri ja ajaloo tundmise vajalikkust. Õpilased esitasid hõimurahvaste loomingut. Nii muutuski hõimupäev hõimurahvaste kohtumiseks, kus mõeldi ühistele keele- ja kultuurijuurtele, mis ajaloo kiuste omavad ka praegu meie rahvaste seas tähendust ning mis on enda tutvustamisel maailmale omamoodi visiitkaardiks.

Harilikult oli hõimupäeva tähtsaimaks sündmuseks aktus Estonia teatris, Kaubandus-Tööstuskojas või mõnes suuremas hoones. Sündmuskohad olid lilledega ehitud, sissepääse ehtisid kolme riigi lipud. Koolides ja rahvamajades peeti pidulikke aktusi, kirikutes jumalateenistusi. Meile kangastus kõik see elavalt silme ette ning muidugi tahtsime ka ise kohe algust teha.

Teades kõike olnut, juhtuski nii, et 1988. aasta oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel, 22. oktoobril kogunesime toonaste mõtte- ja aatekaaslastega ühiselt tollase sõprusühingu kaunisse saali Olevimäel, kus pidasime maha esimesed sõjajärgsed hõimupäevad ja esimese hõimukonverentsi. Kutse kokkulemiseks kõigile hõimuhuvilistele ja ka hilisem toimu ülevaade ilmus kultuurilehes Sirp ja Vasar.

Kavas olid ettekanded ungarlaste ja eestlaste hõimlusest, omaaegselt hõimuliikumisest ja hõimurahvaste hümnidest ning Raul Talmari juhata tud noortekoor esitas koorimuusikat Ungari autoritelt. Päeva lõpus tegime koos kõigi osalistega

üleskutse Eesti avalikkusele hakata taas tähistama hõimupäevi nagu varem iga aasta oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel.

Toimus see, mille kohta kultuurileht Sirp ja Vasar mõne aja möödudes ütles: „Tuldi kokku selleks, et leida taas ühendusniite kunagi olnud traditsioonidega, mis vahepealsetel aastatel hoolimatult läbi lõigati.“ Toona veel üpris tundmatu mõtteviis, meie vabatahtlik, omalgatuslik ja tänapäevaselt öeldes õhinapõhine tegutsemine oli andnud uue hingamise hõimurahvaste üksteise taastunnetamisele.

Muidugi ei olnud meie, kes me hõimuliikumise eest seisime ning oma taasleitnud kultuurijuurtes praegusaegseid tõdemusi ja lahendusi otsisime, omapäi. Eks kääris ju kogu ühiskond, kes vabaduse nimel möödanikust tuge ammutas – olgu siis ajaloost, esimese vabariigi aegadest, sõjaõudusi meenutades, kultuurieliidiga nõu pidades, lauldes või taasiseseisvunud Eesti esimese presidendi Lennart Meri fantaasiaküllast teost „Hõbevalge“ lugedes, mis meie hõimlaste juuri harutas.

Ent selle oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel saime meie, kes me sel pöördelisel ajal elasime, ühe väärtusliku õppetunni võrra rikkamaks. See õppetund ei seisnenud mitte üksnes oma keelesugulaste üleslugemises, vaid mõistmises, et meie ühisel tegutsemisel ja meie sõnal on jõudu; enamgi veel, et see sõna levib. Meile sai selgeks, et ka väikesel rühmal, ka üksikisikul on piisavalt kaalu, et muutusi ellu kutsuda. Sellest teadmisest hoogu saanuna ja tänu julgusele küsida, kes me õigupoolest oleme, ning meie vaimueliidile, kes režiimi orjuses alla ei andnud, kasvasid koos iseolemise sooviga ka hõimupäevad aina suuremaks ning nii olemeegi jõudnud siia, kus oleme täna.

Tänu keelesugulusest ammutatud teadmisele ning verandsaja aasta eest taas ärrganud hõimupäevade tähistamise traditsioonile saame täie veendumusega tõdeda, et keele kui identiteedi kadumine tähendab ühe rahvuse kadumist. Eestlasi on see oht ähvardanud ajaloos korduvalt.

Kahel korral on meie keel ja identiteet olnud allutatud võõrvõimu assimileerimiskatseile ja võõra keele hegemooniale kõige jõulisemalt – vahetult enne ärkamisega 19. sajandi teisel poolel ning eelmise sajandi 1970. ja 1980. aastatel, kui eestlasi sunniti väevõimuga kakskeelseks ning eesti keel avaliku asjaajamis- ja teaduskeelena oli hävimisohus. Nii peame ka praegust olukorda Venemaal, rahvaliidumiste ja kodanikuühiskonna jõulist mahasurumist, äärmiselt murettekitavaks, sest selles peitub seesama režiimipoolne sunniviisiline allutamine, vaba mõtte ja vaba tahte hävitamine. Ja see on ohu märk.

Ainuüksi regulaarsete hõimupäevade korraldamisega on väga palju ära tehtud – kas või juba selleks, et meie endi ja meie hõimukaaslaste sõnad ja ideed leviksid

ning meie rahvaste olukorra täit tõsidust, eelkõige tulevikku silmas pidades, mõistetak. Mul on hea meel, et peale on kasvanud väga palju noori, kes on võtnud hõimukaaslaste eest seismise oma südameasjaks.

Tõsi, kohe kindlasti saaks see abi alati suurem olla. Nii usun, et kolmel soome-ugri rahvaste riigil, Eestil, Soomel ja Ungaril, on ühelt poolt õigus, teisalt aga meie ühist lugu meeles pidades ja minevikku mäletades ka kohustus olla oma sugulasrahvaste eestkõneleja ning püüda üheskoos leida lahendusi, kuidas peatada hõimukaaslaste identiteedi kestev allasurumine.

Nagu ennist mainisin, tahaksin väga uskuda, et hõimurahvaste omavaheline läbikäimine ja vastastikune abistamine ei pea tähendama pelgalt keeleteaduslikku koostööd ja keeleuuringute toetamist. Kolmel soome-ugri riigil ja rahval on võimalus aidata omakorda meie hõimlastel aru saada ja tundma õppida ka demokraatia toimimise põhitõdesid. Eestlased on oma iseolemise ristsed saanud viimasena ning nii on ehk õppetunnid paremini meeles. Nagu meid aitas meie sisemine tahe saada vabaks ja säilitada oma rahvus ning nagu meid kunagi meie vabaduse teel aidati, nii on nüüd meie kohus aidata teisi.

Riikidel, kes jagavad raha ja ressursse eri vald- ja piirkondadele, tasuks mõelda ka sellele, kuidas aidata meie hõimukaaslastel demokraatiat luua ja seda ka toimimas hoida. Sest demokraatia ellujäämiseks ja arenemiseks on vaja sageli teha niisama palju pingutusi kui suletud režiimide murdmisel; avatud maailmas on sageli ohuks mugandumine, valvsuse uinumine.

Oleme omal nahal tundnud ja näinud, et demokraatiat ei saa kellelegi peale sundida, demokraatlikke väärtusi ei saa importida ega eksportida. Küll aga saab oma kogemusi jagades sütitada inimese, rühma või rahva seesmist tungi seista julgelt oma eesmärkide ja tõekspidamiste eest. Nii nagu meie seda kord tegime.

Aidata saab ja tuleb ka ilma riiklike algatuste ja programmideta. Teisi saavad aidata ka kõik need, kelle tegevuse sihiks on olnud ärksate vabaühenduste elluäratamine ja nende koostöimes tugeva kodanikuühiskonna rajamine – Soomes, Ungaris, Eestis.

Mina ise olen hõimupäevade taassünnist alates saanud hindamatu kogemuse ja õppetunni sellest, kuidas abivajajaid märgata ja neid aidata. Mul on väga hea meel, et olen saanud seda teha Avatud Eesti Fondis, mille üheks algatajaks ja toetajaks on juhuse tahtel Ungari juurtega mees. Aastate jooksul on Avatud Eesti Fond toetanud hõimupäevi, loonud stipendiumiprogrammi soome-ugri rahvaste esindajate õpinguteks Eestis, toetanud hõimurahvaste väljaandeid, organiseerinud vastastikuseid visiite ning hoolitsenud selle eest, et Venemaal alla surutud, ent vaba olemist ihkavate kodanike hääl kostaks siia; et nii meie kui ka meie liitlased teaksid, mis idapiiri taga tegelikult sünnib. Kas seda on vähe või palju, seda näitab aeg. Ent kõige sellega koos on üles kasvanud uus, hoolivam põlvkond, kes ei kahtle oma identiteedis ning tunnetab maailma hoopis teistsugusena – vabama ja väiksemana.

Kõige rohkem rõõmustangi selle üle, et kõik iseenda ja oma hõimukaaslaste mineviku tundjad – olgu need nii meie, kes me murrangulistel aegadel neist teadmistest vaba hääle kõlama jäämiseks indu ammutasime, kui ka uued ärksad ja ettevõtlikud põlvkonnad – on igasugusele ebaõigluse, inimväärikuse alandamise ja ahistamise suhtes olulisel määral tundlikumad. Kui veerandsaja aasta eest ehk nägime, et ainsad, keda meie ise suudame toetada, on meie oma hõimurahvad Venemaal, siis nüüd on oma minevikku mäletavate ja vabaduses kasvanud noorte pilgud suunatud kõikjale maailma, kõikidele mandritele.

Lubage mul soovida meile sisukat konverentsi, mille käigus jõuaksime mõistmisele, kuidas oma hõimuvendi tänapäeval kõige mõistlikumalt ja kasulikumalt ärkamisele aidata ning milliseid ühiseid algatusi tuleks meie riikidel ja rahvastel kavandada, et Euroopa põhjaosas, Doonau kaldal ja Lääne-Siberis elavaid soomeugri kultuure ei ähvardaks represseerimine, hääbumine ega unustus.

Mall Hellam juhib alates 1990. aastast Avatud Eesti Fondi. Ta oli 1988. aastal üks Eesti-Ungari Seltsi taasasutajatest ning on alates 1994. aastast seltsi esimees ning samast ajast peale ka Ungari aukonsul Eestis.

Mall Hellam esimestel taasisesivsusa hõimupäevadel 1988. aasta oktoobris. Foto: erakogu

Hõimuliikumise unistused ja reaalsus 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses

Jaak Prozes

Tänavu, 2013. aastal tähistame Eestis hõimupäeva, millel on sedapuhku kaks juubelit. Ühest küljest said hõimupäevad 85aastaseks, sest esimest korda tähistati hõimupäeva tõesti 1928. aastal Kalevala päevaga samal ajal, 28. veebruaril. Ilmselt tundus see mõte tol ajal olevat hea, kuid tähtpäev ei kinnistunud. Näiteks sellele järgnenud aastal tähistati Eestis hõimupäeva hoopis 26. ja 27. jaanuaril.

Nüüd tähistab soome-ugri maailm hõimupäeva oktoobris, nagu otsustati 1931. aastal Helsingis 4. soome-ugri rahvaste kultuurikongressil. Seal lepiti kokku, et Eestis, Soomes ja Ungaris tähistatakse sugulasrahvaste päeva oktoobrikuu kolmandal nädalavahetusel. Enne sõda peeti Eestis sellest kokkuleppest kinni: hõimupäeva tähistati kõige kõrgemal tasemel, presidentide ja valitsuste osavõtul, ning üle riigi peeti koolides ja vallamajades pidulikke kõnekoosolekuid.

Sõjaeelsete haridus- ja kultuurikongresside materjalid.

Foto: Mall Hellam

Minult on küsitud, miks tähistatakse hõimupäeva just oktoobrikuus. Pean tunnistama, et olen seda uurinud, kuid väga täpselt siiski ei tea. Arvan, et selle taga võib olla asjaolu, et hõimupäev oli suunatud eelkõige koolidele. Hõimupäev kuulus rahvusliku kasvatuses hulka, mille eest võitlesid põhiliselt emakeeleõpetajad. Kooliaasta algus ei olnud tollel ajal sugugi kinnistunud septembrile, maakoolides näiteks algas kooliaasta 1. oktoobril. Võis olla vägagi tähtis, et just õppeaasta alguses antaks õppetöös kätte selline rahvuslik suund.

Hõimupäeva väärkast east hoolimata tähistame tänavu ka väiksemat juubelit, sest selle traditsiooni taaselustamisest on möödunud juba 25 aastat. 1988. aastal tuli Ungari-huvilistel kodanikuliikumise eestvedajatel mõte hõimupäeva

traditsioon taastada ja korraldada esimene hõimupäevaüritus, mis seoti Ungari 1956. aasta 23. oktoobri ülestõusu tähtpäeva tähistamisega.

Tallinnas asunud Eesti sõprusühing ja Eesti kultuurifond võimaldasid selleks kasutada oma ruume Olevimäel. Kindlasti oli ka väga tähtis, et seal töötasid Mall Hellam ja Mai Võsu, ilma kelleta ei oleks hõimupäeva traditsiooni ilmselt taastatud. Samuti oli väga oluline inimene Anne Rande, kes töötas direktorina lasteraamatukogus, kus korraldati aastatel 1988–1989 hõimuringe.

Esimesel üritusel rääkis sõjaeelsest hõimupäeva tähistamisest hiljem hõimuemaks kutsutud Linda Viiding. Eesti Teaduste Akadeemia asepresident Mihkel Veiderma jagas oma isa, Fenno-Ugria Asutuse juhatuse esimehe Aleksander Veiderma meenutusi hõimuliikumisest 1930. aastatel. Olgu kõik need inimesed siinkohal tänatud ja meenutagem Linda Viidingut hea sõnaga.

Praegu on kummaline mõelda, et sellest väikesest üritusest kasvas küllaltki kiiresti välja üle-eestiline liikumine. Hõimupäeva tähistamine levis kiiresti koolidesse, traditsioonist võtsid kinni Eestis asutatud soome-ugri rahvaid siduvad seltsid, aga näiteks ka luteri kirik. Algselt Ungari-keskse hõimupäeva olemus muutus 1990. aastal, kui Eestisse saabusid esmakordselt külla Venemaa soome-ugri rahvaste esindajad. Esiplaanile nihkus tol ajal kõiki ja kõike puudutanud ühiskondlik-poliitiline aspekt. Hõimupäevade ajal hakati korraldama konverentse, mis rääkisid soome-ugri rahvaste olukorrast ja probleemidest. 1993. aastal peeti koguni kolm küllaltki suurt konverentsi.

Ka kultuuri valdkonnas liikus hõimupäevade põhirõhk Ungarilt ja Soomelt Venemaa soome-ugri rahvaste esitlemisele. 1991. aastal saabusid Eestisse esmakordselt idapoolsete hõimurahvaste folklooriansamblid. Kui algaastail tiirutasid nad bussidega üle Eesti, siis 1990. aastate keskpaigast liikusid nad esinema eri maakondadesse.

Riigivõim suhtus hõimupäevadesse tähelepanelikult ja osavõtlikult. Üritustest võtsid osa Eesti presidendid, alguses ka ülemnõukogu presiidiumi esimees. Nad saatsid peaaegu igal aastal ka hõimupäevadele tervituse. Riigi tõsist suhtumist hõimupäevadesse näitas seegi, et 1993. aastal andis Eesti Post välja hõimupäevade eriümbriku ja eritempli ning 1995. aastal ilmus kuue margiga margiplokk.

1990. aastatest saadik hakkas hõimupäeva tähistamine levima ka Venemaa soome-ugri rahvaste sekka, olles omamoodi Eesti kultuuriekspord. Tagantjärele peabki tõdema, et 1988. aasta hõimupäev taastas praeguseks vanima ja juba sellega väga ainulaadse soome-ugri rahvaid ühendava traditsiooni. See oli selge Eesti suunitlus ja meil on heameel tõdeda, et sellest on aja jooksul kinni võtnud soomlased ja ungarlased ning et hõimupäeva tähistavad handid, mansid ja neenetsid.

Hea, et nii 3. kui ka 6. soome-ugri rahvaste maailmakongress pidasid vajalikuks rõhutada oma resolutsioonides hõimupäeva tähistamise tähtsust. Eriti oluline on aga see, et selle päeva olulisust mõistis meie Riigikogu, kes kuulutas 2011. aasta veebruaris hõimupäeva riiklikuks tähtpäevaks ja lipupäevaks. Ungari parlament ühines Riigikogu algatusega 2013. aastal ja kuulutas oktoobrikuu kolmanda

laupäeva soome-ugri sugulasrahvaste päevaks. Soome hõimuühendused taotleavad samasuguse otsuse vastuvõtmist ka Eduskunnalt, et kõik kolm riiki saaksid tähistada hõimupäeva ühel ja samal ajal.

Nüüd aga heitkem põgus pilk 1980ndate lõppu ja 1990ndate algusesse, unistustesse ja reaalsusse – mida loodeti ja mis välja kukkus. 1980ndate lõpus hakkas arenema kodanikuühiskond: asutati liikumisi, parteisid, seltsi ja vabaühendusi. Eestis asutati 1988. aastal Eesti Saami Ühendus, Eesti Ingerisoomlaste Selts ja Mihály Munkácsy nimeline Ungari Kultuuri Selts; 1989. aastal loodi Eesti Ingerisoomlaste Liit, Uurali Rahvaste Fond ja Eesti-Uurali Selts; 1990. aastal Eesti Ungari Selts ja Eesti Mari Selts. Osa neist olid mõeldud eelkõige Venemaal elavate soome-ugri rahvaste toetamiseks, kes samuti olid organiseerumas.

Hiljem panid need ühendused öla alla ka Fenno-Ugria Asutuse tegevuse taastamisele, kuid kahjuks on paljud neist organisatsioonidest nüüdseks tegevuse lõpetanud. Siiski on huvitav lugeda põhikirjadest ja muudest dokumentidest, millest nende seltside liikmeskond unistas. Tsiteerin näiteks väljavõtet Eesti Uurali Seltsi pöördumisest: „Igal rahval, ükskõik kui väikesearvuline ta on või kuidas ta ka poleks hajutatud teiste rahvaste hulka, peaks olema administratiivne ning majanduslik isevalitsus.“ Sel unistusel pole suure hulga soome-ugri rahvaste puhul olnud võimalust reaalsuseks saada ja sellest tänapäeval enam ei räägitagi, kuid see näitab praegugi, et tollases hõimuliikumises oli suur osa ühiskondlik-poliitilistel küsimustel.

Või võtame väljavõtte Eesti Mari Seltsi põhikirjast: „4.9. Aidata kaasa mari kirjakeele üleminekule ladina tähestikule“ ja „4.10. Arendada mari talu“. Need on taas unistused, millel polnud antud täituda, kuid mis näitavad suurt soovi vabastada mari keel kirillitsa mõjust, mis tundus olevat üheks peamiseks põhjuseks maride venestumisel. Eestisse rajada tahetud mari talu pidi toetama siinset mari kogukonda ja tutvustama marisid.

Äärmiselt oluline oli ka majandus ja teabevahetus. Aastatel 1992–1993 arutati nii Eestis kui ka Venemaal tõsimeeli soome-ugri vabariikide esinduste avamist Tallinnas, mis tegeleks eelkõige majandusküsimustega. 1992. aastal nihkusidki esiplaanile majanduskontaktid. Tallinnas toimus 1992. aastal I Finno-Ugric Commerce, kuhu kogunes sadakond Venemaa soome-ugri rahvaste majandusinimest.

21. veebruaril 1992 Rahva Hääles ilmunud Aita Kivi artiklis „Tallinn kui soome-ugri rahvaste kohtumispaik“ ütles Fenno-Ugria Asutuse juhatase esimees Heigo Sakh: „Ärisidemed ehk tekitavad mehhanismi, mis meid kokku viiks. Pakume välja mõtte luua Tallinna soome-ugri rahvaste info- ja ärikeskus.“ Taas väga hea ja julge unistus, millel polnud antud võimalust täituda, sest 1993. aastal kukkus Venemaa majandus kokku.

Nüüd aga ühest unistusest, mil oli määratud täituda; võimalik, et just tänu sellele unistusele olemegi täna sellele konverentsile kogunenud. 15. novembril 1990 kirjutas Jaak Prozes Päevalehe artiklis „Kummargil lääne ees“: „Oleks tarvis taastada Eesti Vabariigi ajal tegutsenud Fenno-Ugria Asutus. Just sealt peab lähtuma

ideoloogia, mis aitaks eestlasel end tunnetada rahvusena.“ Ja tõepoolest, eespool nimetatud seltside tegevus ja ajakirjanduses ilmunud ühisavaldus viisidki selleni, et 1991. aasta mais taastati Fenno-Ugria Asutuse tegevus.

Soome-ugri rahvaste koostööga tegeleva ühenduse taastekkimisel hakkasid ühiskondlik-poliitilised küsimused nihkuma tagaplaanile, põhiliseks muutusid kultuuri- ja haridusteemad. Ajalehes Rahva Häääl 16. ja 17. oktoobril 1991 ilmunud artiklis „Fenno-Ugria – milleks?“ kirjutasid Andres Heinapuu ja Jaak Prozes: „Sihtasutuse tegevuse tähtsaimaks valdkonnaks on hõimuliikumise ja hõimutunde arendamine Eestis.“ 1991. aastal tähistati hõimupäeva üle Eesti ja seda tehti vägagi suurejooneliselt. Samal aastal saabusid Eestisse õppima esimesed soome-ugri üliõpilased, keda juba 1992. aasta lõpus oli Eestis ligi 50. Kultuuri- ja hariduskontaktide kiire arendamine Venemaa soome-ugri rahvastega lõi eelduse Fenno-Ugria Asutuse tegevuse rahastamiseks Eesti riigi poolt. Unistus sai reaalsuseks.

Jaak Prozes on Fenno-Ugria Asutuse üks taasasutaja ja töötaja alates 1991. aastast. Ta on uurinud hõimuliikumise ja hõimurahvaste ajalugu, soome-ugri rahvaste ühiskondlik-poliitilisi organisatsioone ja rahvusprobleeme.

Soome hõimutöö tõusud ja mõõnad

Riho Grünthal

Ajaloo valged laigud tuleb tuua päevavalgusesse. Igal rahval on õigus hoida oma kultuuri ja kõneleda oma ainulaadses keeles. Kellel paremini läheb, aidaku seda, kel läheb halvemini. Kellel on lood halvasti, seisku julgelt enda õiguste eest. Ükski rahvas pole üksinda. Koolid avagu ukSED vähemuskeeltele ja asugu uut põlvkonda kasvatama. Koostöö kergendab vaeva, tulemused tulevad tasapisi.

Hõimutöö ehk soome-ugri keeli kõnelevate rahvaste koostöö vundamendiks on optimism, parema tuleviku lootus. Nii oli ka Soome tänapäevase hõimutöö algul 1990. aastate alguse ajalooliste murrangute keerises. Staatiline maailm muutus siis mõne aastaga avatumaks ja lootustandvamaks, soomeugrilis ja Euroopa oma globaalse keskkonnaga tuli uuesti avastada.

Avalöögiks oli Mari vabariigis Joškar-Olas 1989. aastal peetud esimene soome-ugri kirjanduskonverents. Enne olid soomlased Venemaa soome-ugri rahvastega kokku puutunud vaid piiratud kontekstis: teaduse nimel, teaduse eesmärkide varjus. Maride korraldatud kirjanduskonverents kutsus aga koostööle tervet ühiskonda. Ühe tulemusena asutati Soomes 1990. aastal Matthias Alexander Castréni nimeline selts, mis hakkas hoidma ühendust Venemaal elavate keelesugulastega, toetama nende keelt ja kultuuri ning tutvustama sugulasrahvaid Soomes.

Teine soome-ugri kirjanduskonverents peeti Castréni seltsi eestvedamisel Espoos 1991. aasta augustis, nädal enne sündmusi, mis otsustasid lõplikult Eesti ja teiste Baltimaade hilisema saatuse. Elukogenud kirjanik Jaan Kross hindas tollal oma plenaarettekandes eestlaste olukorda kriitiliselt: ajalugu oli võtnud uue suuna otsustaval hetkel. Enam polnud vaja lüüa kaasa üleliidulisele väikerahvaste õitsvale eutanaasiale, nagu ta kirjutas. Soome-ugri rahvad jagas ta kolme rühma: need, kelle areng on järgnevatel sajanditel igati kindlustatud, need, kes on seisma jäänud hävimise pardale, ning need, kelle keel ja kultuur kaovad paratamatult.

Krossi hinnanguga rööpseid arvasi oli rohkemgi. Olukorra kriitilisuse mõistmine ajendas otsima uusi lahendusi soome-ugri koostöös. Kõige edukam oli Eesti, kus uus ühiskond tõusis tagantjärele vaadates sisuliselt üleöö. Kuid jäägu Eesti lugu selles essees kõrvale. Vaadakem edasi, mis sai ajaloolise pöördpunkti võimalustest Venemaa soome-ugri aladel.

Faktid rääkisid, teave oli laekunud. Soome parlament Eduskunta tegi ettepaneku luua soome-ugri rahvaid toetav programm. Venemaa soome-ugri aladel oli pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist puudu kõigest: teedest, kaubast, ravimite, kooliõpikutest, rahast – ühesõnaga üldisest taristust. Kuid paljudes kohtades olid veel olemas vanad keelekeskkonnad, nende võrgustik ja teatud, kuigi juba ohustatud, järjepidevus.

Hõimurahvaste keele ja kultuuri toetamiseks mõeldud Soome hõimuprogramm koostati 1992. ja 1993. aastal, töö algas 1994. aastal. Muuseas, skeem oli

täpselt sama kui kahepoolse koostöö käivitamisel Eestiga 1980. aastate lõpul. Ametlik Soome ja riigi poliitilised juhid hoidusid toona avalikult toetamast Eesti poliitilist murrangut ja iseseisvumisliikumist. Kuid kultuuri varjunime all loodi mitmekesiseks koostööks vajalikud kontaktid ning tähtsamad sidekanalid.

Espoo kirjanduskonverentsi jällenägemisrõõm 1991. aastal ja esialgu väljapakutud piirideta uus maailm lõppesid Moskva putšiga. Enne kui see lõplikult luhta läks, jõudsid Helsingis viibinud külalised kaaluda omaenda tulevikku. Julged võtsid rahulikult. Arglikumad plaanisid tagasiteel Moskvast enam mitte läbi sõita ja siis otse *datsša*'sse suunduda. Venemaa poliitiliste murrangute ajal on paljud alates riigijuhtidest otsinud pelgupaika suvilast. Revolutsioonikatse ei läinud siiski läbi ning ühiskonna progressiivne areng jätkus hoogsalt.

Soome hõimutöös järgnes pikk järjest rutiinsemaks muutuv ajajärk. Peamiselt toetati emakeele kasutusvaldkondade laiendamist ning püüti rajada omakeelse hariduse olemasolu vundamenti soome-ugri keelte kõnelejatele. 20. sajandi viimase kümnendi jooksul loodi võrgustik projektide tõhusamaks läbiviimiseks, kiireks suhtlemiseks iga vabariigiga ja organiseerunud rühmaga. Koordinaatorite abil loodi kultuuri- ja haridustöös kontaktid ka ametivõimude, organisatsioonide, kirjastuste ning teiste humanitaarinstitutsioonidega, millel oli kohaliku keele arengu seisukohast võtmepositsioon.

Soome hõimuprogramm on oma kahekümne tegutsemisaasta vältel viinud läbi kümneid ja kümneid projekte. Raamatute väljaandmisele, stipendiaatide kutsumisele ja keelekursustele järgnesid kursused, mille eesmärgiks oli tugevdada soome-ugri keelte kõnelejate emakeelset lugemis- ja kirjutamisoskust.

Kui kirjutasin 2005. aastal Soome haridusministeeriumi palvel Soome hõimuprogrammile hinnangut¹, tuli mul ometi küsida, kas riigieelarvest sihtrahastataval koostööl on õnnestunud toetada Venemaa soome-ugri keelte ja kultuuride arendamisel praegusaegseid võimalusi või on selle asemel lihtsalt täidetud Venemaal tekkinud lünkasid ja vähendatud ebasoodsate muutuste mõju. Tuli tunnistada, et ilma hõimuprogrammita oleksid kümned stipendiaadid jäänud ilma võimalusest tükk aega välismaal elada ja töötada, kümned raamatud oleksid jäänud ilmutata, kursustel osalenud oleksid ilma jäänud viljakatest kogemustest. Kuid ometi ja eelkõige tekkis küsimus, kas koostöö õpetas just sellist algatuslikkust, mida iga rahvas vajab, kui tal tuleb oma keele ja kultuuri säilitamise ning tuleviku eest seista. Kas Soome hõimuprogrammil õnnestus soome-ugri keelte ja kultuuri seisundit tugevdada ja arendada?

Jaani Kross märkis 1991. aastal Espoo soome-ugri kirjanduskonverentsi ettekandes, et lõppkokkuvõttes on igasugused väljastpoolt antud nõuanded põhimõtteliselt ebaadekvaatsed. Peab ju iga rahvas ise oma probleemid ära lahendama,

¹ Riho Grünthal: *Selvitys Suomen sukukansaohjelmasta*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:23. Helsinki 2005. http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2005/selvitys_suomen_sukukansaohjelmasta.

võimaluse korral teiste abiga, aga ikkagi ise – nii nagu mordvalastele, maridele, udmurtidele või komidele otstarbekas ja jõukohane on.

Vähehaaval hakkas Soome hõimuprogramm kalduma selle poole, et toetada Venemaa soomeugrilaste algatatud projekte. Nagu Kross väitis, tunneb iga rahvas oma hädasid ise kõige paremini ja teab kõige paremini ka, kuidas oma probleeme lahendada.

Kas see on tõesti nii? Tegelikult eeldab kollektiivse eesmärgi suunas liikuv algatus organiseeritust, piisavalt tugevat infrastruktuuri. Ettepanekuid on kerge teha, eesmärkide täitmine nõuab aga sihikindlat tööd ja jätkusuutlikkust. Siin peitub üks Eesti, Soome ja Ungari hõimutöö suuremaid ohtusid. Kas tänapäeva Euroopa Liidu liikmeriikides on olemas adekvaatne ja mitmekülgele analüüsile põhinev arusaam tänapäeva vajadustest soome-ugri eri keskkondades? Kas hõimutöö suudab ühendada üksikute tegurite potentsiaali ja kollektiivseid vajadusi?

Soome-ugri keelte ja kultuuri toetamiseks mõeldud programmi jaoks on otsustav, kuivõrd organiseeritud on sihtgrupp. Kas mitteametlikud organisatsioonid on partneriteks piisavalt tugevad või on ainuke võimalus tegutseda ametlike struktuuride vahendusel? Soome hõimutöö vundamendiks on algusest peale olnud lootus, et partneriteks võivad olla mitteametlikud, poliitiliselt sõltumatud organisatsioonid. 1990. aastail paistiski, et niisuguse põhimõtte rakendamine on võimalik. Raamatute väljaandmine, soome keele ja kultuuri välisõppe arendamine, kõrgkoolistipendiaatide ja uurijate vastuvõtmine ning mitmekülgne kultuurikoostöö löid eduka põhistrateegia.

Vaatamata näilisele edule ebaõnnestus Soome hõimuprogramm kõige tähtsama ülesande saavutamisel. Vaatamata võrdlemisi loogiliselt püstitatud eesmärkidele ja nende sihikindlale täitmisele on Venemaa soome-ugri keelte kõnelejate arv viimase kahekümne aasta jooksul langenud. Enamasti on tegu palju pikema aja tendentsiga, mis on sageli kestnud aastakümneid, mõnel juhul alanud juba enne teist maailmasõda. Peamisteks põhjusteks on ebasoodsad poliitilised tingimused ning kultuuri, ühiskonna ja üldiste elutingimuste pidev muutumine.

Koostöö Venemaa soome-ugri rahvastega peaks põhinema asjaoludel, et iga rahvas näeb välja isemoodi, igaühel on oma ainulaadne keel, kultuur ning looduskeskkond. Ka rahvastikuarengu taga peituvad detailid, millega tuleb hoolega arvestada. Rahvastikuarengu peatendentsiks Venemaal, aga ka Euroopas on üldine vananemine ning laste ja noorte osakaalu järsk vähenemine. Keele ja kultuuri säilimise, arengu ja toetamise seisukohast on eriti tähtis vähemuskeele kõnelejate rahvastikuareng. Muutused mõjutavad kõige kiiremini arvu poolest väikeseid keeli. Negatiivne iive ilmneb eelkõige noorema põlvkonna keelelise assimileerumisena ja üldise arvulise kahanemisena võrreldes keskealiste ja vanematega. Arvuline kahanemine mõjutab vahetult keelekeskkonda. Vähemuskeele ruum ja kasutusvaldkonnad muutuvad järjest kitsamaks. Linnastumine, migratsioon ja passiivseks muutuv keeleoskus kiirustavad keelevahetust.

Kuidas Eesti, Soome ja Ungari taolised riigid, kes vaevlevad ühtemoodi rahvastiku vananemise küüsis, saavad taolises olukorras abi pakkuda? Kuidas saada juurde lapsi? Kust tulevad noored, kes tunnevad huvi oma keele kasutamise ja kultuuri mitmekülgse, tänapäevase arendamise vastu? Kelle jaoks on vaja hõimuprogrammi? Need küsimused tekkisid juba 1990. aastate algul, niipea kui soome-ugri keelte seisundist hakati avalikult rääkima. Esimese ulatusliku analüüsi esitas Seppo Lallukka, kes vaatles oma uurimuses (1990)² põhjalikult keelelise assimileerumise põhjuseid, seoseid ja tagajärgi. Uurimus hõlmas mordva, mari, udmurdi ja komi keelt, millest mitte ühegi keele kõnelejate arvu langemine pole lõppenud. Veelgi dramaatilisem on lugu Loode-Venemaal kõneldavate saami ja läänemeresoome keeltega, samuti obiugri ja samojeedi keeltega Siberis. Viimaste seas on erandiks võib-olla ainult tundraneenetsi keel.

Põgus pilk rahvastikuarengu tendentsidele näitab, et koostööd soome-ugri rahvastega saadavad suured probleemid. Soome hõimuprogramm keskendus esimese kümne aasta jooksul kahele paralleelsele strateegiale. Esiteks pidi programm kompenseerima 1990. aastate majanduslikus olukorras neid lünki, mis tekkisid Venemaa majanduse läbikukkumisest. Raamatute ja ajalehtede väljaandmiseks oli vaja toetust. Teiseks tuli kasutada uusi võimalusi, avanenud kontakte ja koostööd Soome ja Venemaa soome-ugri keskuste vahel. Raha polnud eriti palju, kuid seda kasutati plaanipäraselt.

1994. aasta mais sõitis Soome kultuuriminister Tytti Isohookana-Asunmaa koos delegatsiooniga Mari vabariiki. Irina Santto, Tarmo Hakkarainen, Merja Hannus, Martti Asunmaa, Tytti Isohookana-Asunmaa, Mari vabariigi kultuuriminister Viktor Nikolajev, Juhani Palmu, Paula Tuomioja, Galina Ivanova, Riho Grünthal, Eeva-Leena Sariola, mäemari ametnik, haridusminister Gennadi Mustajev. Foto: erakogu

² Lallukka, Seppo 1990: *The East Finnic Minorities in the Soviet Union*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Hiljemalt aastatuhande vahetusel sai selgeks kõige otsustavam asjaolu: ilma uue põlvkonnata, keelt kõnelevate laste ja noorteta, kes moodustavad uued omavahelised võrgustikud – ilma nendeta pole ühelgi rahval tulevikku. Samas hõimuprogrammi hinnangus 2005. aastast, kus ühest küljest kiideti tehtud töö heaks, rõhutati ka uute algatuste vajadust, eriti tähelepanu suunamist noorte ja laste keeleõppele.

2006. aastal käivitas Soome kultuurifond (Suomen kulttuurirahasto) enda hõimuprogrammi. Esialgu korraldatud kultuuriürituste ja keelelaagrite järel kujunes peagi kõige tähtsamaks tegevuseks keelepesade loomine. Keelepesa on sisuliselt lasteaed, laste ja kasvatajate rühm, mis püüab ühendada kõige väiksemad lapsed vähemuskeelt emakeelena kõneleva põlvkonnaga. Seda Uus-Meremaal loodud meetodit on edukalt rakendatud inarisaami keele taastamisel. Vajadus meetodi kasutamiseks Venemaa soome-ugri aladel on silmanähtav, sest sadades ja tuhandetes perekondades on leidnud aset keelevahetus ja lastel puudub võimalus oma vanavanemate või isegi vanemate keelt rääkima õppida.

Laiemale ringkonnale esitleti keelepesategevust 2008. aastal soome-ugri maailmakongressil Hantõ-Mansiiskis. Projekti kestel on uut tüüpi lasteaedasadid avatud mitmel pool. Teavet meetodi kohta levitatakse hästi korraldatud seminaride abil. Kohalikud lasteaiakasvatajad on õppinud meetodit tundma ja oma kodukohtades kasutama. Laste kaasamine on olnud moraalselt julgustav ja tulevikuperspektiivi rajav samm, millel on kohaliku elu ja kultuuri mitmekesisusele üksnes positiivne mõju.

Kuid inimeste ja rahvaste vahelise suhtlemise tundlikkus on end näidanud ka siin. Ilma kohalike omavalitsuste toetuseta ei jõua parimagi ettevõtmisega soovitud sihini. Õpetajate ja vanemate motivatsioon kestlikku tööd teha vajab pidevat toetust ja julgustamist.

Kas on nii, et iga rahvas teab tõesti ise, mida tal vaja läheb ja millised on valikuvõimalused? Kas oleme jõudnud kahekümne aastaga sellest elutarkusest üldse edasi? Jaan Kross pidas tegelikult silmas ka Eestit ja eestlasi, kelle osas võime kindlalt vastata, et jah. Kuid hõimutöö peaküsimuseks jääb ikkagi see, kas tehakse seda, mida vaja. See ei puuduta ainult Soome või Eesti hõimuprogrammi, vaid eelkõige soome-ugri koostööd üldisemas plaanis. Ka soome-ugri maailmakongress on tulevikus kohustatud olulisemate küsimuste kallale asuma ning peatuma tänapäevase olukorra ja nõudmiste kriitilisel analüüsil.

Riho Grünthal on Helsingi ülikooli läänmeresoome keelte professor. Ta on uurinud soome-ugri keelte arengut ja keelekeskkondade muutumist Läänemere ja Kesk-Volga vahelisel alal.

Reguly selts ja hõimupäevad Ungaris

Sándor Csúcs

Mul on suur rõõm ja au rääkida Budapesti Reguly seltsi (Reguly Társaság) tegevusest ja hõimupäevade tähistamisest Ungaris. Need kaks kuuluvad tihedalt kokku, sest pärast poliitilist süsteemimuutust, kui oli võimalik taas tähistada hõimupäevi (Rokon Népek Napja), võttis Reguly selts enda peale nende korraldamise raske, aga austava ülesande. Ent enne kui asun otseselt teema juurde, räägin mõne sõnaga meie seltsi nimeandjast.

Antal Reguly³ sündis 1819. aastal Zircis, kus ta isa töötas tsistertslaste kloostris juristina. Ta omandas 1839. aastal juristihariduse Pesti ülikoolis ja läks siis Lääne-Euroopasse õppereisile. Selle käigus jõudis ta ka Stockholmi, kus tutvus seal maa-pagenduses elava Soome teadlase Arwidssoniga, kellega ta vestles pikalt soome-ugri keelte sugulusest. See teema haaras noort ja kergesti innustuvat Regulyt niivõrd, et kojusõidu asemel jätkas ta oma teed Helsingisse.

Ta veetis Soomes ligi kaks aastat, õppis rootsi, soome ja lapi keelt, reisib läbi kogu Soome, hakkas tõlkima ungari keelde „Kalevalat“ ning uuris etnograafiat ja keeleteadust. Selle tulemusena jõudis ta järeldusele, et meie keele lähimad sugulased on vähe tuntud obiugri keeled (mansi ja handi). Nende keelte ja rahvaste uurimist kohapeal pidas ta kõige tähtsamaks ja kiiremaks ülesandeks. Seepärast sõitis ta 1841. aasta suvel juba Ungari Teaduste Akadeemia moraalsel ja materiaalsel toel Peterburisse, kus jätkas soome-ugri keelte, keeleteaduse ja etnograafia alase erialakirjanduse uurimist.

1843. aasta sügisel siirdus ta pikale uurimisreisile, ületas 4. detsembri Uurali mäed ja omandas peagi kiiresti kahe Lozva jõe äärest pärit keelejuhi abil mansi keele. „Peale sõnavara ja grammatikaandmete märkis ta üles ka folkloori. Kangelaslaulude sisust avanes talle obiugrilaste ajaloo seni teadmatuid seiku, karulaulude põhjal aga karukultus. Ta noodistas ka viise,“ kirjutab Eszter Ruttkay-Miklián.

Üheksa kuu jooksul käis ta läbi manside eluala ja sõitis 1844. aasta sügisel Obdorskisse (tänapäeval Salehard), kus alustas handi keele uurimist. Ta töötas väga pingsas tempos, kannatades vahepeal puudust ja vaeveledes haiguste küüsis. Seepärast asus ta 3. märtsil 1845 tagasiteele Kaasanisse.

Seal veetis ta veidi üle aasta, kogudes maride, mordvalaste ja turgi keelkonda kuuluvate tšuvašside ainekist. Volga piirkonna rahvaste hulgast kogutud rikkaliku keeleteadusliku materjali ja korrastatud märkmetega jõudis ta 1846. aasta suvel Peterburisse. Seal koostas ta Venemaa geograafiaseltsi palvel Põhja-Uurali kaardi. Kaardile oli iseloomulik, et see ei sisaldanud ainult geograafilisi objekte, vaid ka nende nimesid ning piirkonna iseloomulikke etnograafilisi olusid, näiteks

³ Antal Regulyt tutvustava osa jaoks olen kasutanud Eszter Ruttkay-Mikliáni kirjutist, mis asub Reguly seltsi kodulehel.

loomakasvatuse ja põlluharimise piire. Kaarti on hilisemad mõõtmised suutnud vaid täpsustada, aga detailide rikkust pole suudetud ületada.

1847. aasta septembris tuli ta lühikeseks ajaks koju, seejärel ravis end Saksamaal. 1849. aastal jäi ta lõplikult kodumaale ja alates 1850. aastast kuni surmani töötas Pesti ülikoolis raamatukoguhoidjana. Vastupidiselt ootustele ei asunud ta handi ja mansi materjali läbi töötama, vaid tegeles muude asjadega: uuris etnograafiat, õppis fotograferima jne. Alles 1857. aasta sügisel õnnestus teda veenda, et ta alustaks Pál Hunfalvy abiga mansi materjali läbitöötamist. Selle töö katkestas 1858. aasta augustis tema äkiline surm.

Ma pole veel maininud, et Reguly märkis oma Siberi kogumistööde käigus üles mansi ja handi tekstid, kuid (lootes ehk oma mälule) ei varustanud neid ei tõlgete ega märkustega. Nii olid need tekstid pärast Reguly surma pikka aega kasutuskölbmatud. Alles 1888. aastal sõitis Bernát Munkácsi manside ja 1898. aastal József Pápay hantide juurde eesmärgiga Reguly tekstid dešifreerida. See õnnestuski – nad mitte ainult ei dešifreerinud Reguly tekstid, vaid kogusid ka ise rikkaliku keelelise ja etnograafilise ainese, mille ka avaldasid.

Reguly seltsi praegune aseesimees, handi keele ja etnograafia tunnustatud uurija Eszter Ruttkay-Miklían hindab Reguly tegevust niimoodi: „Antal Reguly (1819–1858), etnograaf, keeleteadlane, folklorist, soome-ugri uurimisreiside teerajaja, jõudis oma lühikese elu jooksul koguda rikkaliku materjali, aga teaduslike tulemuste läbitöötamine jäi teiste teha. Ta pärandi suur osa on tänapäevalgi avaldamata käsikirjana Ungari Teaduste Akadeemia käsikirjade kogus. Reguly uurimuste tähtsus on mitmest seisukohast hindamatu: rahvaste uurimisel rakendatud kompleksne nägemus oli oma ajast tunduvalt ees, tema poolt kohapeal tundma õpitud keelte ja rahvaste arv on suur, ta esemetekogu on etnograafiamuuseumi vanim materjal. Uuritud rahvaste osas oli Reguly sageli esimene, kes asjalikke uuringuid läbi viis, tema ülestähendused on vanimad kirjalikud allikad.“

Mäletan, et 1990. aasta sügisel tekkis keeleteaduse instituudi soome-ugri osakonnas mõte luua kultuuriühendus, mis võtaks enda kanda soome-ugri kultuuride tutvustamise kodumaal ja aitaks luua sidemeid nende rahvastega. Mu toonaste kolleegide hulgast propageerisid seda plaani eriti Beatrix Oszkó, Zsuzsa Salánki ja Mária Sipos. Algatusele aitas kindlasti kaasa seegi, et Soomes oli 22. jaanuaril 1990 loodud sarnaste eesmärkidega M. A. Castréni selts. Algusest peale oli ühemõtteliselt selge, et me anname oma seltsile Ungari fennougristika embleemkuju Antal Reguly nime.

30. jaanuaril 1991 toimus Reguly seltsi asutamiskoosolek, kus võeti vastu põhikiri ja valiti juhatus. Esimehena tegutses kuni 2011. aastani nende ridade autor, välja arvatud aeg 1993. ja 1998. aasta vahel, kui olin töölähetuses Soomes. Nendel aastatel oli esimees István Nyirkos, seltsi tegevust aga suunas Márta Csepregi, kes oli kuni 2011. aastani seltsi aseesimees. Teine aseesimees oli sel perioodil Ferenc Illés, Zirci Reguly muuseumi rajaja ja direktor. Sekretäri ülesanded võttis enda peale Beatrix Oszkó, kellele järgnesid selles ametis Nóra Falk ja Orsolya Tánzos. Laekuri

ülesandeid täitis dr Molnár Ferencné, kelle kaotasime kahjuks juba 1993. aastal traagilises liiklusõnnetuses. Pärast teda olid laekurid Mária Sipos ja Zoltán Molnár. Praegu on seltsi esimees Ildikó Tamás, aseesimees on Eszter Ruttkay-Miklián.

Budapesti keeleteaduse instituudi tollane direktor, akadeemik Ferenc Kiefer oli lahkelt nõus, et seltsi asukoht on instituudis. See olukord kestis kuni 2009. aastani, kui instituudi praegune direktor palus meil uued ruumid leida.

Seltsi infotegevus algas 7. mail 1991. Siis ilmus soome-ugri teemalisi aktuaalseid sündmusi kajastava *Értesítő* (Teataja) esimene number. Teataja oli mitmeperioodiliselt ilmuv tagasihoidliku mahuga väljaanne, mille vahetas 1999. aasta märtsis välja *Finnugor Világ* (Soome-Ugri Maailm). Selle lehe asutas 1996. aasta detsembris *Szegedi Szilárd Tóth*. Tema toimetamisel ilmus 14 numbrit. Hiljem sai peatoimetajaks *Sándor Csúcs*, tehniline toimetaja ja küljendaja on *Zoltán Molnár*. 2012. aasta lõpuni on *Finnugor Világi* kui *Reguly* seltsi teatajat ilmunud 56 numbrit – ühtekokku umbes 2700 lehekülge vähemalt 500 autori kaasabil.

Meie lehele on iseloomulik teemaatiline mitmekülgsus: me avaldame uurimusi soome-ugri rahvaste olukorrast, kirjandusest, ajaloost, meenutame meie eriala tähtsiku, avaldame katkendeid soome-ugri rahvaste kirjandusest jne. Igas numbris on ka raamatututvustused. Kroonika rubriigis räägime aktuaalsetest sündmustest. *Finnugor Világi* trükiarv oli 500 eksemplari, aga kui leht sai kättesaadavaks ka internetis, vähendasime tiraaži 150 eksemplarini. Lehe uuemad numbrid on kättesaadavad *Reguly* seltsi kodulehel www.regulytarsasag.hu.

Vastavalt põhikirjale peame me iga aasta märtsis üldkoosoleku, mille kavas on peale ametlike küsimuste ka kolleegide aruanded oma uurimisreisidest. Eriti meelde jäävad olid seltsi esimestel aastatel *Éva Schmidt* esinemised hantide seas tehtud uurimis- ja korraldustööst. Mõnel juhul oleme korraldanud ka eraldi koosoleku uurimisreiside aruannete kuulamiseks.

Infotegevuse osana oleme kokku pannud mitu laenuatavat fotonäitust: *Katalin Gugáni* ja *Enikő Vépy* on koostanud näituse hantidest, *Zsuzsa Salánki* ning *Ágnes Kerezi* aga näitused udmurtidest. Handi näituse ühe eksemplari kinkisime *Zirci Antal Reguly* muuseumile, kus sellega saavad tutvuda kümned tuhanded vaatajad.

Soome-ugri rahvaste kultuure on tutvustanud ka meie korraldatud kaks koolide joonistusvõistlust, samuti kaks edukat tõlkevõistlust. 1999. aasta septembris saatsime infomaterjale 500 Ungari koolile, et innustada neid tähistama hõimupäevi.

Võib-olla pakub lugejatele huvi seegi, kui annan lühiülevaate seltsi majandusseisust. Oma sissetulekud saame liikmemaksudest, üksikisiku tulumaksu 1% annetustest ja toetustest teistelt organisatsioonidelt. Kõige suuremat toetust saame soome-ugri maailmakongresside Ungari rahvuslikult organisatsioonilt. See on andnud võimaluse peale püsikulude (need on suuremas osas *Finnugor Világi* trüki- ja postikulud) varasematel aastatel toetada ka *Éva Schmidt* tegevust, samuti oleme toetanud soome-ugri eriala üliõpilaste teadusreise. Tagasihoidlikult oleme toetanud ka dr *Katalin Nagy* korraldatud soome-ugri proosa ja luule ettelugemise võistlusi.

Meie selts on iseseisva juriidilise isikuna osalenud mitme konverentsi korraldamisel. Siin tuleb tingimata märkida Pécsis toimunud ohustatud keelte konverents (2007), Budapesti ELTE ülikooli filosoofiateaduskonnas korraldatud Kazinczy konverents (2009) ja kõige olulisemana Piliscsabas toimunud 11. rahvusvaheline fennougristikakongress (2010) 450 registreeritud osavõtjaga.

Soovin siin üles lugeda need tähtsamad organisatsioonid, kellega on möödunud aastate jooksul välja kujunenud vastastikku viljakas koostöö ja kelle abi on kaasa aidanud meie programmide elluviimisele. Need on soome-ugri maailmakongresside Ungari rahvuslik organisatsioon, Budapesti ELTE ülikooli soome-ugri kateeder, keeleteaduse instituut, eriti selle soome-ugri osakond, Ungari-Eesti selts ja Kalevala sõprade ring. Loodan, et see koostöö jätkub ka järgmise kahekümne aasta jooksul.

Mõned inimesed võivad imestusega küsida, miks aastatuhandeid tagasi laiail paiskunud rahvad otsivad ühtekuuluvuse ühenduslüli. Itaallastel ei tule pähegi pidada näiteks rootslastega hõimupäevi. Aga kui mõelda sellele soojale tundele, kui üksik inimene satub äkki kokku vana hea sõbraga, võime me mõista taasleidmise rõõmu. Sõprade ja sugulaste väike arv vaid suurendab lähenemise võimaluse väärtust ja vastutust.⁴

Pärast esimest maailmasõda sündis kolm sõltumatut soome-ugri riiki, Ungari kõrval ka Soome ja Eesti vabariigid. Kolme riigi suhete kujundamisel ja arendamisel oli väljapaistev roll soome-ugri kultuurikongressidel. Neid esialgu iga kolme aasta tagant peetud teaduslike ettekannete ja kunstide ülevaatusi peeti kordamööda kolmes pealinnas: esimene 1921. aastal Helsingis, teine 1924. aastal Tallinnas, kolmas 1928. aastal Budapestis, neljas 1931. aastal Helsingis, viies 1936. aastal Tallinnas, kuni kuuenda Budapesti kongressi pühkis minema teise maailmasõja torm ja Eesti sõltumatuse kokkuvarisemine.

Esimesel kongressil oli ungarlaste osavõtt veel kasin, teisel juba märkimisväärne, kolmandale Budapesti ja järgnevatele kongressidele aga eelnes juba tõhus ettevalmistustöö. Kultuurikongressidel esinesid väljapaistvad spetsialistid majanduse, keskkonnakaitse, tervishoiu, ajaloo, etnograafia, õiguse ja veel paljudel teemadel. Teaduslikku programmi täiendasid ekskursioonid, rahvalauluõhtud ja näitused. Varsti sai selgeks, et peale kongresside on vaja ka selliseid sündmusi, kus soome-ugri suguluse ja koostöö aadet võiks propageerida kasvava põlvkonna, koolinooruse seas. Sel eesmärgil otsustas formaalselt küll alles neljas Helsinki kongress tähistada soome-ugri suguluse päeva igal aastal oktoobri kolmandal laupäeval, kuigi juba 1929. aastast peeti Soomes ja Eestis soome-ugri suguluspidusid. Nagu kirjutab ajakiri Turán: „Soomlased ja eestlased pühendavad ühe päeva aastas sugulustunde elavdamisele.“ Ungaris oli esimene hõimupidu Wesselényi tänava linnakoolis 15. veebruaril 1930, oktoobris peeti samuti mälestusüritusi.

---

⁴ Oma ettekande hõimupäevi käsitleva osa, välja arvatud paar viimast lõiku, olen laenanud Péter Pomozi kirjutisest Reguly seltsi kodulehel.

Kolme rahvuse keele, kultuuri ja teadussaavutuste tutvustamine ja tunnustamine olid läbiv mõte soome-ugri hõimupäevade kõnedes. Peale ühtse integratsiooni ja vastastikuse tutvustamise püüdluste kandis see ka teineteise parema mõistmise lootust. Soome-eesti-ungari ühiste juurte, eri teedel õitsele puhkenud rahvusliku kultuuri vastastikune levitamine oli midagi palju enamat kui kolmepoolne kultuuriline kaitseühendus. Antal Reguly Soome ametikaaslane Matthias Alexander Castrén mõtles samamoodi: „Meie, soomlased, võime loota tõusta ülemaailmselt tähtsaks vaid vaimse tööga ning oma vaesuses on meie sugulasrahvaste minevik ja olevik see ala, mille viljelemine töötab kõige suuremat edu.“

Soome-ugri rahvasuguluse aate levikul on kõige tänuväärsem ja kõige esteetilisem vahend kirjandus ja kunst, kirjutas Elemér Virányi 1935. aastal ajakirjas Turán. Kolmekümnendail aastail ilmusidki ühtejärke suurepärasest suurepärasemad tõlked. Izidor Kner andis 1933. aastal välja kuueköitelise kaunis paberköites Eesti kirjanduse klassikute sarja Aladár Báni ja Elemér Virányi tõlkes. Nad mõlemad olid väga head tõlkijad. See ettevõtmine oli peaaegu ainulaadne tollases Euroopas, aga mitte Ungaris, kus sellele järgnesid antoloogiad ja iluköites Kalevala.

Soome-eesti-ungari koostöö laienes tollal paljulubavalt. See hõlmas kogu ühiskonda, alates kõige kõrgema taseme sidemetest kuni algklassiõpilaste hõimupäevadeni. Soome-ugri kultuurikomisjon püüdis koguneda igal aastal hõimupäevade ajal, kuigi see alati ei õnnestunud. Kultuuriministrid tervitasid üksteist oktoobri kolmandal laupäeval telegrammidega. Riigikoolides peeti laialdaselt soome-ugri teemalisi tunde, mida kirjutas ette ka haridusministri korraldus.

Hõimupäevadega aga sündmused paljudes kohtades ei piirdunud. Silmapaistvad teadlased ja innukad õpetajad korraldasid talviseid ja kevadisi ettekandesarju, soome-ugri kultuuriõhtuid. Nende eestvedajaks oli 1910. aastal loodud Turáni selts (Ungari rahvasuguluse ühendus, Turáni Társaság / Magyar Néprokonsági Egyesület), mille juhatusse kuulus kahe maailmasõja vahel kõrgelt hinnatud asjatundjaid. Turáni seltsi Székesfehérváris korraldatud talvised rahvahariduse õhtud lihtsatele inimestele „täitsid hinge hea tundega, et ka orvul ungari rahval on õed-vennad ja sugulased“. Nendel õhtutel osalesid talvel 1935–1936 haridusminister Bálint Hóman, Soome suursaadik Onni Talas ja Eesti asjur Richard Jöffert. Kõrgetasemelised külalised võtsid hõimupäevade üritustest tihti osa. Nii oli see ka Soomes ja Eestis.

Ungaris peeti hõimupäevi veel ka 1942. ja 1943. aasta sügisel. 1942. aasta pidustuste peapaik oli Péter Pázmány ülikooli – tänapäeva ELTE – aula. Sellest võtsid osa ka Ungari-Soome selts, Ungari-Eesti selts ja Turáni selts. Suured soome-ugri hõimupäevad olid ka Miskolcis ja Põhja-Ungaris Losoncis. Rahvusteatriis mängiti soome näidendeid. Lõpuks kadus sõtta ka hõimupäevade aade ja hilisem kommunistlik võim ei lubanud seda elustada.

Soome ja eesti sõprade eeskujust innustatuna seadsime juba Reguly seltsi loomisel eesmärgiks, et taastame hõimupäevade (Rokon Népek Napja – sugulasrahvaste päev) iga-aastase tähistamise. Seda eesmärki on meil õnnestunud alati

täita. Arvan, et pole vaja loetleda kahekümne kahe aasta jooksul peetud iga-aastaste ühisürituste kava, aga mainiksin mõnda siiski. Esimene pidu oli 1991. aasta oktoobris pealinna omavalitsuse saalis. Sellel kõneles etnograafist kultuuriminister Bertalan Andrásfalvy. 14. oktoobril 1992 oli ürituse kohaks Budapesti Péter Veresi gümnaasium. Seal rääkis välisminister Géza Jeszenszky, üles astusid kunstikeskkooli õpilased Marimaalt, Eesti kammerkoor ja gümnaasiumiõpilased.

Ka järgnevatel aastatel on hõimupäevi tähistatud vaheldusrikka programmiga ning mitte ainult Budapestis, vaid mõnel juhul ka mujal, näiteks Zalaegerszegis ja Zircis. Pidustuste programmis on olnud peokõned, populaarteaduslikud ettekanded, rahvamuusika ja rahvatantsu esitlused, filmide demonstreerimine, ettekanded reisimuljetest jne. Eriti meeldejääv oli Nagyigmándi⁵ õpilaste ettekanne Handimaa-reisist.

Viimastel aastatel oleme kultuuriprogrammi ühendanud ka kulinaarsete nau-dingutega. Meie külalised on saanud degusteerida udmurdi ja mari köögi maitseid. Just eile (18. oktoobril 2013) said hõimupäevade puhul Budapesti keeleteaduse instituuti kokku tulnud tutvuda vepsa kultuuriga.

Ungaris toetab riik soome-ugri rahvaste vahelist koostööd pigem vaid moraalselt. Soome-ugri asja südameasjaks pidavad spetsialistid ja aktivistid peavad igal aastal kahetsusega tõdema, et Eesti ja Soome toetavad soome-ugri koostööd palju suuremal määral kui meie riik. Õnneks ei vähenda see kurvastav fakt meie aktiivsust. Reguly seltsi liikmed korraldavad ka tulevikus tasuta üritusi ja toimetavad lehte, püüeldes selle poole, et olemasolevaid kasinaid vahendeid võimalikult tõhusalt ära kasutada. Me vaatame austusega sellele tööle, mida meie Eesti sõbrad on teinud soome-ugri rahvaste huvides möödunud 25 aasta jooksul, õnnitleme saavutuste puhul ja soovime, et nende tegevus aitab järgmistelgi aastatel ja aastakümnetel kaasa ohustatud soome-ugri rahvaste ja keelte säilimisele.

Sándor Csúcs on Ungari fennougrist, rahvusvaheliselt tuntud udmurdi keele ajaloo uurija. Kuni pensionile jäämiseni töötas ta keeleteaduse instituudi soome-ugri keelte sektoris. 1992. aastal asutas ta Piliscsabas Péter Pázmány katoliiklikus ülikoolis soome-ugri keelte kateedri, mille juhataja-professor oli ta kuni kateedri hiljutise sulgemiseni. Aastatel 1993–1998 oli ta Helsingis Ungari kultuuri- ja teaduskeskuse juhataja. Csúcs on üks Reguly seltsi asutajatest ja selle pikaajaline esimees.

Tõlkis Tõnu Seilenthal

---

⁵ Nagyigmándis on sündinud varem mainitud väljapaistev fennougrist József Pápay. Tema eeskujul inspireeris Nagyigmándi kooli õpetajaid ja õpilasi kontakteeruma Handimaa Pitljari kooliga.

Rahvusliikumine Komi vabariigis 1990ndate alguses ja valmistumine soome-ugri rahvaste 1. maailma- kongressiks

Valeri Markov

Endises Nõukogude Liidus on viimastel aastakümnetel kõike rahvuslikku seostatud natsionalismiga. Ühiskondliku elu demokratiseerimine, mis algas NSV Liidus eelmisel sajandil 1980. aastate keskel, andis tõuke ühiskondliku, sealhulgas ka rahvusliku eneseteadvuse muutmiseks. Taassünniprotsessid puudutasid ka Venemaa Föderatsiooni soome-ugri rahvaid. 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses loodi peaaegu kõigis piirkondades riiklikud ühiskondlikud organisatsioonid, liikumised, mis kuulutasid peamiseks eesmärgiks oma rahvaste väärika arengu, sealhulgas keele arengu, rahvuskultuuri keskkonna säilitamise ja toetamise, otsese osaluse kontrollis loodusressursside üle.

Kõige aktiivsemalt osalesid selles protsessis loomingu- ja teadusliku intelligentsi esindajad, kes olid pealt näinud viimaste aastakümnete rahvuspoliitika kõiki kahjulikke tagajärgi. Näiteks hakkas alates 1960. aastatest komi keeles õpetamine ja komi keele õpetamine Komi vabariigi koolides tasapisi vähenema ja kadus 20 aastat hiljem üldse. Kahanes ka publikatsioonide arv komikeelsetes rajoonilehtedes, komikeelsete raamatute väljaandmine, kadusid maailmaklassika ja populaarsete raamatute tõlked komi keelde. Põliselanikkonna keel hakkas tasapisi avalikust elust kaduma. Keel säilis peamiselt maapiirkondades, linnades kasutati komi keelt vaid olmesuhtluseks. Sellele aitas palju kaasa rahvusetu nõukogude inimese kultiveerimine kooskõlas kommunistliku partei pealiiniga ning üldise rahvaste õitsengu ja lähendamise korra vaimus.

Ühena esimestest hakkas emakeele, hariduse, kultuuri olukorrast ja võimalikest ohtudest komi rahvale rääkima Komi ANSV kirjanike liidu esimees Gennadi Juškov. Ta mõtiskles 29. jaanuaril 1988 Literaturnaja Gazetas ilmunud artiklis raske südamega Komimaa tuleviku üle. See artikkel põhjustas hilisemaid laiahaardelisemaid vestlusi väga erinevates auditooriumites ning tõi kaasa konkreetse tegevuse komi loomingu- ja teadusliku intelligentsi esindajate seas, kelle hulgas olid Gennadi Juškov, Vladimir Timin, Vladimir Torloпов, Anatoli Naladkov, Aleksandr Smetanin, Eleonora Saveljeva, Nikolai Lazarev, Gennadi Baraksanov, Jevgeni Tsõpanov, Jelena Kozlova ja teised. Tekkis idee luua rahvuslik ühiskondlik organisatsioon. Ajaloolased soovitasid taasasutada ühenduse Komi Kotõr (Komi Kogukond), seda enam, et organisatsioonilt oodati peale rahvusliku ja kultuurilise tegevuse ka poliitilist aktiivsust. Komi Kotõri taasloomist toetas ülemnõukogu, Komi ANSV ministrite nõukogu ja NLKP Komi komitee.

Ettevalmistaval perioodil täheldati, et ühiskonna eesmärgiks ei peaks olema ainult hoolekanne komi keele, kirjanduse ja kultuuri eest, vaid ka tegutsemine autonoomsele vabariigile suurema iseseisvuse ja rohkemate õiguste saavutamise nimel. Paljud rõhutasid, et erilist tähelepanu tuleks pöörata külade taaselustamisele ning kõige puhul ei ole mitte kuidagi võimalik rääkida teiste vabariigis elavate rahvaste huvide rikkumisest.

Ühenduse Komi Kotõr asutamiskongress toimus 1. detsembril 1989 vabariiklikus draamateatris. Kongressil osales umbes 250 delegaati ja 150 külalist. Kongress kuulus ära kaks ettekannet, kinnitas Komi Kotõri põhikirja ja valis juhtorganid. Ühenduse kaesesimeesteks valiti Gennadi Juškov ja Vitali Ossipov. Kongressile järgnenud ajal loodi ühenduse osakonnad mitmes Komi vabariigi linnas ja rajoonis.

Samal ajal hakati looma ka teisi rahvusorganisatsioone. 1990. aasta teisel poolel asutati Ižma rajoonis ižmakomide assotsiatsioon Izvatas, Ust-Kulomski rajoonis Ežvatas ja Petšooraa päästekomitee, Moskvast loodi komisid ja permikomisid ühendav rahvuskultuuriselts Parma ja Peterburis veidi hiljem selts Nevatas. Kõigi nende organisatsioonide edasine tegevus tingis vajaduse teha koostööd. Seetõttu tekkis Komi Kotõri aktivistidel idee korraldada ühendav komi rahva kongress, et konsolideerida ühiskonna jõud komi rahvuse taaselustamise ja säilitamise nimel.

Idee korraldada komi rahva kongress leidis samuti toetust NLKP Komi komitees, Komi vabariigi ülemnõukogus ja ministrite nõukogus. Selle toetuse suhtes tekkisid ühiskonnas pärast kongressi erinevad seisukohad. Mõned arvasid, et partei ja nõukogude organite osalemine muutis kongressi formaalsemaks, teised aga leidsid, et see aitas korraldada üritust väärilisel organiseerituse tasemel, sest tol ajal polnud avaliku elu tegelastel korralikku kogemust sellise tasandi ürituste korraldamisel.

Komi rahva kongressile valiti 463 delegaati ja kongressil osales absoluutne enamus – 441 delegaati. Esimese kongressi delegaate valiti eri moodi: mõnel pool Komi Kotõri koosolekutel, mõnel pool konverentsidel või kokkutulekutel, mõnel pool määrati ülalt. Igal juhul oli see sellisele foorumile delegaatide valimiste korraldamise esmakogemus.

Komi rahva kongress peeti 11.–13. jaanuarini 1991 vabariiklikus muusikateatris. Kongressi tervitasid Komi ANSV ülemnõukogu esimees Juri Spiridonov ja Vene NFSV rahvussuhete komitee esimees Leonid Prokopjev. Kongressil esines väga palju saadikuid, iga ettekanne oli väga emotsionaalne.

Esiteks ei saanud kongress mööda sotsiaalpoliitilise olukorra hindamisest, mille põhjal koostati soovitusel võimuorganitele Komi ANSV riikliku suveräänsuse tugevdamiseks.

Komi keele ja haridussüsteemi teema kõlas igas sõnavõtus. Komi keelt ei õpetatud koolides, sellel polnud riiklikku staatust. Kõik soovisid, et nende emakeele selle staatuse saaks.

Juba kongressi korraldamise ajal tekkis idee luua komi rahva kongressi täitevkomitee kui kehand, mis vastutab kongressi dokumentide rakendamise eest vabariigi võimuorganites. Täitevkomitee asutamise eelnõu koostati lausa ühe päevaga, selle valmistas ette jurist ja rahvusliikumise aktivist Nikolai Žilin.

Komi vabariigis 1991. aasta jaanuaris läbi viidud komi rahva kongress oli esimene selletaoline mitte ainult soome-ugri piirkondades, aga ka tervel Venemaal. Kongressil arutati viit resolutsiooni ja võeti need vastu: Komi ANSV riiklikust suveräänsusest, rahvuspoliitikast keele ja kultuuri valdkonnas, Komi ANSV sotsiaalmajanduslikust arengust, keskkonnakaitsest ning tööinimeste õiguste ja huvide kaitsemeetmetest turumajanduse olukorras. Kongressi korralduskomitee ülesandel tegelesid nende resolutsioonide projektide koostamisega NSV Liidu Teaduste Akadeemia Komi osakonna vastavate instituutide teadlased. Samuti otsustati kongressil luua komi rahva kongressi täitevkomitee, mis sai nimeks komi rahva taassünni komitee, kinnitati vastav määrus ja valiti komitee liikmed. Esimesse koosseisu kuulusid teadlased, ajakirjanikud, õpetajad, insenerid, juristid, kaks endist parteikomitee sekretäri ja teisedki.

Komi rahva taassünni komitee liikmed püüdsid algusest peale selle poole, et organisatsiooni töö oleks seaduslik. Seda raskendas asjaolu, et Venemaa Föderatsiooni seadus ühiskondlikest organisatsioonidest võeti vastu 1990. aasta päris lõpus ja sellel ei olnud veel hilisemaid normatiivdokumente. Kuid komitee liikmete sihikindlus viis selleni, et 26. märtsil 1991 registreeriti komi rahva taassünni komitee Komi ANSV justiitsministeeriumis ühiskondliku organisatsioonina. See oli esimene organisatsioon Komi vabariigis, mis registreeriti vastavalt uutele õigusaktidele.

Teisel komi rahva kongressil 1991. aasta novembri lõpus võeti vastu deklaratsioon, milles kongress kuulutas ennast komi rahva kõrgeimaks esindusfoorumiks. Et oma eesmärgile vastata, valmistati ette kongressi delegaatide demokraatlike valimiste kord, mille kohaselt oli valimistel võimalik osaleda ka vabariigi piirest väljas elavatel komidel. Kongressi dokumentides väljendati selgelt põlisrahva esindatuse vajadust vabariigi kõrgeimas seadusandlikus organis, aga ka vajadust luua vabariigi täidesaatva võimu süsteemis rahvuspoliitika eest vastutav kehand. Kongressi resolutsioonide elluviimise osana võttis Komi vabariigi ülemnõukogu 1992. aasta mais vastu seaduse komi rahva kongressi staatusest, mis seadustas kongressi ja selle täitevkehandi, komi rahva taassünni komitee aluspõhimõtted. Samal istungil võttis ülemnõukogu vastu seaduse riigikeele kohta, mis andis komi keelele vene keele kõrval riigikeele staatuse.

1993. aastal võttis vabariigi valitsus vastu otsuse Komi vabariigi riikliku rahvussuhete komitee loomisest, millest räägiti juba komi rahva 1. kongressil.

17. veebruaril 1994 võeti vastu Komi vabariigi uus põhiseadus. Põhiseaduse kolmas artikkel tunnistas, et Komi vabariigi riikluse läte on komi rahvas. Ka põhiseaduse 67. artiklis oli kinnitatud, et Komi vabariigi riigikeeled on vene ja komi keel. Vastavalt põhiseaduse 76. artiklile said komi rahva kongress ja selle

täitevkomitee seadusandliku algatuse õiguse. See oli märkimisväärne edu nii komi rahva kongressi kui ka selle täitevkomitee jaoks, mis sai võimalikuks tänu rahvusliikumise püüdele pidada vabariigi seadusandliku ja täidesaatva võimuga konstruktiiivset dialoogi.

1990ndate alguses osales komi rahva taassünni komitee aktiivselt vabariigi ülemnõukogu seadusandlikus tegevuses. Koostati nii terveid seaduseelnõusid kui ka seaduste ja seaduseelnõude parandusi. Siin võib ära märkida Komi vabariigi seadused riigikeelte, hariduse, kultuuri, maa- ja metsakasutuse, keskkonnakaitse, põllumajanduse ja külade sotsiaalmajandusliku arengu kohta.

Järgnevad komi rahva kongressid olid pühendatud eri küsimustele alates põlisrahva ja külaelu sotsiaalmajanduslikust arengust kuni edasise töö strateegia ja taktika arutamisele – uue põhikirja vastuvõtmisele ja ühiskondliku liikumise struktuuride parandamisele.

Komi rahvusliikumisest on viimase paarikümne aasta jooksul saanud vabariigi kodanikuühiskonna lahutamatu osa, üks ühiskondliku omavalitsuse kõige tõhusamatest mudelitest, mis esindab ja kaitseb põlisrahva huve.

1991. aasta lõpust saadik hakati rahvakongresse pidama ka teistes Venemaa soome-ugri piirkondades. Kuigi esialgu tekkisid paljud Venemaa eri piirkondade organisatsioonid kultuuri- või keelehuviliste ühenduste näol (näiteks ersa-mokša ühiskondlik liikumine Mastorava Mordva ANSVs, ühendus Komi Kotõr Komi ANSVs, permikomi keele ja ajaloo huviliste ühendus Jugõr Permikomi autonoomses ringkonnas, Vepsa kultuuri ühing Karjala ANSVs, udmurdi kultuuri ühing ja udmurdi assotsiatsioon Udmurt Keneš Udmurdi ANSVs, demokraatlik rahvusliikumine Mari Ušem Mari ANSVs jt), sai üsna kiiresti selgeks, et poliitilisi otsuseid tegemata ja asjakohast õigusraamistikku loomata ei saa rahvuspoliitikas siiski edasi liikuda. Seepärast hakati otsima teisi organisatsioonilisi lahendusi. Üheks selliseks vastuvõetavaks ja tsiviliseeritud vormiks said, nagu näitas kogemus, rahvaste esindusorganid (kongressid); seda enam, et positiivne näide oli rahvusvahelises praktikas olemas (saami parlamendid Norras, Soomes ja Rootsis, Gröönimaa näide).

Esimesed eri piirkondade rahvusliikumise konkreetsed sammud näitasid, et ilma aktiivse ühistegevuseta on raske oma eesmärgid ja ülesandeid realiseerida; seda enam, et probleemid olid kõigis piirkondades peaaegu identsed. Seepärast peeti 1991. aasta oktoobris komi rahva taassünni komitee ettepanekul komi, karjala, vepsa, mari, udmurdi, mordva ja permikomi rahvusliikumiste esindajate kohtumine, kus kõlas ettepanek luua Venemaa Föderatsiooni soome-ugri rahvaste assotsiatsioon. 5. veebruaril 1992 sõlmisid komi rahva taassünni komitee, udmurdi ühendus Udmurt Keneš, mordva rahva taassünni ühing Mastorava ning permikomi keele, kirjanduse ja kultuuri ühing Jugõr kokkuleppe assotsiatsiooni moodustamise kohta, koostasid normatiivdokumentide eelnõud ja otsustasid korraldada sama aasta mais Iževskis esimese Venemaa Föderatsiooni soome-ugri rahvaste kongressi. Sellel kohtumisel jõuti ka eelkokkuleppele soome-ugri rahvaste maailmakongressi korraldamise kohta 1992. aasta lõpus Söktõvkaris.

Venemaa soome-ugri rahvaste assotsiatsioon loodi soome-ugri rahvaste 1. kongressil Iževskis, mille osales 12 soome-ugri rahvaste delegatsiooni Venemaal ning ka külalised Ungarist, Soomest ja Eestist. Assotsiatsiooni peakorteriks määrati kuni järgmise kongressini Iževsk. Valiti assotsiatsiooni täitevkomitee, kuhu kaasati kõikide kongressil osalenud soome-ugri rahvaste esindajad, kellel kõigil oli sõltumata rahva suurusest üks hääl. Assotsiatsiooni esimeseks esimeheks valiti Udmurt Keneši president, majandusteaduste doktor Mihhail Šiškin. Kongress otsustas korraldada soome-ugri maailmakongressi 1992. aasta detsembri alguses Sõktõvkaris.

Assotsiatsioon registreeriti Venemaa Föderatsiooni justiitsministeeriumis, millega saadi tegevuse jaoks vajalik õiguslik alus. Assotsiatsiooni põhieesmärgid ja ülesanded said kirja järgmised:

- konsolideerida soome-ugri rahvaste jõupingutusi ja koordineerida tegevust rahvaste võitluses ellujäämise, taassünni ja edasise arengu nimel, luua soodsad tingimused soome-ugri ühise sotsiaalmajandusliku, kultuuri- ja info-ruumi kujunemiseks;
- reformida võimu- ja juhtimisorganeid nii, et põlisrahvad oleksid otseselt kaasatud otsuste väljatöötamisse, langetamisse ja rakendamisse kõrgeimal poliitilisel tasandil;
- anda vabariikides ja rahvuslik-territoriaalsetes üksustes soome-ugri rahvaste keeltele riiklik staatus;
- tegutseda põlisrahvaid puudutavate rahvusvaheliste normide ja põhimõtete lülitamise nimel Venemaa õigusaktidesse ning selles suunas, et Venemaa kiidaks heaks Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO) konventsiooni nr 169.

Oluline etapp kõigi soome-ugri maailma rahvaste vaimse ühinemise, süveneva sõpruse ja koostöö teel oli Sõktõvkaris 1.–3. detsembrini 1992 peetud maailmakongress, mille teema oli „Soome-ugri maailm: tegelikkus ja väljavaated“.

Kindlasti oli ajaloo esimese hõimurahvaste maailmakongressi üks eesmärkidest vajadus mõista oma kohta Euroopa aktiivses integratsiooniprotsessis ja inimkonna uues arenguetapis üldisemalt. Soov kultuurilisel ja rahvuslikul tasandil ühineda oli ilmne: teadlased, kirjanikud, ajakirjanikud, parlamendiliikmed ja ühiskonnategelased olid meelsasti nõus osalema aruteludes rahvusvahelise koostöö väljavaadetest.

See oli julge samm algatajate poolt, kes esialgu ei kujutanud sellise ürituse ulatust ja vormi väga selgelt ettegi. Enam kui pool aastat käisid konsultatsioonid, töökohtumised ja läbirääkimised rahvaste delegatsioonide moodustamise ning osalejate ja kongressi programmi osas.

Maailmakongressi korraldamisel võtsid peamise koorma enda kanda komi rahva taassünni komitee liikmed. Delegatsioonide ettevalmistamisega kohapeal tegelesid Venemaa Föderatsiooni soome-ugri rahvaste assotsiatsiooni juhatuse liikmed. Kongressi korralduskomitee, mis koosnes kõigi kongressil osaleda soovinud

rahvaste esindajatest, ning ka mõned Komi vabariigi võimuorganite esindajad püüdsid teha kõik foorumi eduka töö tagamiseks. Korralduskomitee töö tõhusust näitab kas või see, et toona paika pandud soome-ugri rahvaste kongressi esindatuse aluspõhimõtted on tänaseni üldjoontes muutumatuna püsinud.

Kongress leidis aset muusikateatris. Sünkroontõlkide jaoks valmistati ette viis kanalit, millest üks andis võimaluse rahvaste esindajatel rääkida oma emakeeles. Delefaatide ja vaatlejate majutamiseks oli eraldatud mitu linna hotelli, kuna kongressil osales enam kui viissada inimest.

Kongressil osalesid 16 soome-ugri rahva delegatsioonid mitte ainult soome-ugri riikidest ja Venemaa piirkondadest, vaid ka Lääne-Euroopast ja Ameerikast. Kongressi idee leidis laialdast vastukaja mitte ainult rahvaste, vaid soome-ugri riikide ja Venemaa Föderatsiooni piirkondade võimustruktuurides. Kongressil toimusid paralleelselt mitmesugused üritused:

- rahvaste delegatsioonide kongress;
- soome-ugri riikide ja Venemaa piirkondade seadusandliku ja täidesaatva riigivõimu esindajate ümarlaud;
- teadlaste ümarlaud;
- kultuuriprogramm, millest võtsid osa kõikide kongressil osalenud rahvaste loomingulised kollektiivid.

Soome-ugri rahvaste 1. maailmakongress võttis vastu deklaratsiooni maailma soome-ugri rahvaste koostöö põhimõtete, eesmärkide ja ülesannete kohta, pöördumise Venemaa Föderatsiooni ja selle koosseisu kuuluvate soome-ugri vabariikide parlamentide ja valitsuste poole ning soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee põhimääruse.

Soome-ugri rahvaste 1. maailmakongress teatas, et ta on nende rahvaste foorum, valitsustest ja erakondadest sõltumatu, Euroopa julgeoleku- ja koostööprotsessiga ühinenud võrdsete hõimurahvaste vabatahtlik ühendus, mis on kogu maailma avalikkusele avatud. Nii maailmakongress kui ka konsultatiivkomitee kuulusid, et töötavad konsensusel põhinevatel, et kõik rahvad olenemata nende suurusest oleksid võrdsed. Maailmakongressi töö aluseks oli kõigi rahvaste hea tahe, lugupidamine inimõiguste ja rahvaste õiguste vastu ning rahvusvaheliste normide ja põhimõtete tunnustamine.

Valeri Markov on alates 2007. aastast Komi vabariigi riiginõukogu aseesimees. 1991. aastal sai ta komi rahva taassünni komitee juhiks ning juhtis rahvusliikumise Komi Voitõr (enne Komi Kotõr) tegevust kuni 2008. aastani. 1992. aastast kuni praeguseni on Valeri Markov soome-ugri rahvaste rahvusvahelise konsultatiivkomitee esimees.

Tõlkis Üve Maloverjan

Karjala läänemeresoome rahvaste ühiskondlik liikumine

Zinaida Strogalštšikova

Tahan alustuseks tsiteerida kirja vepsa Pondala küla endiselt elanikult Viktor Jašovilt, kes 2013. aastal kahjuks meie seast lahkus. 27 aastat tagasi, 1986. aasta juunis saatis ta kirja keskraadiosse ja kirjutas sellele demonstratiivselt alla Viktor Veps. Imekombel jõudis see kiri Venemaa ministrite nõukogusse ning sai perestroika-aastatel esimeseks signaalsiks võimudele vepslaste probleemidest. Ta kirjutas: „Mitme sajandi, aga võib-olla ka aastatuhande vältel on kõik üle elatud ja ellu jäädud, viimased 60 aastat aga on osutunud saatuslikuks... Meie, vepslased, oleme jõudnud väljasuremise äärelle, oleme täielikus teadmatuses ega suuda kusagilt leida vastust, tänu kelle „armule“ oleme sattunud ebarentaablite ja perspektiivtute rahvaste hulka. Likvideeritud on vepslaste emakeelne kooliharidus, rahvaloendustel pannakse vepslased kirja venelastena.“

Ministrite nõukogu väikerahvaste osakonna juhataja Sergei Balabanov, kellele Jašovi kiri üle anti, nagu ta ise meile kohtumisel ütles, ei olnud varem vepslastest kuulnud ning andis Karjala ANSV, Leningradi ja Vologda oblastite võimudele korralduse koguda nendes piirkondades vepslaste kohta teavet, NSV Liidu Teaduste Akadeemia pidi aga koostama raporti vepslaste toonase olukorra kohta. Selle ettevalmistamine usaldati mulle, sest mina juhtisin 1983. aastal vepsa maaelanike hulgas läbi viidud etnosotsioloogilist uuringut eesmärgiga välja selgitada nende juba ka rahvaloenduste andmetes kajastunud kiire assimilatsiooni põhjused. Uurisime ka vepslaste suhtumist emakeelde, väljavaateid vepsa keele õpetamiseks koolides ja rahva tulevikuperspektiive.

Nii algaski vepslaste uus ajalugu. Leningradi oblastivõimude esimeseks reaktsiooniks Jašovi kirjale sai otsus korraldada 14. juunil 1987 Vidla (Vinnitsõ) külas vepsa Elupuu pidu. Peo järel peeti ka konverents, kus pandi kirja vepslaste taassünniprogrammi põhipunktid. Võib öelda, et see pani aluse ka meie ühiskondlikule organisatsioonile, mille nimeks sai Vepsa Kultuurühing. Konverentsi resolutsiooni viisime koos vepsa kirjaniku Anatoli Petuhhovi ja Nina Zaitsevaga Sergei Balabanovile, seal me kuulsimegi Viktor Vepsi kirjast. Avaldasime selle kirja 1993. aastal ajalehe Kodima 17. juuni numbris. Konverentsi resolutsioon „Vepslaste keele ja kultuuri säilitamise ja arendamise probleemid“ kajastas ministrite nõukogu tellimisel koostatud raporti kõiki seisukohti:

- luua vepslaste traditsioonilisel asualal rahvuslikud haldusüksused (rajoonid ja külanõukogud) ning ühendada need ühte suuremasse haldusüksusesse, mille kaudu oleks võimalik kõige tõhusamalt juhtida riiklikku abi vepslaste sotsiaalmajandusliku ja rahvuskultuurilise arengu hüvanguks;

- taastada vepsa kirjakeel, korraldada koolides vepsa keele õpetamist, valmistada ette keeleõpetajaid ja spetsialiste vepsa keele ja kultuuri alal, koostada ja avaldada vepsakeelset õppe- ja ilukirjandust;
- harida nii vepsa kui ka vene rahvusest elanikkonda vepslaste ajaloo ja kultuuri alal meedia ja populaarteadusliku kirjanduse kaudu, toetada vepsa folkloorirühmi;
- kanda vepslased Pohjala rahvaste ning vaikerahvaste nimekirjadesse, et riik kannaks nende sotsiaalmajandusliku ja kultuurilise arengu eest erihoolt.

Aruanne sisaldas ka loetelu kõigist vepslaste kogetud ebaõigluse ilmingutest pärast 1937. aastat, millest kirjutas Viktor Jašov.

Nüüd, veerand sajandit pärast neid sündmusi, saab täheldada, kui kiiresti ja kui palju on suudetud teha vepsa avalikkuse püstitatud eesmärkide saavutamiseks. Teadlasi toetasid aktiivselt Šoutjärve küla intellektuaalid, kes moodustasid vepsa kirjakeele taastamise töörühma, mis tegeles ka vepsa keele õpetamise tagasitoomisega kooliharidusse ning 1956. aastal likvideeritud Šoutjärve rahvusrajooni taastamisega.

Teaduslik ettekanne vepslaste kriitilisest olukorrast ning ettepanekud olukorra muutmiseks jõudsid NLKP keskkomiteesse, ilmselt ka tänu sellele, et sealsesse rahvussuhete osakonda oli tööle läinud Karjala esindaja Viktor Stepanov. Osakond tegeles tol ajal rahvuspoliitika ideoloogia uuendamise väga olulise programm-dokumendiga „Rahvuspoliitika platvormid“, mis sai heakskiidu NLKP keskkomitee pleenumil 1989. aasta septembris.

Tänu meie algatuste toetamisele löi ministrite nõukogu osakonnajuhataja Balabanov tihedad sidemed Nõukogude Kultuuri Fondiga, mida juhtis akadeemik Dmitri Lihhatšov ja mille juhatuse liige oli Raissa Gorbatšova. NLKP keskkomitees otsustati korraldada Karjalas 1988. aasta oktoobris vepslaste-teemaline ametkondadevaheline kohtumine, mis oli esmakordselt riigis pühendatud ühele rahvale. NLKP Karjala oblastikomitee korraldusel tegeles selle kohtumise ettevalmistamisega NSV Liidu Teaduste Akadeemia Karjala filiaali keele, kirjanduse ja ajaloo instituut. Kohtumisel osalesid NLKP keskkomitee, Venemaa ministrite nõukogu, Nõukogude Kultuuri Fondi ning Karjala, Leningradi ja Vologda oblastite esindajad, tuntud teadlased Kirill Tšistov, Vladimir Pimenov, Aleksei Peterson, kirjaniikud Anatoli Petuhhov, Gleb Gorōšin, samuti vepslased kõikidelt rahva asualadelt. Koosoleku soovitus ei erinenud põhimõtteliselt 1987. aasta juunis pärast esimest vepsa pidu vastu võetud resolutsioonist. Dmitri Lihhatšovi toetatud soovitude põhjal võttis NLKP peasekretär Mihhail Gorbatšov 1989. aasta juulis vastu otsuse moodustada Karjalas ja Leningradi oblastis eksperimentaalsed rahvusrajoonid ja Vologda oblastis rahvuslikud külanõukogud.

Pärast ministeeriumidevahelist kohtumist Petroskois läksid kõik volitused vepslaste probleemide lahendamiseks üle Karjalale, põhirolli vepsa algatuste edendamisel võttis üle sealne keele, kirjanduse ja ajaloo instituut.

Instituudi töötajad – ajaloolased, folkloristid, etnograafid ja keeleteadlased – olid oma rahvaste taaselustamispropaganda aktiivseimad tegijad. Nina Zaitseva, Ljudmila Markianova, Jevgeni Klementjev, Pjotr Zaikov, Irma Mullonen ja teisedki on kujundanud Karjala elanikkonna avalikku arvamust palju selles suunas, et karjala, vepsa ja soome rahva huvidega on vaja arvestada. Alates 1987. aastast on ümarlauakohtumistel ja meedias peetud tuliseid arutelusid karjala ja vepsa rahva ning nende keelte saatusel, kirjakeelte taastamisest, tähestike valimisest, keeõpetuse korraldamisest koolides ning karjala ja vepsa keele spetsialistide ja õpetajate ettevalmistamisest.

Esmakordselt jõudsid avalikkuse ette traagilised leheküljed ingerisoomlaste ajaloost, kes küüditati sõja ajal oma kodumaalt, Leningradi oblasti Soomega piirnevate aladelt ilma õiguse ta naasta pärast sõda koduküladesse. Ingerisoomlaste aktivistid pöördusid korduvalt keskvalitsuse organitesse palvetega nad rehabiliteerida kui rahvas, kes sattus stalinistliku režiimi repressioonide ohvriks. Ka Soome avalikkus tegi palju nende taotluste toetamiseks.

1989. aasta mais korraldas instituut Karjala oblastikomitee otsusel konverentsi „Karjalased: rahvus, keel, kultuur, majandus. Probleemid ja arenguteed rahvusvaheliste suhete täiustumise tingimustes“. Konverentsi soovitusel mõisteti hukka riigi endine poliitika karjalaste suhtes, püstitati ülesanne tagada karjalastele võimorganites väärikas esindatus, räägiti vajadusest toetada sotsiaalmajanduslikult nende elupiirkondi, arendada karjala keelt ja kultuuri ning viia läbi teadusuuringuid karjala rahva traditsioonilisest kultuurist ja tänapäevases olukorrast. Pärast konverentsi korraldas karjalaste kogukond Karjala Kultuuriseltsi (nüüd Karjala Rahva Liit) asutamiskoosoleku.

Vepsa nõupidamise ja karjala konverentsi tulemuste põhjal hakkasid riigiasutused ja avalikkus koostama karjalaste ja vepslaste rahvuslikku arengut toetavaid vabariiklikke programme. 1989. aasta aprillis kiitis Karjala ANSV ministrite nõukogu heaks keele, kirjanduse ja ajaloo instituudi akadeemilise nõukogu soovitatud vepsa ja karjala tähestikud: ladina tähestikul põhineva aunusekarjala oma ning kaks võimalust vepsa keele kirjutamiseks – nii ladina tähestiku kui ka kirillitsapõhise. Hiljem jäi kasutusele küll vaid ladina tähestiku variant ning 2007. aastal parandas vabariigi valitsus varasemat otsust vepsa tähestiku osas.

1989. aasta septembris kiitis Karjala ANSV ülemnõukogu presiidium heaks Vepsa Kultuuriseltsi (esimees Zinaida Strogalštšikova) ja Karjala Kultuuriseltsi (Pjotr Zaikov) põhikirjad ning sama aasta detsembris veel ka Karjala Ingerisoomlaste Liidu (Irma Mullonen) oma. Need olid esimesed perestroika ajal vabariigis registreeritud vabaihendused.

Sellest ajast peale on vepsa, karjala ja ingerisoomlaste avalikkus lahendanud rahvusliku arengu probleeme üheskoos. Kahel organisatsioonil – Vepsa Kultuuriseltsil ja Karjala Ingerisoomlaste Seltsil – õnnestus Karjala esimestel vabadel valimistel 1990. aasta aprillis saata oma esindajad Karjala vabariigi ülemnõukokku, kus loodi rahvuspoliitika, kultuuri, keele ja ajaloo pärandi säilitamise alane püsikomisjon.

Selle eestvedamisel asutati vabariigis aastatel 1990–1994 kõik rahvuspoliitikaga seotud struktuurid: 1990. aastal avati Petroskoi riiklikus ülikoolis karjala ja vepsa keele õppetool koos päevase ettevalmistusosakonnaga, 1992. aastal asutati Karjala riiklikus ülikoolis karjala ja vepsa emakeelte õppetool, et valmistada ette emakeeleõpet andvaid algkooliõpetajad ja kasvatajad. 1992. aastal asutati riigiasutusena vabariiklik rahvuskultuurikeskus, et toetada vabaühenduste kultuuri- ja haridusalgatusi.

1990. aastate alguses hakkasid ilmuma karjala- ja vepsakeelsed ajalehed: esimene aunusekarjalakeelse ajalehe Oma Mua number nägi ilmavalgust 1990. aasta juunis Karjala Töörahva Kommuuni moodustamise 70. aastapäeva puhul. 1991. aasta juunis ilmus vepsa Elupuu peoks rajoonilehe Kommunist Prionežja vepslaste probleemidele pühendatud eriväljaandes vepsakeelne lehekülg. 1992. aastal asutati riiklik kirjastus Periodika, et anda välja meediaväljaandeid ja kirjandust soome ja vepsa keeles ning karjala keele aunuse- ja päriskarjala murdes. 1993. aastal hakkas regulaarselt ilmuma vepsa ajaleht Kodima.

1992. aastal loodi Karjalas esimesena Venemaa vabariikidest spetsiaalne rahvuspoliitikaga tegelev täitevõimuorgan – rahvuspoliitika ja rahvustevaheliste suhete komitee (praegu rahvuspoliitika, religioosete ja vabaühenduste ning meediaministeerium) ning ministrite nõukogu võttis vastu määruse rahvuse muutmise kohta passides. 1992. aasta novembris peetud karjalaste, vepslaste ja soomlaste rahvuskongressi ettepanekute põhjal, mida toetas ka ülemnõukogu presiidium, lõi Petroskoi ülikooli rektoraat 1993. aastal soome keele ning karjala ja vepsa keele õppetoolide baasil läänemeresoome keelte ja kultuuri õppetooli, Petroskoi otsustati avada soome-ugri kool, alustati ettevalmistusi karjalaste, soomlaste ja vepslaste keele ja kultuuri taaselustamise riikliku programmi koostamiseks.

1992. aastal sai rahvuspoliitika alalise komisjoni töö oluliseks osaks Venemaa Föderatsiooni ülemnõukogu määruse projekti „Venemaa soomlaste rehabiliteerimisest ja kiiretest meetmetest selle rakendamiseks“ ettevalmistamine koostöös Karjala ja Peterburi ingerisoomlaste ühendustega.

1991. aastal suutis komisjon saavutada seaduse „Karjala vabariigi rahvusrajoonide ning rahvuslike küla- ja asulanõukogude õiguslikust staatusest“ vastuvõtmise. Seaduse alusel loodi rahvusrajoonid ning rahvuslikud küla- ja asulanõukogud karjalaste, vepslaste ja soomlaste tiheasustuse aladele kohalike rahvahääletuste tulemuste alusel. Riigi võimuorganid olid oma volituste raames kohustatud neid abistama keskkonnakaitse ning kultuuri, kunsti ja traditsioonilise käsitöö arendamise korraldamisel. Rahvuskeelte ja kultuuri toetamiseks mõeldud lisameetmete rahastamiseks rahvusterritooriumidel loodi 1992. aasta mais Karjala väikerahvaste taaselustamise vabariiklik fond. Fondi tegevus jätkus kuni 1994. aastani, 1995. aastal asendati see vabariikliku karjalaste, vepslaste ja soomlaste keele ja kultuuri taaselustamise ja arendamise programmiga (1995–2000). Järgnevatel aastatel toetati vepslaste, karjalaste ja soomlaste rahvuskultuuri arengut üksnes riiklike programmide alusel.

1992. aastal sai rahvusliku staatuse Karjala vabariigi Kalevala rajoon, aastatel 1992–1993 sai kolm Äänisjärve äärset külanõukogu – Šoutjärv, Šokš ja Kalag – rahvahääletuse teel vepsa rahvusliku staatuse. 1994. aasta jaanuaris ühinesid nad üheks munitsipaalüksuseks – Vepsa rahvusvallaks. Venemaa Föderatsiooni poolt 1994. aastal ÜRO inimõiguste komiteele esitatud aruandes on Karjala vabariigi rahvusrajoone ning rahvuslikke asula- ja külanõukogusid reguleerivat seadust koos teiste samasuguste Venemaa regioonide (Burjaatia ja Kemerovo oblast) seadusaktidega nimetatud inimõiguste ja rahvusvähemuste rahvusvahelisi standardeid järgivateks piirkondlikeks seadusaktideks, mis tõstavad kodanike staatuse rahvuslikus valdkonnas rahvusvaheliste standardite tasemeni.

Rahvusvald eksisteeris kuni 2006. aastani, mil see uue kohaliku omavalitsuse reformi käigus kaotati; vepsa külanõukogud läksid taas Äänisjärve (Prionežski) rajooni koosseisu vepsa munitsipaal-külaasunduste staatuses.

2001. aasta juunis tunnistati kehtetuks seadus Karjala vabariigi rahvusrajoonide ning rahvuslike küla- ja asulanõukogude õiguslikust staatusest, sest see ei vastanud enam kohaliku omavalitsuse tööd reguleerivatele muudetud seadustele. Nüüd on Karjalas taasalustatud tööd rahvuslike munitsipaalüksuste seaduse ettevalmistamiseks.

Karjala vabariigi võimude kõige olulisemaks otsuseks põlisrahvaste keelte arendamise alal sai seaduse „Karjala, vepsa ja soome keele riiklikust toetamisest Karjala vabariigis“ vastuvõtmine 2004. aastal. Seaduse koostamisel arvestati võimalusega, et karjala ja vepsa keel võidakse kanda Venemaa vähemusrahvaste keelte nimekirja, mida kaitseb Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta. Ettevalmistusi selle ratifitseerimiseks hakkas Venemaa valitsus tegema 2002. aastal. Seaduse rakendamise vahendiks on piirkondlik sihtprogramm „Karjala, vepsa ja soome keele riiklik toetus Karjala vabariigis aastatel 2006–2010“, praegu kehtib uus riiklik sihtprogramm.

Karjala, vepsa ja soome rahvaste avalik-õiguslikud organisatsioonid suutsid 2000. aastal viia Karjala vabariigi põhiseadusesse sisse mitu muudatust, mis rõhutasid vabariigi etnilist iseloomu. Põhiseadus tunnistab nimedega *Respublika Karelia* ja *Karelia* samaväärseks ka nime *Karjala*, sedastab, et Karjala vabariigi ajaloolised ja riiklikud funktsioonid on määratletud selle territooriumil elavate karjalastega, et Karjala vabariigis rakendatakse meetmeid seal elavate karjalaste, vepslaste ja soomlaste taaselustamiseks, säilitamiseks ja vabaks arenguks, et Karjala vabariik kinnitab riiklike haridusstandardite piirkondlikud (rahvuslik-regionaalsed) komponendid ja toetab mitmesuguseid haridusvorme.

Rahvuslikul avalikkusel on võimalus mõjutada karjalaste, vepslaste ja soomlaste huve puudutavate otsuste vastuvõtmist 2001. aastal asutatud nõuandva organi, Karjala vabariigi juhi juures – karjalaste, soomlaste ja vepslaste esindajatekogu, mis loodi ühiskondlike organisatsioonide liikmetest nende esindusorganite otsusel. Nõukogu koosolekuid peetakse vabariigi juhi juhtimisel kord kvartalis.

Samas on paljud otsused, mis mõjutavad otseselt karjala, vepsa ja soome rahvaste huvisid, võetud ametivõimude poolt vastu nende arvamusi arvesse võtmata. Näiteks 2005. aastal muudeti oluliselt vabariigi haridus- ja kultuuriseadust rahvuslike aspektide seisukohast. Seadustest eemaldati kõik erimeetmed, mis toetasid karjala, vepsa ja soome keele kasutamist haridus- ja kultuuriasutuste töös; karjala, vepsa ja soome rahvast ja nende keeli ei mainita neis seadustes üheski kontekstis.

Rahvuslikule avalikkusele tekitas muret ka Karjala vabariigi juhi 2007. aasta seadus alates 1998. aastast professionaalsel baasil töötava terminoloogia-ortograafia komisjoni üleviimisest ühiskondlikele alustele.

2007. aastal suleti Karjala riikliku pedagoogikaakadeemia õppetoolidevahelise emakeelte õppetooli juures asunud ettevalmistusosakond, mille kaudu oli peamiselt maanoortel võimalik asuda õppima ilma sisseastumiseksamiteta. Nüüd on üliõpilaste vastuvõtt sinna üldse lõpetatud.

Kokkuvõtteks võib öelda, et karjalaste, soomlaste ja vepslaste vabaihendustest said vabariigi kodanikuühiskonna aktiivsed osalejad, kes suutsid avaldada märkimisväärset mõju rahvuspoliitika kujunemisele Karjala vabariigis. Nende tõhusus 1990. aastate esimesel poolel oli tingitud ühenduste esindajate osalemisest võimustruktuurides. Nad olid rahvuspoliitikaalaste ideede ja programmide otsesed arendajad ja teostajad ning kaitsesid ühiselt oma rahvaste huvisid vabariigi poliitilises elus oluliste otsuste tegemisel.

Selle töö tulemuslikkuse hindamine on praeguses etapis küllaltki raske. Saa-
vutatud on küll märgatavat edu noorte karjala ja vepsa kirjakeelte arendamisel, on tekkinud noorte kvalifitseeritud spetsialistide põlvkond, kes töötab neis keeltes meedias, ülikoolides ja teadusasutustes, kuid keelte valdajate arv väheneb pidevalt. Lootused keelte taaselustamisele ning selle edasiandmisele läbi koolisüsteemi ei läinud täide. Pingutused toetavad tegelikult ainult karjala ja vepsa elanikkonna teatud osa huvi emakeele vastu, kuid keel on nende jaoks pigem osa kultuurist kui sidevahend rahvaskaaslastega. Karjalaste, vepslaste ja soomlaste vabaihenduste jaoks jääb endiselt aktuaalseks ühine tegutsemine oma rahvaste huvide kaitseks ning kõige tulemuslikumate vahendite otsimine koostöös ametivõimudega, et säilitada oma rahvuslikku identiteeti.

Teataval määral tingis karjalaste, vepslaste ja soomlaste esindajate ühiskondlike algatuste pidurdamise Karjala võimude poolt viimase kümne aasta jooksul ning õiguskaitse taseme vähendamise hariduse ja kultuuri valdkonnas föderaalvõimu positsioon, mis on demonstreerinud alates 2000. aastate algusest poliitikast rahvusliku teguri kõrvaldamist. Kontroll regionaalsete õigusaktide järgimise üle, mille eesmärgiks oli kaitsta põlisrahvaste ja rahvusvähemuste keeli ja kultuuri, peaaegu puudus.

2012. aasta detsembris Venemaa presidendi seadlusega heaks kiidetud Venemaa Föderatsiooni rahvuspoliitika strateegia kuni 2025. aastani näeb ette iga-aastaste aruannete esitamist Venemaa presidendile. Strateegia peamised eesmärgid on Venemaa Föderatsiooni rahvaste kultuuride ja keelte säilitamine ja arendamine,

nende vaimse terviklikkuse tugevdamine ning põlisrahvaste ja rahvusvähemuste õiguste tagamine. Strateegia rakendamiseks aastatel 2013–2015 on koostatud tegevuskava. Esmakordselt on riigis föderaaltasemel kinnitatud Venemaa rahva ühtsuse tugevdamise ja Venemaa rahvaste rahvuskultuuri arendamine programm aastateks 2014–2020. Seega on vabaühendustel, kelle eesmärgiks on oma rahvaste rahvuskultuuri areng, olemas otsene ajend oma tegevuse tõhustamiseks.

Zinaida Strogalštšikova on Karjala vabariigis tegutseva vepsa kultuuriühingu esimees ja vepslaste esindaja rahvusvahelises soome-ugri konsultatiivkomitees. Ta töötab Venemaa Teaduste Akadeemia Karjala teaduskeskuse keele, kirjanduse ja ajaloo instituudis etnoloogiateadurina.

Tõlkis Üve Maloverjan

Zinaida Strogalštšikova
1980. aastate esimesel poolel.
Foto ajakirjast Verez Tullei

Liikumise Mari Ušem taassünd 1990. aastatel

Nikandr Popov

20. sajandi 1980. aastate demokraatlikud meeleolud ning nende järel saanud sügavad poliitilised muutused vallandasid paljurahvuselise riigi rahvaste ühiskondliku aktiivsuse, soodustasid rahvusliku taassünni liikumise teket ning NSV Liidu rahvaste keelte ja kultuuri arengut. Tervet riiki haaranud rahvuslikus liikumises võis täheldada kahte teineteisest erinevat rahvusprobleemide lahendamise mudelit: keskeuroopalikku (peamiselt Baltimaades) ja ladinaameerikalikku (riigi keskosas ja Aasia piirkonnas)⁶.

Maride ühiskondlik liikumine sündis 1980. aastate lõpul riigi ametliku rahvuspoliitika muutmise mõjul. Mari avalikkus reageeris poliitilistele muutustele heakskiiduga ja väljendas valmisolekut pakkuda poliitika rakendamiseks oma abi. Muretseti rahva suveräänsete õiguste elluviimise, sotsiaalmajandusliku olukorra parandamise, kultuuri tõstmise, mari keele säilitamise ja arendamise ning rahvuskooli pärast, sooviti tagada esindatust võimuorganites jne. Mari haritlaskond pidas väga oluliseks rahva konsolideerimist ja soome-ugri rahvaste kultuuritraditsioonide lähendamist.

Esimesena tunnetasid vajadust rahvusliku organiseerumise järgi noored vastset ülikooli lõpetanud loomeinimesed. 1986. aastast hakkas tegutsema mitteametlik ühendus, kus arutleti ühiselt mari keele päevakajaliste probleemide, rahvusteatriga arengu, kirjanduse ja kultuuri üle. Noored luuletajad, ajakirjanikud ja üliõpilased panid oma ühendusele nimeks U Vii (uus, värske jõud). Samasugune organiseerumismvorm toimis ka idamaride seas. 10. novembril 1988 loodi Neftekamski linnas noorte loominguline ühendus Tšolman (Kaama).⁷ Samal aastal asutati Moskvas kultuuri- ja haridusselts Onar Ušem (ühing Onar).⁸ Nendel ühendustel polnud oma põhikirja ja selget õiguslikku staatust, kuid erinevalt ühendusest U Vii tunnustasid neid kohalikud võimud, neil oli võimalus esineda avalikult maride nimel ja propageerida mari kultuuri. U Vii pälvis oblasti komsomolikomitee tunnustuse alles pärast NLKP keskkomitee 1989. aasta jaanuari pleenumit. 1989. aasta veebruaris lubati neil korraldada Mari pedagoogilises instituudis mari luule- ja laulupidu.

Pärast seda hakkas noorteühing tasapisi jõudu koguma. Sama aasta mais kuulus selle ridadesse 24 inimest. U Vii ühe juhi, filmilavastaja Oleg Irkabaevi sõnul oli mari noorte eesmärgiks tõhustada maride rahvuslikku eneseteadvust ja uhkust,

---

⁶ Гусейнов Г.Ч., Драгунский Д.В. Национальный вопрос: попытка ответа. Вопросы философии, 1989. 6. С.57.

⁷ Губаев И. Чолман – творческий ушем. Марий коммуна (далее МК), 1989, 14 января.

⁸ Губаев И. Чолман – творческий ушем. Марий коммуна (далее МК), 1989, 14 января.

avada rikkaliku vaimse potentsiaaliga omanäolise mari kultuuri varasalved, avalikustada objektiivselt ja igakülselt rahva ajalooline minevik ning õpetada noortele traditsioonilisi kombeid ja rituaale.⁹

Olulist mõju maride rahvuslikule eneseteadvusele avaldas soome-ugri kirjanike maailmakongressi ettevalmistamine ja korraldamine. Soome-ugri kirjanike kohtumine näitas, kui tähtis on õpetada noortele nende emakeelt ja rahvustraditsioone.

Samal ajal käis vabariigis aktiivne arutelu mari keele säilitamisest ja arendamisest. Tõuke selleks andis vabariiklikus ajalehes Mari Kommuna ilmunud Valeri Veršinini artikkel, kus ta leidis, et on vaja luua mari keele ühing.¹⁰ See algatus tekitas NLKP Mari oblastikomitee töötajate seas elevust. Võeti kasutusele ennetavad meetmed, et vältida probleemi ülespuhumist ja rahvusintelligentsi avatud vastaseisu kohalike võimudega. NLKP oblastikomitee ideoloogiaosakonna nõusolekul algatas ajaleht Mari Kommuna arutelu mari keele uue ortograafia loomisest. Tõstatatud küsimused äratasid suurt huvi inimeste seas, mari keele seisundit ja tulevikuväljavaateid kommenteerida soovijaid oli piisavalt palju. Arutelus osalejad kirjutasid üsnagi teravalt probleemidest emakeele kasutamisel koolides ja avalikes kohtades, vihjates mari keele ebavõrdsele positsioonile vabariigis.¹¹

Mari luuletaja Vassili Regež-Gorohhov juhtis toona oma artiklis tähelepanu maride psühholoogilisele alaväärsuskompleksile ning märkis, et inimeste teadvuses leiavad aset muutused. „Mulle tundub,“ kirjutas ta, „nagu me oleksime hakanud tõsisemalt mõtlema sellele, kes me oleme ja mis ees ootab.“ Edasi jutustas ta väga üksikasjalikult maride hooletust suhtumisest oma kultuuri, tavadesse, rahvuskööki, rahvalauludesse ja -tantsudesse ning märkis, et rahvuskultuur on kaotamas oma juuri.

Idamarid asutasid 10. juunil 1989 Ufa linnas Baškortostani rahvaste kultuurikeskuse ja selle juhi Šolom Katzi toetusel klubi Mari, mida marid ise nimetasid Mari-Vlak Ušemiks (maride ühendus). Selle ühenduse juhiks valiti pioneeride palee metodist Aleksandr Kismjev.

Osa mari haritlaskonnast toetas liikumist, mis taotles ajaloolise õigluse taastamist represseeritud kultuuri- ja kunstiinimeste suhtes. Loodi ka ühenduse Memorial Marimaa osakond. Ajalehtedes, raadios ja televisioonis hakati avalikult rääkima valgetest laikudest maride ajaloos ja moonutustest rahva ajaloolise mineviku kajastamisel.

⁹ У вий ушем. Интервью с О.Г.Иркабаевым. МК, 1989, 13 авнуста.

¹⁰ Вершинин В. Марий йылме общество кӱлеш. МК, 1989, 5 января.

¹¹ См.: Регеж-Горохов В. М. Мондаш сулык. МК, 1989, 13 июля; Чемяков Г. Марий улам марла ом мошто. МК, 1989, 19 сентябрь; Анисимов Э., Юдин В. Латвич ий гыч. МК, 1989, 14 сентябрь; Крылов В. Чон почын, чон кочын. МК, 1989, 27 сентябрь; Яналов В. Талант орлыккан веле мо? МК, 1989, 1 октябрь.

Olulise tõuke rahvusliikumise tekkeks andis NLKP keskkomitee 1989. aasta septembri pleenum, kus oli arutlusel aktuaalne teema – NLKP toonane rahvuspoliitika. Selle pleenumi otsuste mõjul asutati Mari vabariigis demokraatliku rahvusliikumise Mari Ušem avalik korralduskomitee.¹² Tekkiva liikumise ideoloogiliseks juhiks ja innustajaks sai Mari riikliku ülikooli 29aastane vilistlane, hiljem tuntud näitekirjanik ja ühingu U Vii aktivist Gennadi Gordejev. Oma artiklis „Ühiste jõupingutustega rahva õiguste eest“, mis ilmus ajalehes Mari Kommuna, teatas ta esmakordselt, et mari rahva tuleviku peab määrama rahvas ise. Neile tehti ettepanek luua uus liikumine Kalök Ušem (rahvaühendus).¹³ Gordejevi artikkel tekitas elavat vastukaja mari haritlaskonna seas ja pälvis üldise heakskiidu. Mari avalikkus hakkas rääkima alates 1917. aasta veebruarirevolutsioonist tegutsenud Mari Ušemi (mari liidu) taasasutamisest.

Uue liikumise toetajad võtsid kasutusele noorteühenduse U Vii põhilised kultuuriideed, täiendasid neid poliitilise sisuga ja püüdsid viia kogu elanikkonnani. Märkimisväärne osa U Vii aktivistidest toetas Gordejevit ja lülitus vaimus- tunult uue ühiskondliku liikumise loomisesse rahvusliku taassünni nimel. Samal ajal tehti ka ettevalmistusi U Vii enda asutamiskonverentsi pidamiseks 18. ja 19. novembril.

Ühenduse U Vii aktivistid andsid vabariigi rahvuspoliitikale kriitilise hinnangu, mida nad kinnitasid sõnaselgelt ka 1989. aasta NLKP Mari oblastikomitee detsembri pleenumil. Kultuurifondi Marimaa osakonna esimees ja luuletaja Semjon Nikolaev, loomingulise ühenduse U Vii juht Aleksandr Abdulov ja Morki rajooni vanemkondiiter Jelena Terentjeva rääkisid probleemidest mari keeles, kirjanduses, rahvuskultuuris ja kutseõppes ning tõid näiteid mari rahva õiguste rikkumisest. Koostati täpsemad soovitusel rahvuskultuuri arendamiseks. Nii tegi Abdulov ettepaneku kasutada mari keelt õppeprotsessis laialdasemalt, moodustada rahvuslikul põhimõttel tegutsevad külanõukogud, elustada piirkondades rahvateatrid, panna maride jaoks tööle lühilaine raadiojaam, avada Joškar-Ola linnas rahvakultuurikeskus, osutada abi Mari diasporaale jne. Sellised esinemised põhjustasid partei- ja majanduseliidi seas suurt rahulolematust.¹⁴ Vaatamata sellele nõustusid pleenumil osalenud partei keskkomitee otsusega ja soovitasid meetmeid rahvussuhete ja rahvustevahelise suhtlemise parandamiseks. Pleenumi lõppdokument avaldati alles 1990. aasta veebruaris pärast pikki arutelusid vabariigi haritlaskonna esindajatega.¹⁵

Üldrahvaliku poliitilise liikumise Mari Ušem loomise mõte pälvis toetust ka teiste kodanikuühiskonna organisatsioonide aktivistide seas. 20. detsembril 1989

---

¹² Яналов В. Умылымаште куту вий! Марий чань, 1990, № 1.

¹³ Гордеев Г. Калыкын праваже верч тўшка вий дене. МК, 1989, сентябрь.

¹⁴ На пятом Пленуме ОК КПСС. МК, 1989, 5 декабря.

¹⁵ Основные мероприятия Марийского обкома КПСС по улучшению национальных отношений и повышению качества интернационального воспитания. МК, 1990, 3 февраля.

peetud kultuurifondi Marimaa osakonna, ühenduse Memorial ning vabariikliku ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitse ühingu laiendatud kohtumisel võeti vastu otsus luua ühine ajutine komitee Mari Ušemi asutava kongressi ettevalmistamiseks.

23. jaanuaril 1990 avaldati Eestis mari rahvusühenduse Mari Ušem põhikirja (harta) ja programmi eelnõud. Aktiivset abi nende dokumentide ettevalmistamiseks osutasid Jaak Prozes, Andres Heinapuu ja Toomas Etverk. Dokument trükiti rotaprintil 250 eksemplaris ENSV kultuuriministeeriumi ja Eesti Rahvusraamatukogu toel.

Põhikirja eelnõus olid määratletud mari rahvusühenduse olemus ja eesmärgid. Seal oli kirjas, et ühendus kujutab endast demokraatlikku liikumist, mis tunnistab ideoloogiliste alustena NLKP keskkomitee 1989. aasta septembripleenumi otsuseid, on kõigi rahvaste sotsiaalse õigluse, võrdsuse ja inimõiguste poolt olemata rahvuslikust, sotsiaalsest, parteilisest ja religioosest kuuluvusest, toetab aktiivselt perestroika poliitikat ja sotsialistliku ühiskonna uuendamist.¹⁶

Ühenduse tegevussuunad olid eelnõu kohaselt poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalkultuurilised, põhieesmärk aga mari rahva keele, kultuuri ja traditsioonide säilitamine. Poliitika osas sooviti naasta leninlike põhimõtete ja rahvuspoliitika normide juurde, tagada kõikide rahvaste ja rahvusrühmade põhiseaduslikud õigused, võrdsed võimalused ja rahvuslik suveräänsus, teostada vabariigi rahvaste tegelik võrdsus keele, hariduse, teaduse ja kultuuri valdkonnas ning võtta vastu Mari Eli vabariigi keeleseadus kõigi rahvusrühmade seisukohti arvestades.

Samas plakis räägitakse ka teadlikkuse ja poliitilise kultuuri tõstmisest ning Mari ANSV elanikkonna internatsionalistlike traditsioonide tugevdamisest. Põhikirja eelnõu autorid omistasid poliitilise tähtsuse ka Marimaa külaprobleemide lahendamisele ja mustmullapiirkonnast väljaspool elavate inimeste lahkumise ärahoidmisele. Neid probleeme oli nende arvates võimalik lahendada elukvaliteedi parandamisega külades.

Põhikirja eelnõu autorite hinnangul pidi Mari Ušem sotsiaalmajanduslikus valdkonnas püüdma luua töölisklassi seas mari rühma, tagama piisava esindatuse tehnilise intelligentsi ja majandusjuhtide hulgas, parandama Mari ANSV elanikkonna elukvaliteeti, laiendama vabariigi majandusõigusi, hoogustama majanduse arengut jne.

Juhiti tähelepanu majanduse kaasajastamise vajadustele: pakuti, et majandusse võiks kaasata eri omandivorme, tõsta töötaja-peremehe algatusvõimet, anda maa põllumajandustootjate omandisse ja vabastada töötaja administratiivse kontrolli alt. Märgitigi, et mari rahvusühendus taotleb vabariiklike programmide koostamist majanduse tervendamiseks, tarbijakaitseks, laste, madala sissetulekuga ja puudega inimeste kaitseks ning tervishoiu ja meditsiiniteenuste arendamiseks. Üheks mari rahvusühenduse eesmärgiks oli ka Mari ANSVs elavate rahvaste kultuuri õitseng.

¹⁶ Устав и программа марийского народного объединения «Марий Ушем» (проект). Йошкар-Ола, 1990. С. 3.

Projekti autorid ei osanud tol ajal oodata venemaalasi ees ootavaid ülemineku-aja raskusi. Nad panid suuri lootusi riigile ja eeldasid, et rahvusühendus püüdleb seatud eesmärkide saavutamise poole tihedas kontaktis ja mõistmises vabariigi juhtkonnaga. Põhikirja eelnõu koostamisel arvestati õigusriigi traditsioonide, aga ka rahvarinnete tegutsemise meetoditega. Näiteks on projektis arvestatud ühiskonna ja võimude vahelise poliitilise dialoogi kasutamise võimalusega. Nii räägitakse mari rahvusühenduse tegevust kirjeldavas projektiosas ühenduse õigusest osaleda valimiskampaaniates, kaitsta oma liikmete õigusi, viia läbi avaliku arvamuse küsitlusi, üldrahvalikke arutelusid, aga samuti olla teatud seaduste, seadusaktide, juhendite, määruste ja seadluste vastu, mis rikuvad piisavalt põhjendatult rahvuslikku suveräänsust või rahva õigust tagada oma keele, kultuuri ja traditsioonide püsijäämine.¹⁷ Samal ajal on rõhutatud, et mari rahvusühendus võtab avalikkuse survemeetmed (protestid, demonstratsioonid, piketid) kasutusele vaid äärmuslikel juhtudel.

Partei oblastikomitee juhtkond nimetas neid ja teisigi põhikirja eelnõu punkte poliitilise radikalismi ilminguteks või katseteks suruda vastsele rahvusliikumisele peale rahvarinnete tegutsemispõhimõtteid. Partei ja nõukogude tegelased polnud absoluutselt nõus ka sellega, et partei-, komsomoli-, ametiühingu- või riigiaparaadi organite liikmete jaoks olid mari rahvusühenduse valimistel ette nähtud piirangud. Nad hakkasid demokraatliku rahvusliikumise Mari Ušem asutamis-komitee liikmetelt nõudma põhikirja eelnõu nn Eesti versioonist loobumist.¹⁸ Parteiideoloogidel õnnestus tekkiv liikumine veebruarikuuks kontrolli alla võtta. Kõigepealt paigutati korralduskomitee etteotsa kolm kaasesimeest, kelleks olid Gennadi Gordejev, ajalehe Mari Kommuna ajakirjanik Vassili Janalov ja Mari riikliku ülikooli ajalooõppejõud Vladimir Abramov. Seejärel algas julge ja kogunud korraldaja Janalovi eestvedamisel põhikirja uue versiooni kirjutamise ja liikumise platvormi (seisukohtade) koostamise töö.

Demokraatliku liikumise platvormis rõhutati tähtsamaid ülesandeid poliitika-, majandus-, sotsiaal-, haridus-, teadus-, keele- ja kultuuri valdkonnas. Muuhulgas oli mainitud Mari ANSV poliitilise staatuse laiendamist ja majanduslikku sõltumatust. Olid ka ettepanekud luua VNFSV ministrite nõukogu juurde mari rahva alaline esindus, sõlmida täieõiguslikud riiklikud suhted Soome ja Ungariga, kinnitada riiklikud sümbolid jne.¹⁹

Mari ANSV sotsiaalmajandusliku arengu peaesmärk oli korralduskomitee liikmete hinnangul mari rahvuskultuuri taaselustamine. Seetõttu oli majanduses peamine tähelepanu pööratud maride traditsioonilise majandustegevuse

---

¹⁷ Устав и Програма... С.4.

¹⁸ Яналов В. Умылымаште кугу вий! Марий чань, 1990, № 1.

¹⁹ Платформа демократического движения „Марий ушем“ (на мар.языке). Марий чань, 1990, № 1, 20 февраля. См. также: МК, 1990, 25 февраля.

laiendamise probleemidele. Erilist tähelepanu oli pööratud rahvusliku programmi Mari Tšodõra rakendamisele ja metsatööstuse arendamisele.

Hariduse vallas märkisid platvormi koostajad rahvusliku hariduse arendamise vajadust ning juhtisid tähelepanu vajadusele avada uusi riiklikke teadus- ja koolituskeskusi Joškar-Olas, luua linna rahvuslik kultuurikeskkond ning laiendada ajaloo, etnograafia ja folkloristika alaste uuringute temaatikat. Muu hulgas soovitati uurida mari rahva seisundit, mari elanikkonna elatustaset, väärtushinnanguid, moraalseid ideaale ja mari laste psühholoogilisi iseloomujooni. Tehti ettepanek koostada 15köiteline mari eepose ja folkloori kogu.

Mari keele kaitsmiseks ja selle kasutusala laiendamiseks pakuti välja, et võetakse vastu keeleseadus, mis annab mari keelele riigikeele staatuse. Märgiti, et mäemari keel peaks olema tunnustatud täieõigusliku kirjakeelena. Platvormi autorid leidsid, et Mäemari rajoonis võiks luua professionaalse teatritrupi, jätkata antoloogia Jakšar Znamja avaldamist ning tugevdada kirjastamistegevust.

Küllaltki sisutihe oli ka kultuuriprogramm. Selles oli välja pakutud, et tuleks rohkem avaldada emakeelset ilukirjandust, teha täispikk mari film, panna käima lühilaineraadio, suurendada perioodikaväljaannete tiraaži ja nimetusi, taaselustada traditsioonilised muusikainstrumentid. Platvorm seadis eesmärgiks rahva konsolideerimise ja tema eneseteadvuse tõstmise. Rõhutati, et Mari Ušem on vanade rahvakommete ja traditsioonide (rahvakalender, nimed, kohanimed) ning rahvussümbolika säilitamise poolt, sealjuures aga ei mainitud sõnagagi mari traditsioonilise religiooni taaselustamise vajadust.

Kongressi ettevalmistamise käigus korraldati palju mari kultuuri õhtuid ning loengusari mari ajaloost ja kultuurist. Kultuuri- ja haridustoimkonnad liikusid ka Mari vabariigist väljapoole. Mõnedes piirkondades, nagu näiteks Zvenigovski rajoonis, loodi mari keelt õppida soovijate klubid. 16. veebruaril 1990 toimus kompartei Joškar-Ola linnakomitee juures konverents, kus Mari Ušemi platvormi põhisätted jõudsid esmakordselt avalikkuse ette.

Mõningat toetust ajutise komitee liikmetele osutas NLKP keskkomitee rahvussuhete osakonna juhataja V. Mihhailov. Kohtumisel Mari Ušemi juhtide Vassili Janalovi, A. Bolšakovi, J. Rõbakovi ja R. Malininaga kutsus Mihhailov üles pöörama rohkem tähelepanu suhetele diasporaaga ning tegi ettepaneku luua mari assotsiatsioon.²⁰

7. ja 8. aprillil 1990 Joškar-Olas peetud asutamiskongress, kus osales 500 delegaati paljudest Venemaa piirkondadest, võttis häälteenamusega vastu demokraatliku ühiskondliku liikumise (organisatsiooni) Mari Ušem põhikirja. Kongressi delegaadid ei suutnud täpselt määratleda oma ühenduse õiguslikku vormi: nad nimetasid seda samaaegselt nii liikumiseks kui ka organisatsiooniks. Suur osa kongressi delegaatidest pooldas seda, et liikumisele omistataks sotsiaalpoliitiline staatus, kuid kuulekas enamus ei toetanud ettepanekut.

²⁰ Встреча в ОК КПСС.// МК, 1990, 24 февраля.

Kongress võttis vastu resolutsioonid maride kultuurilis-rahvusliku konsolideerumise kohta, mari keele staatuse kohta vabariigis, sotsiaal-demograafilise ja kaadripoliitika kohta Mari ANSVs ning Tšeboksarõ hüdroelektrijaama kohta. Ühenduse juhiks sai mari riikliku ülikooli Venemaa ajaloo õppetooli dotsent Aleksandr Patrušev.

Esimesel Mari Ušemi tegevusaastal pöörati suuremat rõhku liikumise organisatsioonilisele tugevdamisele, põhiideede ja eesmärkide levitamisele. Paljudes Venemaa piirkondades, Murmanskis, Leningradis, Magadanis, Sahhalinil, Krasnodaris, Volgogradis, Surgutis, Tomskis, Krasnojarskis, Poltaavas, aga ka Tatarsanis, Baškortostanis, Udmurtias ning Kirovi, Permi ja Nižni Novgorodi oblastites avati Mari Ušemi osakonnad. Loodi kontakte naaberpiirkondade ja teiste Venemaa soome-ugri rahvaste sarnaste ühiskondlike liikumistega. Suurt abi osutasid Eesti sõbrad.

Liikumise aktivistid osalesid vabariigi keeleseaduse ettevalmistamisel ning Mari ANSV suveräänsusdeklaratsiooni ning Mari NSV põhiseaduse eelnõu arutamisel. Mari Ušem aitas aktiivselt korraldada mari tähtpäevapidustusi ja suuri kultuuriüritusi. Tol aastal algatas Mari vabariik mitu olulist soome-ugri üritust: soome-ugri üliõpilaste folkloorirühmade festivali, maailma soome-ugri rahvaste folkloorifestivali jne. Loodi ka fond soome-ugri rahvaste kultuuri arendamiseks.

Mari rahvusliikumine taaselustus demokraatlike muutuste mõjul, mis leidsid Venemaal aset 1980. aastate lõpul. Poliitilise süsteemi ja rahvussuhete ümberkorraldused võimaldasid vabariiklastel alustada süstemaatilist tööd rahvuse konsolideerumise ja rahvuskultuuri taassünni heaks. Mari rahvusühenduse tekkimisel oli suur osa Joškar-Olas peetud soome-ugri kirjanike kongressil. Olu list abi rahvusliikumise korraldamisel osutasid Eesti kolleegid.

1990. aasta aprillis peetud ühiskondliku ühenduse Mari Ušem asutamiskongress pani aluse rahva poliitilisele, sotsiaalmajanduslikule ja kultuurilisele arengule ning vaimsele konsolideerumisele. Mari Ušemi kongress oli esimene samm maride rahvusliku taassünni teel 20. sajandi lõpul ja 21. sajandi alguses.

Nikandr Popov on tuntud mari poliitikategelane ja etnograaf, Marimaa keele, kirjanduse ja ajaloo uurimisinstituudi juhtivateadur. Ta oli mari rahvusliikumise taassünni juures ning on süvitsi uurinud mari rahva kombeid ja omausku.

Tõlkis Üve Maloverjan

Rahvaloendus: Eestis elavad soome-ugri rahvad

Jaak Prozes

Eesti vabariigi taastamise järel on olnud kaks rahvaloendust: 2000. ja 2011. aastal. Eelmisel aastal selgus, et kogu meie rahvastik on taas märgatavalt vähenenud. Kui 2000. aastal oli Eestis elanikke 1 370 052, siis 2011. aastal 1 294 455; vähenemisprotsent on 5,5.

Tabel 1. Eestis elavad suuremad rahvad arvukuse järgi

Rahvas	2000	2011	Muutus %
Eestlased	930 219	902 547	-3,0
Venelased	351 178	326 235	-7,1
Ukrainlased	29 012	22 573	-22,2
Valgevenelased	17 241	12 579	-27,0
Soomlased	11 837	7 589	-35,9
Tatarlased	2 582	1 993	-22,8
Juudid	2 145	1 973	-8,0
Lätlased	2 330	1 764	-24,3
Leedulased	2 116	1 727	-18,4
Poolakad	2 193	1 664	-24,1
Sakslased	1 870	1 544	-17,4

Nagu võib näha tabelist 1, väheneb suuremate rahvaste rahvaarv Eestis suhteliselt kiiresti. Tegemist on eelkõige nende rahvastega, kes on siia tulnud valdavalt nõukogude perioodil.

Eeskätt väheneb rahvaarv nende rahvaste madala iibe tõttu. Teisest küljest aga käib paratamatu assimileerumisprotsess. Eelkõige taastoodetakse venekeelset elanikkonda ehk venelasi, seda Eesti vabariigi taasiseseisvumise 22. aastal.²¹ Isegi soomlaste puhul on vene keelt rahvuskeeleks pidavate inimeste arv suurem võrreldes nendega, kes peavad rahvuskeeleks eesti keelt. Järgmine paremini integreerunud rahvusrühm on juudid, kellest 11,6% peab eesti keelt emakeeleks, järgnevad lätlased 8,7%ga. Juutidest omakorda peab vene keelt emakeeleks 82,2% ja lätlastest 39,2%.

Võrreldes rahvaloenduste andmeid naabrite Läti ja Leeduga on meil läinud suhteliselt hästi. Aastatel 2000–2011 vähenes Läti elanike arv 13%, lätlaste arv 6,3%. Leedu elanike arv vähenes aastatel 2001–2011 12,6% ja leedulaste arv 11,9%.

²¹ Statistika andmebaas: <http://pub.stat.ee/px-web.2001/dialog/statfile2.asp> (5.03.2014).

Venemaa rahvastik aga väheneb aeglasemas tempos: aastail 2002–2010 vähenes kogu rahvastik 1,6%, venelaste arv aga 4,2%.

Tabel 2. Eestis elavad soome-ugri ja samojeedi rahvad arvukuse järgi

Rahvas	2000	2011	Muutus %
Soomlased	11 837	7589	-35,9
Mordvalased	562	436	-22,4
Karjalased	430	363	-15,6
Ingerisoomlased	358	369	+3,1
Marid	245	241	-1,6
Udmurdid	241	193	-19,9
Ungarlased	172	165	-4,1
Komid	138	95	-31,2
Isurid	62	56	-9,7
Vepslased	43	54	+25,6
Permikomid	20	17	-15,6
Vadjalased	9	4	-55,6
Liivlased	5	23	+460,0
Neenetsid	5	1	-80,0
Saamid	4	2	-50,0
Handid	3	5	+60,0
Mansid	1	1	0,0
KOKKU	14 135	9 614	-32,0

Tabelit 2 kommenteerides torkab silma soomlaste arvu väga kiire vähenemine: enam kui üle 500 esindajaga suurematest rahvastest väheneb nende arv Eestis kõige kiiremini (-35%). Peapõhjusena võiks välja tuua küllaltki kiire assimilatsiooni nii eesti- kui ka venekeelsesse elanikkonda; 2011. aastal pidas soomlastest vene keelt rahvuskeeleks 34,3% ja eesti keelt rahvuskeeleks 33,3%.

Samas näitab ingerisoomlaste arv koguni väikest kasvu, millest võib järeldada, et teataval ingerisoomlaste identiteedil on oma koht Eesti ühiskonnas olemas. Kui veel 2000. aastal olid ingerisoomlaste seas ülekaalus vene keelt rahvuskeeleks pidavad inimesed, siis 2011. aastal pole soomlaste ja ingerisoomlaste vahel erilisi erinevusi. Kahjuks pole võimalik saada selgust, kui suure osa soomlastest moodustavad ingerisoomlased, kes ennast tegelikult soomlastena kirja panevad.

Eestis elavate Venemaa soome-ugri rahvaste arv näitab kahanemist, kuid üldjoontes on tempo jäänud samaks või kogunisti aeglustunud võrreldes teiste nõrgema rahvusliku identiteediga rahvastega (ukrainlased, valgevenelased) või siis omariikluseta rahvastega (baškiirid, tatarlased, tšuvašid). Eelkõige võib olla põhjuseks Eestisse õppima asunud ja siia jäänud soomeugrilaste suur hulk, mis on kindlasti määrav maride puhul, kelle arv polegi vähenenud.

Veel torkab silma asjaolu, et väikeste läänemeresoome rahvaste arv pole märkimisväärselt vähenenud, vepslaste ja liivlaste puhul on see koguni suurenenud. Need on ainukesed soome-ugri rahvad, kelle arv suureneb alates 1989. aastast. End liivlaseks pidavate inimeste arvu pea viiekordistumine viitab sellele, et meie seas on üha enam inimesi, kes väärtustavad oma liivi juuri. Sama tendentsi on märgata Lätiski. Huvitav, millega liivlased järgmisel rahvaloendusel üllatavad?

Tabel 3. Eestis elavad soome-ugri ja samojeedi rahvad oma emakeele järgi

Rahvas	2000 (% üld-arvust)	2011 (% üld-arvust)	Muutus %
Soomlased	4932 (41,7)	2621 (34,5)	-46,9
Mordvalased	238 (42,3)	76 (17,4)	-68,1
Ingerisoomlased	124 (34,6)	93 (25,2)	-25,0
Marid	116 (47,3)	116 (48,1)	0,0
Ungarlased	111 (64,5)	116 (48,1)	+3,6
Karjalased	105 (24,4)	68 (18,7)	-35,2
Udmurdid	96 (39,8)	68 (35,2)	-29,2
Komid	58 (42,0)	38 (33,9)	-34,5
Isurid	30 (48,4)	14 (25,0)	-53,3
Vepslased	17 (39,5)	14 (25,9)	-17,6
Permikomid	7 (35,0)	–	-100,0
Vadjalased	4 (44,4)	5 (125,0)	+25,0
Handid	2 (66,7)	–	-100,0
Liivlased	2 (40,0)	3 (13,0)	+50,0
Neenetsid	2 (40,0)	1 (100,0)	-50,0
Saamid	–	1 (40,0)	+100,0
Mansid	–	–	–
Soome-ugri keeled	–	42	
KOKKU	5606	3199	-42,9

Tabelit 3 kommenteerides mainin asjaolu, et sedapuhku on lähtunud küsimusest emakeele kohta. Statistikaamet on defineerinud, et „emakeel on keel, mis on omandatud varases lapsepõlves esimese keelena ja mida isik üldjuhul kõige paremini oskab“. Lapse emakeele määrasid vanemad. Kui vanematel oli lapse emakeele üle otsustamisel raskusi, märgiti keel, mida leibkonnas tavaliselt kõneldi.

Üldiseks tendentsiks on, et emakeelsete soome-ugri rahvaste arv väheneb veelgi kiiremini kui nende koguarv. Põhjuseks on eelkõige see, et Eestisse pole tulnud oma keelt ja kultuuri kaitsma, veel vähem arendama. Teistest erinevad siinjuures marid ja ungarlased, kelle hulgas on palju kõrge rahvusteadvusega esindajaid.

Väga suur muutus on toimunud mordvalastega, mis on ilmselt seotud sellega, et enam polnud võimalik mordva keelt, mida ju tegelikult polegi olemas, emakeeleks pidada. Esmakordselt loendati 20 ersa keelt ja 56 mokša keelt emakeeleks pidavat inimest. 2000. aastal küsiti mordva keele kohta. Võimalik, et osa mordvalasi ongi soome-ugri keelt emakeeleks pidavate elanike seas.

Erinevalt teistest soome-ugri rahvastest ei ole rahvastikustatistikas ära toodud, mis keelt peavad emakeeleks ingerisoomlased. Sellepärast on selles tabelis fikseeritud keel, mida nad peavad rahvuskeeleks. Esmakordselt loendati rahvaloendusel ingerisoomlasi eraldi rahvana 2000. aastal. Loendatud ingerisoomlastest pidas rahvuskeeleks soome keelt 124 (34,6%) inimest, 78 (21,8%) pidas rahvuskeeleks eesti keelt ja 152 (42,6%) vene keelt. 2011. aastal pidas ingerisoomlastest soome keelt rahvuskeeleks 93 inimest (25,2%), 139 (37,7%) pidas rahvuskeeleks eesti keelt ja 129 (35,0%) vene keelt.

Mäemarisid ja mäemari keelt emakeeleks pidavaid inimesi pole kunagi eraldi loendatud.

Väidetavalt permikomi keelt 2011. aastal emakeelena kirja ei pandud, kuid kaudsetel andmetel peaks permikomi keelt kõnelevaid inimesi olema komi keelt emakeeleks pidavate inimeste seas.

Soome-ugri keelt kui niisugust pole olemas. Siiski on huvitav, et tähelepanu vääriv hulk inimesi pidas oma emakeeleks soome-ugri keelt. Autor ei oska seda pädevalt selgitada. Võimalik, et tegemist on segaperekondadest – eelkõige mari-udmurdi või eesti-soome perekondadest – pärit inimestega või siis tõesti mordvalastega.

Kuidas soome-ugri rahvastel Eestis edasi läheb? Paraku on nii, et tulevik on nende rahvaste päralt, kus on palju noori. Kui vaadata 2011. aasta loenduse soome-ugri rahvaste lapsi ja noori vanuses 0–29, samuti nende osakaalu, mis on maride ja ungarlaste puhul pea neljandik koguarvust, siis saame sellised tulemused: soomlased 1123, marid 61, ungarlased 36, mordvalased 36, karjalased 32, udmurdid 29, ingerisoomlased 17. Teisi on juba tunduvalt vähem. Aga, noh, mine neid liivlasi tea.

Kasutatud allikad

2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Kodakondsus, rahvus, emakeel ja võõrkeelte oskus. II. Statistikaamet. Tallinn, 2001.

2011. aasta rahvaloenduse andmed (5.3.2014).

Soome-ugri sõlmed 2010–2011. Fenno-Ugria 2012.

2011. aasta rahvaloendus Läti vabariigis.

2011. aasta rahvaloendus Leedu vabariigis.

Autor tänab igakülgse abi eest Statistikaameti projektijuhti Diana Beltadzet.

Eestis tegutsevad soome-ugri rahvaste kultuuriseltsid osalevad sageli kultuurfestivalidel ja korraldavad ka ise üritusi. Ersa kultuuriühing Sjatko korraldas 2013. aasta detsembris samal aastal lahkunud rahvusvaheliselt tunnustatud fennougristile Valdek Pallile pühendatud mälestusõhtu Tallinna ülikoolis. Pildil on Sjatko ühingu esimees ja näituse kuraator Natalia Abrosimova, kelle algatusel loodi ka Valdek Palli nimeline fond soome-ugri teaduse ja kultuuri toetamiseks ning Eestis elavate ersade ja mokšade kultuuripärandi säilitamiseks.

Valdek Palli fondile saab teha annetusi kontole
 IBAN: EE462200221027308797 (SWEDBANK)
 SA Tallinna Ülikooli Arendusfond

Eesti ingerisoomlased on multikultuurne vähemus

Anniina Ljokkoi

Eestis tegutsevad ingerisoomlaste seltsid lausa kümnes linnas. Ingerisoomlased korraldavad igal aastal suure laulu- ja tantsupeo ning annavad välja soomekeelset ajakirja Inkeri. Nad tegutsevad aktiivselt harrastusrühmades ning on viimasel ajal sattunud uudistesse tülide pärast.

Ingerisoomlasi aetakse sageli segi teiste Ingerimaa põlisrahvaste isurite ja vadjalastega. Kuid erinevalt neist on ingerisoomlastel ajaloolised juured Soomes ja nad on luteri usku, samas kui teised Ingerimaa rahvad on õigeusku.

Eestis elavast 192 rahvusest on ingerisoomlased arvukuse järgi 19. kohal. Neid elab 2011. aasta rahvaloenduse järgi Eestis 357. Arv tundub olevat väga väike, eriti kui arvestada sellega, et Eestis tegutsevatel ingerisoomlastel on kokku üle 800 liikme. Seletuseks on see, et ingerisoomlastel on ajalooliselt soomlase identiteet ja rahvaloendusel võisid paljud ingerisoomlased panna end kirja soomlastena. Nii elab sama rahvaloenduse andmeil Eestis 7423 soomlast, kelle hulgas on nii soome-soomlasi kui ka ingerisoomlasi. Ainuüksi Soomest siia kolinud soomlaste ja nende järeltulijate selline hulk oleks liiga suur.

Ingerimaal Peterburi ümbruses säilitasid ingerisoomlased venelastest eralduva identiteedi tänu soome keelele. Piirkonna põlisrahvastest eraldusid nad tänu luteri usule. Pärast Ingerimaalt ära kolimist on nende identiteedile aga lisandunud teisedki jooned. Ingerimaa asukohta ning paljude puhul ka segaperede tõttu on nende hulgas ka ennast osaliselt venelaseks pidavaid inimesi. Eestis elavad nooremad põlvkonnad on paljus juba eestistunud, räägivad eesti keelt ja peavad ennast kõige rohkem eestlasteks.

Eestis elavate ingerisoomlaste vanem põlvkond on enamasti sündinud Ingerimaal, Peterburi ümbruses Karjala ja Eesti vahelisel alal paiknevates küldes. Kuna ingerisoomlased levisid sõjaaja sündmuste käigus laiali üle maailma, on ka Eesti ingerisoomlastel sugulasi Soomes, Venemaal, Rootsis ja mujalgi maailmas, mis mitmekesistab nende rahvuslikku identiteeti veelgi.

Vana säilitamisest ja uue omandamisest tekkinud kultuur

Ingerisoomlaste kultuur on jäänud Eestis püsima paljuski seetõttu, et kogukond on hästi organiseerunud ja aktiivselt toimiva võrgustikuga. Selle järelenduseni jõudis nende tegevust 2013. aastal uurinud sotsioloog Ivi Proos, kelle eesmärgiks oli välja selgitada seltside aktiivsuse tase ja tulevikuväljavaated. Uuringu tellisid Soome Kultuuri Edendamise Sihtasutus ehk SKESA ning Eesti kultuuriministeerium.

Organiseeritus tähendab koguni kümne aktiivse seltsi olemasolu ning nende poolt moodustatud liitu. Eesti Ingerisoomlaste Liidu kontor asub Tartus liidu omandiks olevas Ingeri Majas ning liidul on tööl täiskohaga sekretär. Liidu juhatusse kuuluvad kõigi kümne seltsi esindajad ning liidu juhatog koguneb vajadusel, kuid vähemalt neli korda aastas koosolekule Tartusse Ingeri Majja.

2013. aastal tekkis selline vajadus igal kuul. Rohkem või vähem pingelist koosolekutel arutatakse seltsi majandusküsimusi ning pannakse paika liidu ja seltside tegevuskava.

Põhiline tegevus toimub seltsides aktiivsete vabatahtlike pingutuste tulemusena. Seltside keskmine vanus tõuseb iga aastaga. Aktiivsest keskealiste põlvkonnast, kes seltsid 1980.–1990. aastatel asutas, on nüüdseks saanud pensionärid ja vanurid. Tegevust hoiabki ülal peamiselt vanavanemate põlvkond, kuigi huviringides käib ka nooremaid osalejaid.

Ingerisoomlaste kultuuri nurgakivideks on vana külakultuur oma tantsude, laulude ja rahvariietega, soome keel ning luteri usk. Igal seltsil on vähemalt üks folkloorirühm, mis käib regulaarselt koos ja harjutab laule väiksemate ja suuremate pidude jaoks. Esivanemate emakeeleks olnud soome keelt püütakse hoida peamiselt laulude abil. Ka liidu soomekeelsel ajakirjal on oma roll vähemalt passiivse keeleoskuse säilitajana.

Luteri usust sai Ingerimaal tugev soome identiteedi säilitaja, kuna piirkonna põlisrahvad ning venelased järgisid hoopis õigeusku. Nõukogude ajal vastandus see loomulikult ateistlikule ühiskonnale ja seda hoiti kui moraali säilitajat. Luteri usul on ka tänapäeval seltside tegevuses kindel koht. Mitmes linnas korraldatakse tänu ingerisoomlaste eestvedamisele soomekeelseid jumalateenistusi. Tartus Ingeri majas käib igal teisel pühapäeval soomekeelne kirikuõpetaja. Tallinnas ja Narvas saab kirikus soomekeelset teenistust kuulata paar kuni neli korda kuus. Tallinnas tegutseb eraldi soomekeelne kogudus, mille ruumides Pärnu maanteel on igal teisipäeval soomekeelne piiblitund. Ingerisoomlaste vanaprouasid täis saal on hea koht vanema ingerisoomlaste põlvkonna tänapäevaste rõõmude ja murede ning sageli jutustatud elulugude rääkimiseks ja kuulamiseks. Kohvilaua taga aetakse juttu soome, eesti ja vene segakeeles.

Käsitöö ja söögitegemine on ingerisoomlaste seas samuti levinud hobid. Ingerisoomlaste köök on oma pirukate, suppide ja hautistega segu vene, karjala ja eesti köögist. Paljuski mõjutas maitseid piirkond, kus küla paiknes, ja nii võib igalühel olla ehtsast ingerisoomlaste köögist omamoodi ettekujutus. Nagu vanasti said köögis kokku eri mõjutused, nii juhtub ka tänapäeval, kui ingerisoomlased kogunevad koos keetma ja küpsetama.

Ida-Virumaa selts korraldas 2013. aastal Jõhvis kohaliku kultuurimaja kohvikus suurejoonelise ingerisoomlaste kööginädala, saades avamispeole kohale ka kohaliku meedia esindajad suurte fotoaparatuuridega. Tartu Ingerisoomlaste Selts andis tänavu välja kalendri, mis tutvustab ingerisoomlaste toite piltide ning eestikeelsete retseptide kaudu. Kalender on eestikeelne, kuid toitude juures on ka ingerisoomlaste

nimetused: *hapankualisoppa* ehk hapukapsasupp, *maakkupulka* ehk moonisai ning *herneputro* ehk hernepuder.

Ingeri kööginädala avamisel pakkus Niina Petruhhina külalistele küluleiba. Foto: Anniina Ljokkoi

Igas külas omamoodi keel

Keele osas on huvitav see, et ingerisoomlaste esivanemate emakeeleks on soome keel, mille nad võtsid kaasa Ida-Soomest Ingerimaale elama rännates. Ka kontaktid Soomega ning soomekeelne kirjandus pidid soome kirjakeele oskust ingerisoomlaste hulgas alal hoidma. Soome kirjakeel oli nende hulgas väga hinnatud, kuigi kõnekeel arenes omasoodu, alludes hoopis ümbritseva piirkonna mõjudele. Nii jõutigi olukorda, kus igas ingerisoomes külas räägiti oma murdes ning kasutati teistest erinevat sõnavara ja grammatikat.

See asjaolu raskendab tõsiselt keele säilitamist tänapäeval. Liidu soomekeelne väljaanne Inkeri kasutab soome kirjakeelt, mis paraku tähendab nüüdissoome sõnavara, see aga on jällegi osade ingerisoomlaste jaoks võõras. Ingerisoomlaste kodused mälestused ja külaelul traditsioonid on

Tallinna ingerisoomlased Meeri Saveljeva ja Niina Startšenko soome keele tunnis Fenno-Ugria Asutuse ruumides. Igapäevasesest kasutusest kadunud soome keel tuletas ennast õpilastele meelde toredate murdesõnade ja väljendite vormis.

Foto: Anniina Ljokkoi

kõvasti seotud oma küla murdega. Ajakirjas on avaldatud murdekeelseid tekste, mis on tekitanud lugejate hulgas nii rõõmu kui ka kriitikat. Igäühel on omamoodi ettekujutus sellest, milline on õige ingeri keel. Tahetakse jääda vana ja originaalse keelepruugi juurde, unustades, et ingerisoomne keel, nagu ka terve kultuur, pole kunagi olnud stabiilne, vaid on pidevalt muutunud ja ümbruskonnaga kohanenud. Ka praegu mõjutab seda kultuur, mille keskel ingerisoomlased elavad.

Laste soome keele oskusele on panustatud kõige rohkem Ida-Virumaa seltsis. Seltsil on Jõhvis oma maja, kus laste pühapäevakool saab kodustes ruumides koos käia. Eri vanustes lastega tegeleb seltsis mitu vabatahtlikku täiskasvanut. Pühapäevakoolis õpetatakse soome keelt, laule ja mängu, käsitööd ja söögitegemist ning valmistatakse mitmesugustel üritustel esinemiseks. Laste suhtluskeeleks on peamiselt vene keel, aga mängulised keeletunnid annavad neile hea aluse soome keele oskuse edasiarendamiseks.

Sel aastal on ingerisoomlased koos Eesti soome seltsidega võtnud ette ka soomekeelse lastelaagri korraldamise. Ingerisoomne ja soome pere lastele mõeldud laager korraldatakse suvel Pärnus. Tegemist on ingerisoomlaste traditsiooniga, mis on kavas taas elustada.

Ida-Virumaa seltsi lapsed laulavad Etnolaadal Tallinna Raekoja platsil. Foto: Vogti Vari

Laulupidu

Igasuvine laulupidu on Eesti ingerisoomlaste uhkus. Ingerisoomlased korraldavad suviseid kokkusaamisi ja pidusid ka Ingerimaal, Venemaal, Soomes ja Rootsis, kuid Eesti laulupeole koguneb kõige rohkem osalejaid. Ei tea, kas põhjuseks on ingerisoomne seltside suur hulk Eestis või hoopis Eesti laulupeotraditsioon, mille ingerisoomlased on sujuvalt üle võtnud ja enda kultuuripärimusega täitnud?

Laulupidu korraldavad kümme seltsi kordamisi ja 2013. aastal sattus kord kõige väiksemale, Haapsalus tegutsevale Lääne-Eesti Ingerisoomlaste Seltsile.

Laulupeo eelõhtul kogunesid külalised ühe teise vähemusrahva sümbolises kodukohas rannarootslaste muuseumis. Samuti oli kavas mälestuspingi avamine meie hulgast juba lahkunud Haapsalu seltsi varasemale aktiivsele esinaisele Mare Ektermannile. Eelõhtut varjutas aga liidu juhatuse poolt lühikese etteteatamisega korraldatud liidu erakorraline üldkoosolek, kus Ingerisoomlaste Tallinna Selts arvati hääle enamusel liidu ridadest välja. Lahenduse taga olid liidu rahastusest ja sellekohase teabe avalikustamisest tekkinud tülid.

Laulupidu ise möödus pidulikuis meeleolus. Ingerisoomlaste uhke rongkäik käis Haapsalu linnuse juurest läbi vanalinna rannapromenaadile püstitatud laululavale. Koos rahvarõivaste, sini-puna-kollaste ingeri lippude ning seltside ja kollektiivide siltidega sai väike rahvas näidata ennast Haapsalu linnapildis.

Ida-Virumaa Ingerisoomlaste Selts valmistub iga-aastase laulupeo rongkäiguks Haapsalus 2013. aastal. Foto: Maire Petrova

Kohanemine tulevikuga

Ingerisoomlaste kultuuri säilimist raskendab asjaolu, et see rahvas on tekkinud kahe või mitme kultuuri kokkusulandumisest. Ida-Soomest 17. sajandil Ingerimaale kolinud luteri usku soomlased suutsid hoida oma identiteeti aastasadu, pidades end soomlasteks. Praegu aga tuleb välja, et ingerisoomlased on ikkagi soomesoomlastest erinev kogukond. Tavasoomlasteks tagasi sulandudes kaotavad nad oma eripära. Samas pole olemas ingerisoomse originaalkultuuri. Tegemist on pigem omapärase kultuuriseguga. Eestis elavatel ingerisoomlastel tuleb valida, kas nad hoiavad sidemeid Soome või Ingerimaaga. Tänapäeva Soome on hoopis midagi muud kui elu Ingerimaa küldes enne teist maailmasõda. Ingerimaal aga pole enam olemas soome külasid, vaid ainult üksikud vanainimesed, kelle lapsed räägivad juba vene keelt.

Ingerisoomse seltside lähitulevikku mõjutab kindlasti see, kuidas lahenevad rahaprobleemid, kas ingerisoomlaste liit suudab jätkata oma tegevust või jääb

seltside tegevus vabatahtlike õlgadele, kas liit suudab leida teisi toetuskanaleid ja minna üle projektipõhisele tegutsemisele või soikub selle tegevus põhilise toetuskanali kaotamise tõttu.

Liit korraldab sel kevadel valimised soome kultuuriautonomia uue nõukogu moodustamiseks. Ettevõtmine on suur ja palju pingutusi nõudev ning õnnestumine sõltub sellest, kas suudetakse kokku panna nimekiri vähemalt 3000 hääleõigusliku valijaga. Heal juhul saab uus kultuuriautonomia esindus moodustatud ja see võib jätkata kultuuriministeeriumi rahaeraldise jagajana.

Suurem osa ingerisoomlaste vanemast põlvkonnast on läbinud oma lapsepõlves pere teekonnal Soome Paldiski karantiinilaagri. Paldiski kalmistul asuvale mälestusmärgile viiakse igal aastal lilli. Foto: Anniina Ljokkoi

Teine suur küsimus on, kuidas areneb ingerisoomlaste identiteet Eestis: kas rahvuslik minevik kõnetab nooremate, Eestis üles kasvanute põlvkondade esindajaid või suundub nende aktiivne huvi teistele teemadele. Kui võrrelda Soomega, siis on seal tekkinud viimastel aastatel uus huvilaine Karjalast teise maailmasõja ajal evakueeritud rahvaosa järeltulijate hulgas. Karjala keel ning kultuuripärimusega seotud teadmised ja oskused on kogunud populaarsust ja neid tutvustavatest kursustest võetakse aktiivselt osa. Samas on karjala kultuuriga tegelemine jäänud paratamatult harrastuse või osaaajalise eluviisi positsiooni ja ei vastandu enam soome identiteedile. See aga võiks olla areng, millest tasuks ka ingerisoomlastel kinni haarata. Ingerisoomlus võib täiendada eesti identiteeti, see ei pea sellele vastanduma.

Anniina Ljokkoi on Eestis elav karjala juurtega soomlane, kirjanduse tõlkija, ajakirjanik ja soome keele õpetaja. Aastatel 2012–2013 oli ta Eesti Ingerisoomlaste Liidu ajakirja Inkeri toimetaja.

Eesti ingerisoomlaste ajalugu

- Ingerisoomlasteks kutsutakse 17. sajandist alates Soomest Ingerimaale rännanud luteriusulisi ja nende järeltulijaid. Neid ei tohiks segi ajada Ingerimaa põlisrahvaste isurite ja vadjalastega.
- Ingerisoomlased moodustasid soomekeelseid külasid ja elatusid peamiselt põlluharimisest.
- Peterburi rajamine ja hiljem raudtee-ehitus pakkusid rohkesti kauplemisvõimalusi alates 18. sajandist.
- 1863. aastal avati Kolppanas soomekeelne õpetajate seminar, millest sai Ingerimaa soomekeelse hariduse ja kultuuri keskus.
- 1930. aastate põllumajanduse kollektiviseerimine, küüditamised, luteri kirikute sulgemine ja soomekeelse kultuuri- ja seltsielu lõpetamine raskendasid ingerisoomlaste elutingimusi.
- 1941. aastal küüditasid Nõukogude võimud ingerisoomlasi Kasahstani ning laiali üle Venemaa.
- Aastatel 1941–1943 korraldati sakslaste, soomlaste ja eestlaste koostöös Ingerimaa elanikkonna rahvaloendus.
- Aastatel 1941–1942 evakueeriti ingerisoomlasi sakslaste eestvõttel Eestisse.
- Aastatel 1943–1944 asustati ingerisoomlased ümber Soome. Karantiinilaagrid asusid Eestis Paldiskis ja Põllkülas. Soomes paigutati ingerisoomlasi eri piirkondadesse.
- Aastatel 1944–1945 tagastati ingerisoomlased Soomest rahulepingu tingimuste järgi Nõukogude Liidule. Vastupidiselt lubadustele ei lastud ingerisoomlasi oma koduküladesse. Osad põgenesid Rootsi või kaugemale, osad jäid võltsdokumentidega Soome.
- Aastatel 1945–1946 ning pärast Stalini surma 1953. aastal kolisid küüditatud ingerisoomlased omaalgatuslikult Eestisse elama, sulandusid siinsesse ühiskondaga ning abiellusid eestlaste ja venelastega.
- Perestroika ajal taastati Eesti ingerisoomlaste seltsid, rahvustunne tõusis ning kultuur elustus ühistegevuse kaudu. 1989. aastal asutati Ingerisoomlaste Liit eesmärgiga saavutada rahvuspoliitiline ja kultuuriautonoomia.
- 1990. aastast alates algas paljude ingerisoomlaste emigreerumine Soome.
- 1993. aastal asutati soomekeelne ajakiri Inkeri.
- 2004. aastal peeti esimesed soome kultuuriautonoomia kultuurinõukogu valimised.
- Kirjandust: Ikuinen kulkuri. Eesti ingerisoomlaste seltside ajalookogumik. Anatoli Schultz ja Toivo Flink. Tartu Ingerisoomlaste Selts 2013.

Eesti ingerisoomlaste seltsid

Selts	Asutamisaasta	Tegevuskoht	Liikmeid 2014. aastal	Kollektiivid
Tartu Ingerisoomlaste Selts	22. oktoobril 1988	Tartu Ingeri Maja, Veski 35	125	Laulukoor Kiuru, folkloorirühm Röntyskä, käsitööring
Ingerisoomlaste Tallinna Selts	30. oktoobril 1988	Tallinn	113	Naiste laulurühm Kanerva, tantsurühm Kataja
Ida-Virumaa Ingerisoomlaste Selts	17. novembril 1988	Jõhvi Ingeri Maja, Sompä 5b	117 + 22 last	Lasterühm Lemminkäinen, laulukoor Orvokki, käsitööring, keelering Kahvikuppi, tantsurühm Metsäkuukat
Rakvere Ingerisoomlaste Selts	19. novembril 1988	Seltsi kogunemisruumid Vilde 3, Rakvere	69	Naiste tantsurühm Tedremari, laulansambel Pihlaja, käsitöö- ja kokandusring, soomekeelne piiblitund
Lääne-Eesti Ingerisoomlaste Selts	19. novembril 1988	Haapsalu	30	Käsitööring
Pärnu Ingerisoomlaste Selts	26. novembril 1988	Pärnu Ingeri Maja, Lõuna 18	119	Käsitööring Lõngakera, folkloorirühmad Mummot ja Kullero, segakoor Leivo, naisansambel Siskot
Järvamaa Ingerisoomlaste Selts	12. novembril 1989	Paide	65	Laulukoor Sireni, tantsurühm Katrilli
Võru Ingerisoomlaste Selts	18. jaanuaril 1989	Võru	32	Folkloorirühm Kultainen Nuoruus
Viljandi Ingerisoomlaste Selts	28. jaanuaril 1989	Viljandi Ingeri Maja	83	Segakoor Sävel, naiste tantsurühm Kielo, käsitööring Inkeri, soome rahvusspordiala saapaheite spordiseksioon
Narva Ingerisoomlaste Selts	23. jaanuaril 1990	Seltsi ruumid Narvas, A. Puškini 33	80	Laulukoor ja ansambel Iloiset Ystävät
Kehra Ingerisoomlaste Selts	9. oktoobril 1990	-	-	Seltsi tegevus lõppes 2010. aastal

Kokku 833

Kšumantsjan Pirguž: „Teiste juuresolekul oma emakeelt rääkida on kultuurne“

Ersa rahvusliikumise esindajad osalesid 2013. aasta aprillis Fenno-Ugria Asutuse kutsel Eestis ersa keele päeva üritustel, rääkides hõimuõhtutel Tallinnas, Tartus ja Obinitsas ersa rahva tänapäevasest olukorrast ja kultuurist. Rahvusliikumise juht, *injazor* Kšumantsjan Pirguž (Grigori Mussaljov) andis ürituste vahel pikema intervjuu Jaak Prozesele.

Mis juhtus Mordvamaal 1988. aastal? Kelle mõjutusel tekkis rahvusliikumine Mastorava? Enne seda oli vist veel klubi Vaigel?

Mina hakkasin huvituma sellest, kuidas on lood Baltimaades. Kuulsin raadiost, et Gruusias, Moldovas ja Tatarstanis pole inimesed rahul. Hakkasin pooldama seisukohta, et kõik rahvad on võrdsed ja keegi ei tohiks kedagi kamandada; et inimestel oleksid ühesugused õigused ja nad saaksid ise oma saatuse üle otsustada.

Kui ma märkasin, et kamandab keegi teine, tekitas see minus pahameelt. Olin kasvatatud väga ausaks. Ema pahandas väga, kui ma kedagi solvasin. Ma ei varastanud mitte kunagi. Minu kaaslased varastasid mõnikord teiste aedadest, kui oli nälj. Ema ütles, et parem on olla näljas, aga võõrast ei tohi võtta – nemad on ka näljas.

Te olite Mastorava tekkimise juures. See tähendab, et teil oli mõttekaaslasi. Kes need inimesed olid – kas töölised, parteiaparaat, kultuuritegelased? Te ise olete matemaatik, teaduste kandidaat.

Elu ise sundis seda tegema. Televisoris ja raadios hakati juba rääkima, et teistes vabariikides on rahutused. Kuulsin raadiost, et inimesed on hakanud tõstma oma rahva eneseteadvust, ja otsustasin luua samuti oma rakukese. Otsisin poolteist aastat mõttekaaslasi, et luua selts rahva alalhoidmiseks ja eneseteadvuse tõstmiseks. Pooleteise aasta pärast soovitas ajakirja Sjatko toonane toimetaja Aleksandr Doronin, meie kirjanike liidu praegune esimees, mul pöörduda Raissa Kemaikina poole. Ma läksin, leidsime ühise keele, ta kutsus kohale ka Dmitri Nadkini ja sellest algaski rahvusliikumine. Hääletasime hiljem selle poolt, et Nadkin saaks liikumise juhiks – ta oli autoriteetne inimene, teaduste doktor. Aasta pärast liikumise loomist liitusid meiega ka mokšad. Liikumise esimese tuumiku moodustasid niisiis Dmitri Nadkin, Raissa Kemaikina, Grigori Mussaljov, Jevgeni Tšetvergov ja Aleksandr Šaronov.

Ersad ja mokšad ühinesid ja esimesel mordva rahva kongressil tundus, et see on ühtne liikumine ning eesmärgid ja ülesanded on samad, mis teistel soomeugri rahvastel, näiteks maridel, kuid pärast tekkis lõhenemine. Millest see tuli? Kas ersad nägid, et te ei saa olla koos?

Esiialgu mõtlesid mõned neist, kaasa arvatud mina – see on minu viga –, et oleme alati ja kõiges koos. Mõned tahtsid kohe eraldi ersa ja mokša rahvusliikumised

teha ja korra kuus kokku saada. Teadsime, et nõukogude võimud hakkavad kindlasti mõju avaldama ja provokatsioone korraldama, et meid riidu ajada, ning tahtsime tülisid vältida. Sellegipoolest oleme kaks lähedast rahvast ning meie vaated ja huvid on paljuski ühised. Tahtsime siis ja tahame ka praegu kahte ühendust, et meid ei saaks peadpidi kokku lüüa.

Ersa rahvusliikumise esindajad osalesid 2013. aasta aprillis Eestis ersa keele päeva üritustel ja kohtusid ka Eesti presidendiga. Ansambli Toorama juht Andrei Romaškin, skulptor Pjotr Rjabov, Tallinnas tegutseva ersa kultuuriühingu Sjatko esimees Natalia Abrosimova, endine esimees Raissa Klinova ja Grigori Mussaljov koos Toomas Hendrik Ilvesega Kadriorus. Foto: VPK

Kuidas mokšad sellesse suhtusid – kas nad kiitsid teie soovi heaks või ütlesid, et te olete liikumise lõhestajad?

Üldiselt mokšad ikkagi ei tahtnud eraldi liikumist. Esiteks on ersad olnud ajalooliselt aktiivsemad ja iseloomult leplikumad. Teadsime, et kui oleme koos, siis saavad nad ikka kasu endale. Meil, ersadel, on vähem egoismi. Ka liikumises oli seda märgata – kui oli vaja näiteks kellelegi korterit välja nõuda, siis said mokšad alati oma tahtmise. Ersad hakkasid muidugi kadedust tundma.

Ersad ja mokšad on loomulikult lähedased rahvad, kuid keeled on erinevad. Kokku saades rääkisime vene keelt. Isegi mina ei saanud algul mokša keelest aru – rõhud on teistsugused ja sõnad teised. Kui aru ei saa, kaob kohe ka huvi. Seepärast tahtsime ersad kohe kahte eraldi ühendust.

Kuidas teil õnnestus oma ajalehte välja andma hakata ja ersa keele päästmise fond luua? Ma saan aru, et teil on lehega palju probleeme – seda on mitu korda kinni pandud ja on olnud mitu kohtuprotsessi, aga kuidas on teil õnnestunud seda alal hoida ja milles teid süüdistati?

Arusaadav, et ilma rahata pole võimalik kusagile sõita või oma rahva heaks midagi kasulikku ära teha. Kelle poole me ka ei pöördunud, ikka saime äraütleva vastuse. Keegi võimudest ei tahtnud, et meile mingit raha eraldataks. Üks seltsimees pakkus välja, et looksime fondi, mida saaksid toetada mitte ainult ersad ja mokšad, aga näiteks ka marid, tatarlased ja venelased. Jevgeni Tšetvergov asutas fondi ja samaaegselt ka ajalehe Erzjan Mastor. Valitsuse ajalehed ei avaldanud meie kirjutisi, olime sunnitud oma lehe tegema.

Kes teid rahastanud on? Kas rahvas toetas või tuli endal paljust loobuda? On ju selge, et ilma rahata ajalehte ei tee.

Tšetvergov võttis ajalehe sisu kokkupaneku enda kanda, materiaalse ja poliitilise poolega hakkasin tegelema mina. Hakkasin käima mööda tehaseid ja inimesi, otsima ja paluma, et nad annetaksid. Ise töötame me täiesti tasuta, seepärast on meil kulutusi palju vähem. Võimud ei toetanud meid muidugi seepärast, et kritiseerisime sageli nende puudusi. Selle eest on meid taga kiusatud ja kiusatakse siiamaani.

Vabariigi prokuratuur ja FSB andsid käsu ajaleht kinni panna, me käisime nendega kohut. Asi läks ülemkohtusse ja me võitsime, meie tegevusest ei leitud ekstremismi, separatismi ja rahvusvaenu õhutamist. Siis andsid nad asja Venemaa ülemkohtusse. Seal käis meie poolt neli inimest, kohtu poolt oli kolm kohtunikku – FSB omad loomulikult, prokuratuuri esindaja. Nad ei teadnud, mis on patriotism. Meie näitasime, et Vene patriotism ei ole õige, Vene poliitika ei tõlgenda õigesti mõisteid „kodumaa“, „kodusõda“, „separatism“.

Ka teistel rahvastel olid sellised ajalehed ja fondid, sellised liidrid nagu teie. Neid õnnestus nurka suruda, aga teid mitte. Kas teid kaitses Jumal või isiklikud omadused, mis te arvate?

On ühekülgne öelda, et see on meie teene. Olime loomulikult visad ja patriootlikud dissidendid, kuid meil vedas sellega, et meil on lojaalsemad võimud. Aitäh neile muidugi selle eest! Meie riigijuht Nikolai Merkuškin on ilmselt moraalsem, patriootilisem ja humaansem ning teised ka mingil määral. Ma näen, kui karm on Mari Eli vabariigi juht Leonid Markelov. Tema on Žirinovski abiline ja Žirinovski on just selle poolt, et autonoomia kaotada, meie võimud soovivad selle aga säilitada. Me oleme astunud sageli välja nende poolt, kelle õigusi Mari Eli vabariigis rikutakse – inimõiguslaste Nina Maksimova, Vladimir Kozlovi ja teiste poolt.

Olen kuulnud, et teil on tavaks igal pool ersa keelt rääkida: ühistranspordis ja ametnikega. On teil sellest tulnud konflikte ja ebameeldivusi või leiavad kõik, et see on õige?

Ma tean oma rahva mentaliteeti. Ersad on väga järeleandlikud ja häbelikud. Kui neile märkus teha, annavad nad kohe järele ja hakkavad häbenema. Nad ei tea, et teiste juuresolekul oma emakeelt rääkida on kultuurne. Mina olen aru saanud, et keeled on kõik võrdsed. Räägin sihikindlalt emakeelt, et näidata oma kaasmaalastele, et nad ei häbeneks. Olen väga palju vaielnud inimestega, kes on ersa ja mokša keele vastu. Asi on läinud ka kakluseni – on vastu vahtimist antud, olen vastu andnud. Viimasel ajal on neid konflikte vähemaks jäänud, Venemaa rahvas on muutunud teadlikumaks. Praegu on šovinistlikult meelestatuid juba vähem.

Kuidas te praegu Mordva vabariigi rahvuspoliitikat ja selle eesmäärke hindate?

Ma leian, et Mordva võimudel ei ole enda vaateid, nad ootavad juhendeid Moskvast. Me ei oota selget toetust ja seda meile ei anta. Nad tugevdavad kõik Moskva poliitikat, seepärast pole neilt midagi uut oodata. Me tahame, et ÜRO avaldaks Moskvale põlisrahvaste õiguste osas survet, loodame rahvusvahelisele toetusele. Ka soome-ugri riikide juhid ütlesid näiteks Hantõ-Mansiiski maailmakongressil, et tuleb midagi teha. Eesti president lahkus saalist, sest polnud Moskva survega rahul. Me rõõmustasime väga, et ta Moskva poliitikuid ei kuulanud.

Te olete nii järeleandmatu, et mõnikord ei saa ka teie oma rahva inimesed teist aru ega vali näiteks rahvuskongresside delegaatide hulka. Kas nad peavad teid separatistiks ja radikaaliks?

Soome-ugri rahvaste maailmakongressi eel ei olnud valimisi, Mordva võimud rikkusid selgelt reegleid. Nad ise määrasid delegatsiooni. Me tegime oma valimised, kuid kongressi korraldajad toetasid meie võime. Nad oleksid pidanud selle delegatsiooni vastu protesteerima. Rahvas toetab meid nüüd mõnevõrra rohkem kui neid, kes seal käisid. Kuid rahvas on arg, ära hirmutatud, tahab elada – aktiivsus on kadunud.

Kas teie ei saa võimudelt midagi, võite olla vaba?

Ma sain hästi aru, et kui ma oma iseloomu muudan, jääb mu elu lühemaks. Mul on selline loomus, et mind innustab tõe poole püüdlemine. Kontrollin, kas ma käitun õigesti, olen väga enesekriitiline. Vaatan, miks võimud minuga ei nõustu. Mordva võimud toetaksid mind, kui Moskva vastu ei oleks.

Mis te arvate, kas Mordva praegused võimud armastavad, vihkavad teid või peavad teist lugu?

Sisemiselt peavad lugu, nagu ma aru saan. Ma olen ju joomingute vastu, bandidide ja narkootikumide vastu. Ma võitlen moraalsuse eest, milline loll saab selle vastu olla? Teisest küljest on inimesed egoistid ja ma puudutan mingil määral

nende egoismi. Seepärast nad protesteerivadki. Nad kardavad kriitikat, seepärast püüavad meid isoleerida. Kui ma kusagil esinen, ei näidata minu intervjuusid kunagi. Tšetvergovi, Šaronovi ja minu nimesid keelatakse meedias isegi mainida.

Lugesin teie ajalehtede viimaseid numbreid, eriti just eelmisest aastast. Seal oli palju materjali selle kohta, kuidas tähistati Mordva rahva Venemaa rahvastega ühinemise tuhandendat aastapäeva ning te olite selle suhtes väga kriitilised. Kas see on teie arust sigadus, et üht rahvast sunnitakse tähistama teiste rahvaste talle all olemise aastapäeva?

Ma kirjutasin just kaks nädalat tagasi ersa ja mokša rahva venestamisest. Kritisearisin oma rahva kultuuri hävitamist, seal ühinemises polnud mingit vabatahtlikkust. Vale peale tulevikku üles ei ehita ja see tuhandes aastapäev on ju vale. Raha raisati lõbutsemise peale ära, raamatute väljaandmiseks tulevikus ei jätku. Praegu pole Mordvas kultuuri jaoks mingit raha. Meid muidugi rõõmustab, et aastapäeva jaoks anti raha, millega Saransk ja teed korda tehti, kuid see aastapäev on ajalooline vale.

Kuidas te näete ersa liikumise tulevikku? Olite ju selle lätete juures, peaksite mõtlema ka mitu sammu tulevikus ette. Mis te arvate, mis saab teie ajalehest?

Venemaa elab maailmas, mis pole muudest riikidest täiesti eraldatud. Kuidas Venemaad demokratiseerimise teele lükata, sõltub sellest, milline olukord maailmas on ja kuidas maailm Venemaad mõjutab. Kümme aastat tagasi ütlesin, et tõstan toosti sellise presidendi auks, kes likvideerib demokraatia jaoks kõige kahjulikumad seadused. Meie eesmärgiks on korraldada demokraatlikud valimised.

Te ei vastanud küsimusele ersa liikumise ja teie ajalehe tuleviku kohta.

Erzjan Mastoriga peame vastu, kui võimud ei muutu liiga šovinistlikult meelestatuks. Rahva eneseteadvus on tõusmas, progress on selles osas olemas. Ning mitte ainult rahvas, ka Mordva võimud hakkavad aru saama keele ja rahvakultuuri hoidmise tähtsusest.

Kas te unistate millestki?

Mida vanemaks inimene saab, seda enam ta mõtleb, mida endast järele jätta. Ma ei karda surma, kui saavutan selle, et Purgazile püstitatakse mälestusmärk – meie muistne vürst ja väejuht väärib seda. See on minu ammune unistus juba 1989. aastast. Praegu on annetatud juba 400 900 rubla (umbes 9000 eurot), sellest poole olen ma isiklikult inimestelt kokku kogunud.

Te olete ammu soome-ugri liikumises osalenud ja näinud soome-ugri riikide sellealast tegutsemist. Mida võiksid Eesti, Soome ja Ungari Venemaa soome-ugri rahvaste heaks teha, mis on kõige olulisem?

Mul on väga hea meel, et nendel kolmel rahval on oma riik ja nad on ise oma saatuse peremehed. Kui neid riike poleks, kannataksid soome-ugri rahvad veelgi rohkem. Eesti on Ungariga võrreldes loomulikult väike riik ja eestlased on soome-ugri rahvaid palju aidanud. Kuid see pole ikkagi piisav – ÜROs võiks suuremat häirekella lüüa, et soome-ugri rahvaid ahistatakse, eriti Marimaal. Meid pole veel õnneks pekstud. Mind on küll neli korda vahistatud, kolm korda on füüsiliselt tappa ähvardatud ja jõustruktuuride mehed käisid 1993. aastal korteris vargil, kuid pekstud meid õnneks pole nagu Marimaal. Tuleks aktiivsemalt ühineda ja ka teisi riike kaasata, teha rahvusvahelisel tasandil ettepanekuid.

Kas Eesti võiks suuremat ühiskondlik-poliitilist huvi üles näidata?

Jah, aga ma näen, milleni on Moskva võimud läinud. Kui näiteks eestlased eraldavad soome-ugri kultuurile miljon krooni, siis öeldakse, et nad on spioonid. Inimesed tahavad tõesti aidata, nad ei anna ju relvastuse jaoks raha, vaid just kultuuri jaoks. See ei meeldi paljudele.

Raha ei kulutata ka õigetele asjadele. Antakse lähetuste jaoks, aga inimesed ei sõida ju kultuuri säilitama, vaid meelt lahutama. Need riigid peaksid vaatama, keda nad külla kutsuvad ja mida inimesed seal teevad.

Aga loomulikult on eriti Eesti palju panustanud ja suurt toetust osutanud. Aitäh teile!

Pjotr Maloševi maal
„Injazor Purgaz“. Repro

Kšumantsjan Purguž (Grigori Mussaljov) on ersa rahvusliikumise liider ehk *injazor*. Ta on 1990. aastal asutatud ühenduse Mastorava üks asutajatest, 1993. aastal loodud ersa keele päästefondi esimees ja selle fondi poolt väljaantava ajalehe Erzjan Mastor toimetaja.

Küsis Jaak Prozes
Tõlkis Üve Maloverjan

Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri püsinäituse kujunemislugu

Svetlana Karm

Art Leete

Eesti Rahva Muuseumi ajaloos on 2014. aasta omamoodi tähenduslik, nimelt kiideti 90 aastat tagasi kõigepealt muuseumi juhatuses ning hiljem üldkoosolekul heaks otsus asutada soome-ugri osakond, mis poleks ühenduses kodumaa-lise vanavara osakonnaga. „Soome-ugri osakonna sihiks oleks etnograafiliste ja arheoloogiliste kogude hankimine ligematelt ja kaugematelt hõimurahvastelt ning nende rahvaste endisvara uurimine“.²²

Aga kas seda saab nüüd pidada ka ERMi soome-ugri suuna alguseks, seda on mitmel põhjusel raske otsustada. Nimelt laekusid esimesed soome-ugri päritolu esemed muuseumi kogusse juba enne esimest maailmasõda ning suuri tulevikupilte ja unistusi sellest ajast, „kus E.R. Muuseum on suur soome-ugri rahvaste uurimisele pühendatud töökoda“, olid väljendanud veel ennegi nii ERMi esimene direktor Ilmari Justus Manninen (1894–1935) kui ka Tartu ülikooli tollane arheoloogiaprofessor Aarne Michael Tallgren (1885–1945).²³

Uue osakonna avamiseni kulus veel tublisti aega – hõimurahvaste rahvateaduslik osakond ehk soome-ugri etnograafiline vaatekogu avati publikule alles 1928. aasta detsembri viimastel päevadel (aasta varem oli avatud kodumaa-lise osakonna väljapanek).

Tol ajal Raadi mõisahoones asunud muuseum kasutas hõimurahvaste eksponeerimiseks kahte ruumi, pakkudes huvitavat ja ajakohast pilti soome-ugri rahvaste etnograafilisest kultuurist. Pikemas toas olid eksponeeritud ingeri, liivi ja karjala puuesemed ning tekstiilid, viimaseid oli ka mordvalastelt, udmurtidelt, maridelt ja ungarlastelt, sealhulgas 14 mannekeeni. Väiksem tuba oli pühendatud saamidele, selle uhkuseks peeti suurt populaarsust võitnud ja hiljemgi korduvalt näitustel väljas olnud saami suvekoda. Välja oli pandud 545 eset (selline number on ERMi 1928. aasta aruandes, toliaegset soome-ugri näitust kajastavad Postimehe ja Päevalehe artiklid nimetavad eri numbreid – umbes 300 ja 520 eset) ja see oligi kogu tollane soome-ugri esemekogu.

---

²² ERMi 1924. aasta aruanne (ERMi arhiiv – ERM A, nr. 1, s 521, lk.4-5).

²³ Tsitaat on võetud Mannineni koostatud ERMi 1922. aasta aruandest (ERM A, nr. 1, s 521, lk. 6). Oma unistusest ERMi juurde kuuluvast soome-ugri osakonnast rääkis Tallgren Tartu ülikoolis ERMi koosolekul kõnes „Missugune Eesti rahvuslik muuseum peaks olema“. Kõne tekst ilmus nii Päevalehes (25. okt 1921, lk.2) kui ka Postimehes (27. okt, lk. 5–6). Veelgi laiemalt käsitles Tallgren soome-ugri temaatikat artiklis „Eesti muuseum ja soome-ugri teaduse alad“ (Odamees. 1923. Nr. 2. Lk. 41–43).

Hõimurahvaste osakond Raadil. Foto: Eduard Selleke, pildistatud enne 1932. a

Olgu selle soome-ugri uurimissuuna algusega nii nagu on, sellegipoolest on sajaviiene ERM tegelenud hõimurahvaste temaatikaga oma algaastatest saati. Muuseumist kui ühest kõige pikemat aega järjepidevat soome-ugri alast tegevust tähtsaks pidanud institutsioonist Eestis on tänapäevaks kujunenud ka rahvusvaheliselt tuntud ja tunnustatud eesti ja soome-ugri kultuuri ja selle allikmaterjalide koguv, säilitav, uuriv ja vahendav mälu- ja teadmisasutus. Muuseumi arhiividesse ja kogudesse on peale Eestiga seotud museaalide laekunud ligi 200 hõimurahvaste aladele viinud ekspeditsiooni materjalid: esemed, fotod, etnograafilised joonised, käsikirjalised dokumendid, filmi- ja videolindid. Muuseumis on aastakümnete jooksul korraldatud soome-ugri temaatilisi konverentse, kogutud materjalide põhjal kirjutatud artikleid ja pikemauid uurimusi ning avatud kümneid ajutise iseloomuga soome-ugri näitusi.

Allpool tulebki juttu soome-ugri temaatilistest esemenäitustest ning sellest, kuidas soome-ugri kultuure on läbi aegade muuseumiruumis esitletud. Olgugi kohe öeldud, et külalistele kuni 1936. aastani avatud Raadi mõisa hõimurahvaste väljapanek on seni olnud ainuke ERMi soome-ugri püsiekspositsioon. Muuseumi püsinäitustest rääkides peetakse tavaliselt silmas kogudele tuginevat kultuuriloolist ülevaatenäitust, mille ettevalmistamine on töömahukas ning nõuab pikemat aega ja suuri kulutusi, mis omalt poolt tingib ka näituse ajaliselt pikema kestvusaja – vähemalt viis aastat (ideaalis, kuid tavapraktikas jäävad püsiekspositsioonid kauemaks püsima). Piltlikult on püsinäitust võrreldud ka kollektiivse monograafia, ajutist näitust aga kultuuriloolise essee või teadusaruandega.²⁴

²⁴ Засецкая М.Л. Временная выставка. И.А. Гальнбек – исследователь эстонской этнографии. Музей. Традиции. Этничность. Санкт-Петербург, 2013, № 1 (3). С. 109.

Senistest ERMi korraldatud väljapanekutest võib püsinäituseks nimetada kahte: Raadi mõisa lossis aastatel 1923–1944 eksponeeritud näitust ja 1994. aastal ERMi praeguses näitusemajas avatud ja tänaseni lahti olevat näitust „Eesti. Maa, rahvas, kultuur“. Eriti tähelepanuväärne on esimese püsinäituse puhul lähenemisviis: rahvuslikust ideest sündinud muuseumis tutvustati koos eesti talupoegliku esemekultuuriga teisi soome-ugri kultuure ning ka baltisaksa pärandit ja kõrgkultuuri, mis väljendusid stiilsete interjööride ja kunsti kaudu. Tinglikult võib püsiekspositsiooniks nimetada ka aastatel 1947–1950 praeguse Veski tänava ERMi peamaja teisel korrusel eksponeeritud näitust „Talupoja elu-olu 19. sajandil“, mis keskendus ainult eesti talupojakultuuri eri tahkudele. Nagu näha, ei käsitletud soome-ugri kultuure ERMi püsinäitustel ei pärast muuseumi kolimist Veski tänavasse ega leidu neid ka praeguses näitusemajas.

Ometigi on muuseumil jälle käsil uue püsinäituse ettevalmistamine: eestlaste ja eestimaalaste kultuurilugu kajastava väljapaneku „Eestimaa kahekõned“ kõrval saab olema ka soome-ugri kultuure käsitlev näitus „Uurali kaja“. Enamgi, uus püsinäitus tuleb jälle Raadile, kuid mitte vana mõisa lossi, vaid spetsiaalselt ERMi jaoks projekteeritud ja ehitatud majja. Kahtlemata hakkab uus muuseumihoone pakkuma senisest paremaid võimalusi eri teemade käsitlemisel ja representeerimisel. Muuseumiperel on seega käes väga lootusrikas ja tõine aeg.

Ingeri tekstiilid hõimurahvaste väljapanekul Raadil.
Foto: Eduard Selleke, pildistatud enne väljapaneku sulgemist 1936. a septembris.
ERM Fk 764:11

Näitus „Näiteid soome-ugri rahvaste rahvakunstist 19. sajandil“. Foto: Uudo (Hudo) Rips, 1957

Muuseumi uue püsinäituse ettevalmistamisest rääkides heitkem pilk ka varasematele soome-ugri näitustele. Nagu öeldud, on ajutisi soome-ugri teemalisi näitusi korraldatud muuseumis pidevalt. Suurem osa nõukogudeaegsetest soome-ugri väljapanekutest on olnud ülevaatliku iseloomuga ning keskendunud rahvakunstile.

Sellistest ettevõtmistest võib esile tõsta aastatel 1957–1960 eksponeeritud ning koostöös tollase Leningradi etnograafiamuuseumi ja NSV Liidu Teaduste Akadeemia Mikluhho-Maklai nimelise Etnograafiainstituudiga ette valmistatud ekspositsiooni „Näiteid soome-ugri rahvaste rahvakunstist 19. sajandil“, NSV Liidu rahvaste etnograafiamuuseumi ja Läti ajaloomuuseumi koostöös valminud väljapanekut „Soome-ugrilaste rahvakunst“ (üldkorraldaja Tiina Vöti, maildetsember 1970), aga ka ainult ERMi oma kogude põhjal Heno Sarve eestvedamisel tehtud näitust „Soome-ugrilaste etnokultuurist muuseumi kogude põhjal“ (aprill–august 1985).

Handi ja mansi esemed näitusel „Soome-ugrilaste rahvakunst“. Foto Vello Kutsar, 1970
Vepsa tarbevara näitusel „Soome-ugrilaste etnokultuurist“. Foto Tõnu Kerge, 1985

Märkimisväärse tähendusega on olnud 1989. aastal folkloorifestivali Baltica ajal Tallinnas Eesti Näituste peapaviljonis korraldatud näitus „Soomeugrilaste rahvakunstist“, mida külastas umbes 60 000 inimest (juuli–august 1989, üldkorraldaja Vaike Reemann). Ungari, Soome, Udmurdimaa, Marimaa, Komimaa, Mordvamaa ja Eesti keskmuseumite ühistööna valminud näitusel oli arvestatud nii keelelist lähisugulust kui ka sarnaseid jooni elulaadis ning materiaalses kultuuris.

Peale ülevaatenäituste on korraldatud ka üksikuid rahvaid käsitlevaid väljapanekuid, kuigi ka nende näol on olnud tegemist valdavalt erinevate soome-ugri rahvaste keskmuseumide kogude põhjal tehtud rahvakunstiteemaliste vahetusnäitustega. Need väljapanekud olid pühendatud komidele (1973), maridele (1975), ungarlastele (1979), mordvalastele (1982) ja karjalastele (1983).²⁵ Tollaste näituste

²⁵ Karin Konkso. Etnograafiamuuseumina Nõukogude Eestis. Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Tartu, 2009. Lk 350–351.

temaatikas peegeldus ka nõukogude muuseumide üldine kogumispoliitika, kui tööriistu ja tarbevara koguti varemalt eelkõige rahvakunsti seisukohast lähtudes.²⁶

Museoloogilise kogumistöö metodoloogia ja üldisemalt poliitika- ja teadusdiskursuste muutuste raames on viimastel ajal avardunud ka näituste teemaring. Muuseumitöötajad on hakanud julgemalt otsima uusi kontseptsioone, teemasid ja lähenemisviise, uuendused on peegeldunud ka näituste pealkirjades. Alates 1990. aastatest on ERMi soome-ugri näituste korraldamisel peetud silmas ka uue maja püsinäituse ettevalmistamist. Ühelt poolt väljendub see kontseptuaalses katsetamises, teisalt aga ka pideva näitusepraktika väljakujundamises, mis on võimaldanud ERMi kogusid näitusekõlblikkuse seisukohalt läbi töötada ning tegijate kogemustepagasit kasvatada.

Osa ajutisi ekspositsioone olid pühendatud soome-ugri rahvaste vaheliste seoste modelleerimisele uudsete lähenemisviiside kaudu. Esimese taolise näituse „Soome-ugri müür“ keskmes oli soome-ugri rahvaste elulaad, näitusepõrandale joonistatud geograafiline kaart aga aitas paremini tunnetada nii soome-ugri rahvaste paiknemist kui ka looduskeskkonna mõjusid nende kultuuridele (oktoober–november 1998, kuraator Heno Sarv, kunstnik Kadri Viires). Näitus oli inspireeritud 1990. aastatel teadusringkondades ning meediaski laineid löönud²⁷ Kalevi Wiigi ja Ago Künnapi teooriast, mis vaidlustas keelepüü mudeli kui soome-ugri keelte ja kultuuride reaalselt kujunemist peegeldava kontseptsiooni.

Arheoloogide ja etnoloogide koostöös valminud näitus „Soome-ugri Ilm ja Hing“ käsitles soome-ugri arhailist maailmapilti ning püüdis tõlgendada eestlaste, udmurtide, komide, hantide ja manside arusaamu teispoosusest – nähtamatust ilmast (kuraatorid Ülle Tamla, Heiki Valk, Art Leete ja Svetlana Karm, kunstnik Ilmar Kruusamäe, oktoober 2001 – jaanuar 2002).

Näitus „Pruudi vara“ tõi vaataja ette soomeugrilaste pulmakombestiku esemelise poole. Näitusel olid väljas esemed, mida kasutati pulmarituaalides või valmistati spetsiaalselt kaasavaraks või pulmakingituseks. Eksponaatide valikul lähuti esemetega kaasnevatest kirjeldustest ning eelistati neid, mille kohta oli kirja pandud, et konkreetne ese oli kasutusel pulmarituaalis. Tuleb tunnistada, et pulmaesemeid leidis muuseumi soome-ugri kogudes küllaltki vähe: neid säilitati ja kaitsiti väga kiivalt, kartuses muidu abieluõnne purustada, ning pärandati põlvest põlve (kuraator Svetlana Karm, kunstnik Jane Liiv, oktoober 2004 – jaanuar 2005).

Juubelihõnguline näitus „Auasi. 80 aastat hõimurahvaste osakonna avamisest Raadil“ pakkus muuseumikülastajale erakordse võimaluse minna ajas tagasi, tuues esile tükikese Raadi 1928. aasta ekspositsioonist ja üksikuid aspekte välitööde miljööst. Väljapanekuga heitsid kuraatorid Svetlana Karm, Marleen Nõmmela ja Piret

---

²⁶ Soome-ugri rahvaste kogud. Kataloog. Koostanud Ildike Jaagosild. Tallinn, 1971. Lk 3.

²⁷ Vt näiteks Künnap, Ago 1992. Soomeugrilane olla on... Postimees, Teder, Tarmo 1997. Keelepüü saagimisest. Eesti Päevaleht, 6. mai; Esko, Andrus 2001. Professor Ago Künnap saeb eestlase keelepüü. Õhtuleht, 6. jaanuar.

Koosa koos kunstnik Jane Liiviga pilgu nii muuseumi soome-ugri kogude kujunemisloole kui ka museoloogi mitmekesisele tööle (november 2008 – august 2009).

Nagu varasematelgi aastatel, leidsid ERMi näitustel oma koha nii rahvarõivad, rahvakunst kui ka käsitöö. Nendest väljapanekutest on olnud mahukamad ERMi ja Udmurdimaa rahvusmuuseumi koostööna valminud näitus „Udmurdi rahvakunst“ (1996, kuraatorid Aleksei Peterson ja Serafima Lebedeva) ning ERMi, Inari Siida muuseumi ja Sámi Duodji – Saami Käsitöö Liidu poolt valminud näitused „Saami käsitöönäitus. Põhjala värvid“ ja „Eesti Rahva Muuseumi saami kogude rikkused“ (kuraator Agnes Aljas, oktoober 2007 – jaanuar 2008). Viimasel paaril aastakümnel on korraldatud ka mitmeid näitusi, mis keskendusid konkreetsetele soome-ugri rahvastele, mõned neist valmisid koostöös kultuurikandjatega: „Komi hingus“ (juuli–august 1997, kuraatorid Art Leete ja Komi vabariigi rahvusmuuseumi teadur Vladimir Lipin, kunstnik Mare Hunt), „Ižmakomid“ (detsember 1998 – veebruar 1999, kuraator Art Leete, kunstnik Jane Liiv), „Zuonkõd. Näitus liivi inimestest“ (oktoober–november 1999, kuraatorid Art Leete ja Valt Ernštreit, kunstnik Valt Ernštreit), „Ingeri ilu ja valu“ (märts–mai 2004 ERMis ning september 2005 – jaanuar 2006 Narva muuseumis, kuraator Riina Reinvelt, kujundaja Jane Liiv). Tasapisi on muutunud ka näituste põhirõhk: anonüümse esemelise kultuuri esitamise asemel keskendutakse aina rohkem inimestele ja nende lugudele. Just selles võtmes kujundati kahe viimati nimetatud näituse kontseptsioon.

Nagu mainitud, on viimase kahekümne aasta soome-ugri näituste strateegiline eesmärk olnud tulevase püsinäituse ettevalmistamine. Selle sihi saavutamine on läinud vastuoluliselt. Mitmed näitused on osutanud, et katsetatud viisil tulevast näitust teha ei ole kõige mõttekam. „Soome-ugri müür“ ilmestas tõsiasja, et keelepüü kõrvalejätmine näituse aluspõhimõtetest ei pruugi olla hea mõte, sest alternatiivid on atraktiivsel viisil raskemini esitletavad ning teaduslikus mõttes problemaatilised. „Soome-ugri Ilm ja Hing“ viis kuraatorid aga tõdemuseni, et maailmapildile keskendatud ekspositsioon jõuab teatud tunnetuslik-eetilise barjäärini. Võib tekkida dilemma, kas esitleda põnevamaid esemeid, kuigi nende avalik väljapanek on eetiliselt küsitav, või jääda pealiskaudsemaks ning igavamaks, säilitades samas eetilise tõsikindluse.

Suurem osa viimase aja näitustest on siiski andnud ka konstruktiivse kogemuse tulevase näituse ettevalmistamisel. Tulevase näituse toimkond on ammutanud puhtpraktilisi teadmisi kogude sisust ja seisundist ning süvendanud oma kompetentsi soome-ugri ainelisest kultuurist ning igapäevaelu asjaoludest, valmistudes üheks või teiseks näituseks. Lisaks on ajutised näitused osutunud seotuks mõne alateemaga, mis tulevasel püsinäitusel ekspositsiooniplaani on jäänud – näiteks pulmad ja uurimislugu.

Soome-ugri ajutised väljapanekud on uut püsinäitust ettevalmistavat funktsiooni täitnud ebahühtlaselt, et mitte öelda juhuslikult. 1990. aastatel oli ka raske kindlalt ette näha, kas ERMi uus hoone ka tegelikult valmis ehitatakse ning kas soome-ugri püsinäitust suure eesmärgina on mõtet tõsiselt võtta. Ettevalmistumine

ajutiste näituste vormis oli suuresti igaks juhuks tegutsemine püsinäituse lootuses. Alles viimastel aastatel on töö ERMi soome-ugri püsinäituse loomiseks muutunud süstemaatiliseks.

Kahe aasta pärast avab külastajatele oma ukсед ERMi uus hoone Raadil. Nii nagu mõisa lossis 20. sajandi esimestel kümnenditel, leiab ka uues ERMi hoones väärilise koha muuseumis talletataval kogudel ja tänapäeva teadmistel põhinev soome-ugri kultuuride püsinäitus „Uurali kaja“. Näituse ideeline ettevalmistamine algas juba pea kümme aastat tagasi, kui hakati otsima kohta uue muuseumihoone jaoks ja korraldati rahvusvaheline konkurs muuseumihoone parima projekti leidmiseks. Konkurs kuulutati välja 2004. aasta juunis ning selle tulemused avalikustati 2006. aasta jaanuaris.

Juba siis ei kahelnud muuseum, et uues majas avatakse ka soome-ugri väljapanek, küsimus oli pigem selles, milline see tuleb – kas ajutine või püsinäitus. Üksikute eranditena rääkisid püsinäituse kasuks 2006. aasta oktoobris peetud ümarlaval „Kas ja millist hõimurahvaste püsinäitust vajab Eesti Rahva Muuseum uues peahoones Raadil?“ osalejad: etnoloogid, keeleteadlased, kirjanikud, kunstnikud, muuseumitöötajad, tudengid, kultuuritegelased.

Nad viitasid muuseumi ja selle kaudu ka kogu eesti rahva erilisele rollile pakkuda suguvendadele küünarnukitunnet ja võimalust oma asjade ajamiseks. Kõlama jäid ka seisukohad, et soome-ugri asju peavad ajama soomeugrilased ise ning et soome-ugri teema on kontseptuaalselt seotud eesti kultuuriga ja toetab eesti identiteeti. Püsinäituse arutelusid on olnud ka hiljem, näituse läbimõtlemisses on kaasa rääkinud endised ja praegused muuseumitöötajad, Eestis õppivad soome-ugri tudengid ning ka terve hulk soomeugrilastest informante ja kohalikke museologe, kellega etnoloogid on aastate jooksul välitöödel kokku saanud.

Soome-ugri püsinäituse „Uurali kaja“ toimkonna sisugruppi kuuluvad ERMi teadurid Indrek Jääts, Piret Koosa, Svetlana Karm, hetkel ajutiselt tööülesannetest eemal viibiv Marleen Metslaid, Art Leete Tartu ülikoolist, kes on ka näituse idee ja üldkontseptsiooni autor, Madis Arukask ja Nikolai Kuznetsov. Kujundusgrupi moodustavad Jan Graps, Ken Kristjan Ruut, Anne Määrman arhitektuuribüroost JAN&KEN ning Kristian Kirsfeld, Mart Lankots, Pärtel Vurma ja teisedki Velvet Disainist. Nad on tegutsenud juba kuus aastat ning tulevase väljapaneku peamised mõtteliinid ning kujundusskeem on üldiselt paigas.²⁸

---

²⁸ Näituse kontseptsioonist ja ettevalmistamisest loe lähemalt: Art Leete. Soome-ugri auasi. Sirp, 23.01.2009; Светлана Карм. Эхо Урала в Эстонском национальном музее, или музеологический аспект эстонского концепта «финно-угорский мир». Ежегодник финно-угорских исследований (Yearbook of Finno-Ugric Studies). Ижевск. 2011, № 3. С. 98-110; Svetlana Karm. Soome-ugri kultuuride püsinäitus Uurali kaja; Art Leete. Kultuuriline mitmekesisus ja rahvuse laiendamine; Kristian Kirsfeldt. Noad ja kahvlid on juba paigas ehk kuidas läheb soome-ugri püsinäituse kujundamisega? – kõik kolm ERMi kodulehel www.erm.ee, Margit Misso. Näitus – ainulaadne meeleline kogemus. Intervjuu ERMi uue püsinäituse kujundajatega. Sirp, 26.04.2013.

Soome-ugri püsinäituse „Uurali kaja“ vaated. Kavandid: JAN&KEN, Velvet Disain, 2014

Kahel korrusel ja kolmes ruumis (kogupind on umbes 1100 m² – see on peaaegu ERMi näitusemajas oleva praeguse püsinäituse pindala) asuva näituse põhiideeks on soomeugrilaste ja samojeedide argikultuuri sügavuse eksponeerimine neid ümbritsevas maailmas, suhteliselt tavaliste asjade ja tegevuste keskel. Igapäevalisust hakatakse esitlema läbi soorollide prisma, näidates naisi ja mehi asjade kasutajate ning maailma ja olemise mõtestajatena. Museaalide, moodsa tehnoloogia, disaini ja arhitektuursete lahenduste abil luuakse näituseruumi keskkond, mis toob esile argielu olustiku taga peituvat inimlikku soojust, traditsioone, lihtsaid tõekspidamisi ja elutervet huumorit.

Praeguseks on kontseptuaalsed arutelud ja suuremad vaidlused peaaegu selja taga ning tegeletakse ideede verbaalse ja kujundusliku vormimisega: kirjutatakse näitusetekste, täpsustatakse lavastuslikke stseenide ruumilisi lahendusi ja eksponaate, koostatakse vitriine, disainitakse etikette ning programmeeritakse näituse interaktiivseid osi, et inimesed saaksid sukelduda soome-ugri kultuuri läbi video, heli, mõistatuste ja mitmesuguste tegevuste. Kuidas on soome-ugri püsinäituse meeskonnal õnnestunud oma ideid ellu viia, seda saab näha juba paari aasta pärast. Peatse kohtumiseni Raadil!

Svetlana Karm on ERMi teadur. Ta uurib peamiselt eesti-udmurdi etnoloogiaalaseid teaduskontakte.

Art Leete on Tartu ülikooli etnoloogiaprofessor. Ta on uurinud hante, manse, neeneseid ja komiseid. Tema uurimisteemad on peamiselt seotud uurali põhjarahvaste kuvandi kujunemise, 20. sajandi ühiskondlike muutuste ning usundiga.

Kuidas Bõgõ sai esimeseks soome-ugri kultuuripealinnaks

Oliver Loode

Mõte soome-ugri kultuuripealinnadest tekkis 2011. aastal, kui liitusin MTÜ U-Pööre kaudu soome-ugri rahvaste noorteliiduga MAFUN ja kui Tallinn elas Euroopa kultuuripealinna rütmis. Vastse Eesti esindajana soovisin MAFUNis ära teha midagi käegakatsutavat, millest ka laiem soome-ugri maailm võiks kas või veidigi kasu saada. Vestluste käigus MAFUNi kolleegide ja kogenud soome-ugri aktivistidega Eestis, nende seas Andres Heinapuuga, hakkas kultuuripealinnade idee ilmet võtma.

Oluliseks põhjenduseks soome-ugri kultuuripealinnade programmi algatamisele oli selle eeldatav mõju soome-ugri rahvaste ja liikumise kuvandi tugevdamisele nii oma piirkondades kui ka rahvusvaheliselt. Nagu Euroopa kultuuripealinnadel on lokaalne mõõde – hoogustada tiitlikandja kultuurielu, turismi ja majandust tervikuna –, nii seadsime ka soome-ugri kultuuripealinnade projekti eesmärgiks anda täiendav arenguiimpulss nendele paikadele, kes kannavad aasta jooksul austavat soome-ugri kultuuripealinna tiitlit.

Nõnda ei olnud juhus, et soome-ugri kultuuripealinnade esimene avalik arutelu oli soome-ugri kuvandikonverentsil, mida pidasime 2011. aasta hõimupäevade ajal Tallinnas. Seejärel võttis MAFUN projekti edasise arendamise enda tiiva alla, mille tulemusel kuulutati juba 2013. aasta 7. augustil, MAFUNi 11. kongressil välja esimene, 2014. aasta soome-ugri kultuuripealinn – udmurdi küla Bõgõ.

Soome-ugri kultuuripealinna tiitli võtsid Helsingis vastu Bõgõ esindajad Žanna Jermolajeva ja Jelena Hardina. Foto: Helga Siljander

Miks just Bõgõ? Mille poolest vääris kultuuripealinna staatust küla, millest enamik fennougriste ja soome-ugri aktiviste polnud varem kuulnudki? Kes selle valiku tegi ja kuidas? Neid küsimusi on viimase poole aasta jooksul esitatud rohkesti, mistõttu tasub kirjeldada seda teekonda, mis päädis Bõgõ valikuga soome-ugri kultuuripealinnaks.

MAFUNi juhatuse koosolek otsustas 2014. aasta soome-ugri kultuuripealinna konkursi välja kuulutada 2. veebruaril 2013 Hantõ-Mansiiskis ning volitas MTÜd U-Pööre koordineerima konkursi läbiviimist.

Konkursi avalöök anti 4. märtsil Tallinnas Fenno-Ugria Asutuses. Selleks ajaks olid selgunud ka täpsemad mängureglid: konkurss oli kavandatud kahevoorulisena, kus esimeses voorus hindab žürii kandidaatide kirjalikke taotlusi, teises voorus aga kolme tugevama kandidaadi elavaid esitlusi.

Oliver Loode selgitab pressikonverentsil soome-ugri kultuuripealinnadele seatud ootusi.
Foto: Fenno-Ugria Asutuse arhiiv

Vastavalt kultuuripealinnade programmi statuudile oli viieliikmelise žürii esimeheks MAFUNi president Vassili Nemetškin, liikmeteks olid aga soome-ugri rahvaste tunnustatud kultuuritegelased: handi kirjanik Jeremei Aipin, karjala muusik Arto Rinne, eesti lavastaja Anne Törnpu ja udmurdi laulja Nadežda Utkina. Avaürituse järel käivitus turundus- ja teavitustöö, mille käigus korraldasime hõimurahvaste programmi toetusel kultuuripealinnade programmi infoüritused ka Sõktõvkaris ja Iževskis.

Konkursi esimese vooru tähtjaks 31. maiks laekus kaheksa taotlust kuuest piirkonnast, sealjuures tulid kõik taotlused küladest. Esimese soome-ugri kultuuri-pealinna tiitli eest asusid võistlema Udmurtia küla Bõgõ, Setomaa kultuurikeskus Obinitsa, Semilei küla Mordvamaalt, Veškelitsa Karjalast, Õb Komimaalt ning Kazõm, Kõšik ja Russkinskaja Handi-Mansimaalt. Esmakonkursi kohta võib seda pidada küllaltki heaks tulemuseks, mille eest tuleb tunnustada MAFUNi juhatuse liikmete tegevust kultuuripealinna programmi tutvustamisel ja külakogukondade motiveerimisel oma piirkondades.

Žürii valis juuni lõpuks välja kolm tugevamat kandidaati, kelleks said Bõgõ, Obinitsa ja Veškelitsa. Kõigi kolme puhul toodi tugevustena esile kontseptsiooni ja programmi läbimõeldust, samuti kohalike omavalitsuste või rajoonide toetust ideede elluviimiseks.

Järgmine mõõduvõtmine leidis aset 8. juulil Eesti suursaatkonnas Moskvast, kus konkursi teises voorus anti kolme küla esindajatele võimalus end esitleda ning vahetult žürii liikmetega suhelda. Obinitsa delegatsiooni juhatas ülemsootska Arne Leima, keda toetasid Rieka ja Aare Hörn, Kauksi Ülle ja Evar Riitsaar – võib öelda, et kohal oli tõeline seto raskekahurvägi. Bõgõ küla oli aga Moskvasse saatnud peale külavanema Nina Beljajeva ja kultuurijuhi Žanna Jermolajeva ka rahvatantsijad ja -muusikud, kes korraldasid esitluse ajal korraliku šõu.

Esitluste järel oli žüriil piisavalt peamurdmist, kuna ükski kolmest kandidaadist ei olnud teistest mäekõrguselt üle. Eelkõige käis rebimine Obinitsa ja Bõgõ vahel – kui Obinitsa puhul avaldasid muljet senised soome-ugri kontaktid ja koostööprojektid ning Setomaa edulugu tervikuna, siis Bõgõ tugevustena nägid žürii liikmed häid demograafilisi eeldusi (enamik Bõgõ ligi kuuesajast elanikust kõneleb udmurdi keelt emakeelena), vilgast kultuuri- ja seltsielu, Bõgõ delegatsiooni põhjalikku ettevalmistust ja professionaalset etteastet teise vooru esitlustel, kuid ka rohkeid arenguvõimalusi, mida kultuuripealinna tiitel Bõgõle võiks tuua. Nõnda otsustas žürii pika ja kohati kirgliku arutelu tulemusel Bõgõ kasuks, kuigi see otsus ei tulnud lihtsalt ega ühehäälselt. Seejärel lasus žürii liikmetel vaikimiskohustus kuni konkursi võitja väljakuulutamiseni kuu aja pärast MAFUNi kongressil Helsingis.

Tõehetk saabus 7. augustil, kui MAFUNi 11. kongressi delegaatide ees kuulutati võitjaks Bõgõ, kellele MAFUNi vastvalitud president Sampsa Holopainen andis üle kultuuripealinnade rändauhinna – soome-ugri liikumist ja rahvaid sümboliseeriva puust ürglinnu, mille autoriks oli Tartu meister Pavel Varunin. See hetk oli ülev ja liigutav kõigi osalejate, nende seas siinkirjutaja jaoks, kuna ligi kaks aastat kestnud kultuuripealinna programmi idearendus ja ettevalmistus oli jõudnud konkreetse verstapostini – esimene soome-ugri kultuuripealinn oli valitud.

Ilmselt ei olnud sellise tulemuse üle õnnelik Helsingisse võidulootustega saabunud Obinitsa delegatsioon, kellele hoiti pöialt mitte ainult kodumaal, aga ka näiteks Udmurtias. Obinitsal on tulenevalt kultuuripealinnade programmi põhikirjast siiski võimalik kandideerida järgmisel, 2015. aasta konkursil – kas siis

iseseisvalt või üheskoos partneritega Setomaalt. Obinitsal ja Setomaal tervikuna on soome-ugri liikumisele pakkuda palju väärtuslikku ning ka Setomaal endal on võita veelgi tihedamatest sidemetest hõimurahvastega. Soome-ugri kultuuripealinnade tiitel on üheks võimaluseks Obinitsa ja Setomaa lõimimiseks hõimurahvaste ja -liikumisega. Seega loodan, et meie setod ei jäta jonni ja toovad kultuuri-pealinna tiitli millalgi ikka koju ka.

Setod Moskvas – Kauksi Ülle, Evar Riitsaar ja Aare Hõrn esitlesid Obinitsat Eesti saatkonnas. Foto: EV Suursaatkond Moskvas

Senikaua aga hoiame pöialt, et esimese soome-ugri kultuuripealinna aasta Bõgõs õigustaks end ja tekitaks oodatud arenguhüppe. Esimesi märke sellest, et kultuuripealinna tiitel on elavdanud Bõgõ külakogukonda ja ka kultuuriturismi, oli näha juba 2014. aasta alguses. Põhjalikumalt räägime Bõgõ kogemusest aga juba järgmise aasta „Sõlmedes“.

Oliver Loode on MTÜ U-Pööre juhataja ja ÜRO põlisrahvaste püsifoorumi (UNPFII) liige. Ta juhib ka soome-ugri kultuuripealinnade programmibürood.

Kolmas hõimuprogramm on lõpusirgel

Kadi Sarv

2014. aastal lõpeb kolmas hõimurahvaste programm – Eesti riigi abiprogramm soome-ugri ja samojeedi põlisrahvaste keelte ja kultuuride toetuseks. Hõimurahvaste programm annab oma panuse maailmakultuuri mitmekesisuse ning ka eesti kultuuri omapära säilitamisse, sest viimane kujutab endast vana soome-ugri kultuuri sümbioosi euroopaliku kultuuriga. Kuna kultuur saab areneda ainult suhtluses, on eesti kultuuri jätkusuutlikkuse seisukohast oluline ka edaspidine suhtlus hõimurahvastega. Toetades hõimurahvaste kultuuri nende võitluses oma olemasolu eest, kindlustatakse ka eestluse kultuuritagalat.

Hõimurahvaste programm III (2010–2014) oli jätkuks samanimeliste programmidele aastaist 1999–2004 ja 2005–2009. Hõimuprogramm tegeleb Venemaa soome-ugri rahvaste ja Lätis elavate liivlaste abistamisega ning teeb koostööd saamidega Venemaal, Norras, Rootsis ja Soomes. Kolmandale hõimuprogrammile on Eesti Vabariik haridus- ja teadusministeeriumi kaudu eraldanud igal aastal 254 177 eurot.

Soome-ugri tudengid Eestis

Hõimurahvaste programmi tähtsaimaks töösuunaks 15 aasta jooksul on olnud soome-ugri üliõpilaste koolitamine Eestis. Programm katab stipendiaatide õppe-, elamis- ja reisikulud. Stipendiumideks ja õppemaksudeks on ülikoolidele viimasel neljal aastal (2010–2013) eraldatud 517 474 eurot. Programmi toel on ligikaudu 180 oma emakeelt valdaval noorel hõimurahvaste esindajal olnud võimalus õppida Eesti kõrgkoolides.

Peale eriala omandamise on soome-ugri üliõpilased oma sõnul Eestis viibides avastanud maailma ning õppinud seda mitme nurga alt nägema, hakanud rohkem väärtustama oma emakeelt ja kultuuri, tutvunud teiste soome-ugri rahvaste esindajatega, leidnud mõttekaaslasid ja iseennastki. Karjalane Anastassia Trifonova meenutab: „Eesti aitas mul mõista, et elu on ilus oma vastuolulisuses, seetõttu ei maksa karta uut kogemust, uusi ideid ja vaatenurki. Eesti kinkis mulle tolerantse, arusaamise, et inimesed on erinevad, et igaühel on oma tõde. Lisaks veel usu endasse ja oma jõudu, vabaduse kasututest stereotüüpidest ning soovi näha maailma ja mõista inimesi.“

Aastail 1999–2013 on Eestis kõrgkooli lõpetanud 121 hõimutudengit: Tartu ülikooli 68, Tallinna ülikooli 20, Eesti Maaülikooli 20, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia viis, Eesti Kunstiakadeemia neli ja Tallinna Tehnikaülikooli neli üliõpilast. Kaitstud on 75 bakalaureuse-, 36 magistri- ja kümme doktoritööd.

Esimesed hõimurahvaste programmi stipendiaadid kohtumisel president Lennart Meriga 26. aprillil 2001. Foto: Ariste keskus

Tartu ülikoolis on doktorikraadi omandanud udmurt Tatjana Minnijahmetova (2003, rahvaluule), marid Igor Zaitsev (2010, keskkonnatehnoloogia) ja Ljudmila Jamurzina (2011, etnoloogia), keeleteadlased udmurdid Svetlana Jedõgarova (2010) ja Jelena Rjabina (2011), liivlane Valts Ernštreits (2010), mari Aleksander Pustjakov (2011) ning komi Nikolai Kuznetsov (2012). 2014. aasta suvel kaitseb Tartu ülikoolis oma Kalevala-teemalise doktoritöö komi Nikolai Rakin. Eesti Maaülikooli on doktorikraadiga lõpetanud marid Aleksander Rjabtšikov (2005, maaehitus) ja Vjatšeslav Jeremejev (2009, taimekasvatust).

Ariste keskus

Hõimurahvaste programmi algatusel ja rahalisel toel loodi 1999. aastal Tartu ülikooli juurde Tartu ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus, mille ülesandeks on aidata soome-ugri üliõpilastel siin kohanedas, saada kontakti teistesse kultuuripiirkondadesse kuuluvate inimestega ning säilitada ka side kodumaaga.

Keskuse tegevus on olnud suunatud eelkõige soome-ugri üliõpilaste omaalgatuse toetamisele. Ariste keskuse kaudu ja abil on stipendiaadid esitanud hõimurahvaste programmile projekte, et osaleda rahvusvahelistel konverentsidel ning kursustel Poolas, Taanis, Hollandis, Saksamaal, Bulgaarias, Austraalias, Prantsusmaal, Ungaris, Soomes ja Venemaal. Toetatud on ka doktoriväitekirjade valmimiseks vajalikke välitöid üliõpilaste kodumaal ning doktorantide uurimistööd Venemaa raamatukogudes. Aastail 2010–2013 esitasid üliõpilased Ariste keskusele 40

uurimisprojekti. Keskuse kuraator osutas üliõpilastele vajadusel abi projektide kirjutamisel ja aruannete esitamisel.

Ariste keskus on aastaid stipendiaatidele pakkunud võimalust osaleda mitmesugustel seminaridel kaaskorraldajatena. Saadud kogemustele toetudes korraldasid Tartu ülikoolis õppivad programmi stipendiaadid koostöös keskusega 2012. aastal Tartus 28. rahvusvahelise soome-ugri üliõpilaste konverentsi IFUSCO, millest võttis osa 128 noort fennougristi kõikjalt maailmast. Ettevalmistuste käigus kirjutasid soome-ugri üliõpilased projekte, pidasid läbirääkimisi toetajatega, levisid teavet ning toimetasid konverentsi teese.

Ariste keskus on pakkunud uurali põlisrahvastest üliõpilastele võimalusi ka Eestis viibides oma rahvuskultuurist osa saada. Eestisse on kutsutud soome-ugri külalisõppejõude. Peale välislektorite on soome-ugri keelte ja kultuuride tutvustamiseks kasutatud ka hõimuprogrammi stipendiaatide ja teiste Eestis elavate soomeugrilaste abi. Tartu ülikoolis on programmi toetusel õpetatud ersa, handi, mokša, komi, udmurdi ja mari keelt, Tallinna ülikoolis udmurdi ja ersa keelt.

Alates 2002. aastast antakse välja sarja „Tartu ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskuse üllitised“, milles ilmub eri keeltes õppevahendeid, uurimusi, üldharivaid ja muid teoseid uurali rahvaste keelte ja kultuuride alalt. Kümne aasta jooksul on sarjas ilmunud kuus raamatut: ülevaade koolasaamide ajaloost ja tänapäevast, mokšakeelne mordva mütoloogiasõnastik, kakskeelne saami luulevalimik, kakskeelne liivi luule antoloogia, ersa keele õpik ning konverentsi IFUSCO XXVIII teeside kogumik.

Paul Ariste keskuse kuraator Kadi Sarv keskuse ruumides. Foto: Tartu ülikool

Projektitoetused

Kui hõimurahvaste programmi rakendumise algaastatel oli programmi eelistuseks soome-ugri üliõpilaste koolitamine, siis tänaseks on oluliseks muutunud ka projektide toetamine. Hõimurahvaste programmi raames saab toetust taotleda uurali põlisrahvastega seotud teadus-, haridus-, kultuuri- ning teabevahetusprojektidele. Hõimuprogrammi projektitoetusteks on eraldatud viimasel neljal aastal kokku 364 333 eurot.

Tänu programmi projektitoetustele on kümnekonna aasta jooksul ilmunud ligi 150 raamatut. Toetatud on soome-ugri ilukirjanduse väljaandmist soome-ugri keeltes (raamatuid on ilmunud mokša, ersa, udmurdi, komi, mäemari, niidumari, karjala, saami ja liivi keeles), rahastatud eesti kirjandusklassika tõlkimist soome-ugri keeltesse (udmurdi, niidumari, mäemari, komi) ning soome-ugri kirjanike raamatute tõlkimist eesti keelde. Viimastel aastatel on Arvo Valtoni eestvõttel välja antud mitme soome-ugri rahva (komi, mari, udmurdi, mokša ja ersa) proosavalimikud eesti keeles. Alustatud on eestikeelsete soome-ugri eeposte väljaandmist.

Programmi nõukogu on toetust jaganud soomeugrilaste ajalugu, folkloori, etnograafiat ja keeli tutvustavate teadusteoste üllitamiseks ja pidanud tähtsaks ka soome-ugri sõnaraamatute koostamist: ilmunud on eesti-noonetsi sõnastik, uurali keelte sõnastik, prantsuse-udmurdi vestmik, liivi-eesti-läti sõnaraamat ja mari elektrooniline sõnaraamat. Töö käib eesti-udmurdi sõnaraamatu väljaandmiseks. Viimastel aastatel on üha olulisemaks saanud internetiprojektide toetamine: rahastatud on näiteks ersa keele e-õppe kursuse loomist, 11kõitelise mari sõnaraamatu elektroonilist väljaandmist ja metsaneonetsi kirjaniku Juri Vella kodulehekülje loomist. Pikka aega on panustatud mari uudisteportaali Mari Uver edasiarendamisse.

Hõimurahvaste programm on rahastanud ka soome-ugri rahvaid tutvustavate filmide tegemist. Programmi toel on valminud dokumentaalfilmid udmurtidest („Päikeselapsed“, Eesti etnograafiline film II: Udmurdi eri), vadjalastest („...ja päästa meid ära kurjast!“), liivlastest („Julgi vägi“, „Professor Viitso liivlasted“), maridest („Laulupidu Marimaal“, „Kärg“, „Sülem“, „Pannkoogid jumalale“), vepslastest („Elavalt maetud“) ja komidest („Permikomi sügis“, animafilm „Metsalood“).

Hõimurahvaste programm on pidanud oluliseks toetada Eesti teadlaste ja üliõpilaste uurimisreise soome-ugri maadesse. Alates 2000. aastast on programm rahastanud Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri uurimisprogrammi välitöid. Toetatud on Tartu ülikooli teadlaste uurimisreise vepslaste, komide, udmurtide, hantide, metsaneonetsite ja liivlaste juurde, viimastel aastatel ka Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia üliõpilaste õppe- ja kogumisretki Ingerimaale ja Karjalasse ning Eesti Rahva Muuseumi etnoloogilisi välitöid Udmurtias, Vepsamaal ja Karjalas ning Marimaal.

Toetust on leidnud Eestis elavate hõimurahvaste esindajate uurimisreisid oma kodumaale: Tallinna Mari Seltsi välitööd Baskortostanis, Tartu Ingerisoomlaste Seltsi ja folkloorirühma Röntyskä välitööd Ingerimaal ning Eesti-Mordva Seltsi pühade allikate taastamise algatus Luvne metsas.

Hõimuprogrammi vahendeist on rahastatud soomeugrilaste ja eestlaste osavõttu sellistest teadusüritustest nagu soome-ugri rahvaste noorteühenduse (MAFUN) kongressid, soome-ugri kirjanike kongressid, rahvusvahelised soome-ugri üliõpilaskonverentsid (IFUSCO) ja hõimupäevade teaduskonverentsid.

Uurali põlisrahvaste kultuuride suurema avatuse saavutamise ning kultuuri- ja muude kontaktide mitmekesistamise nimel on programmi vahendeist toetatud ka soome-ugri ajakirjanike, teadlaste, kultuuritöötajate ja näitlejate stažeerimisprojekte Eestis. Ühise improvisatsioonilise etendusega „Sugrierror.com“ lõppenud kaheaastases soome-ugri pärimusteatri koolitusprojekti osalesid üheskoos handi, mansi, mari, udmurdi ja eesti näitlejad.

Uurali põlisrahvaste keelte kasutusala laiendamise ja neis keeltes antava hariduse edendamiseks on aastaid toetatud eesti ja udmurdi õpetajate koostööd. Programm on rahastanud soomeugrilaste osavõttu soome-ugri rahvaste (mari, udmurdi, ersa-mokša, läänemeresoomlaste) päevadest Pariisis, kus soomeugrilased on esinenud omakeelsete ettekannetega.

Tudengite rahvakunsti ansambel Koidupuna käis 2013. aastal hõimurahvaste programmi toel Udmurdimaal. Foto: erakogu

Aastaid on toetatud soome-ugri kultuuritegelaste sõite festivalidele ja hõimupäevadele Eestis ning Eesti esindajate osavõttu soome-ugri maades toimuvatest festivalidest. Hõimupäevade raames on programmi rahalisel toel Eestit külastanud soome-ugri folklooriansamblid, muusikud, kirjanikud ja kirjandusteadlased, kunstnikud ning näitlejad.

Hõimupäevadel on kontsertide kõrval tavaks saanud ka kirjanduse- ja luuleprogrammi korraldamine, soome-ugri kirjanikud on osalenud kirjandusfestivalidel HeadRead ja Prima Vista. Toetatud on hõimupäevade soome-ugri filmiprogrammi. Hõimuprogramm on igal aastal rahastanud mari sangari päeva ja ersa keele päeva üritusi Eestis, lisandunud on ka teisi soome-ugri rahvaid tutvustavad hõimuõhtud.

Toetatud on MAFUNi algatatud soome-ugri kultuuripealinnade liikumist – esimeseks soome-ugri kultuuripealinnaks sai Bõgõ küla Udmurdimaal. Programm on tähtsaks pidanud soome-ugri noorte pärimusmuusikute osalemist Eesti ETNO laagris ja Viljandi folgil, et nad omandaksid koosmusitseerimise kogemuse ja tutvuksid rahvamuusika tõlgendamise eri võimalustega. Stipendiumi laagris osalemiseks on saanud ersa-mokša ansamblid Mordens (2010), udmurdi rahvamuusikud (2011), mari kanneldajad ja karjala flöödimängijad (2013).

Hõimuprogramm on tähelepanu pööranud soome-ugri noorte koostööle, et hõimurahvaste noored teadvustaksid end oma kultuuri ja keele kandjatena. Aas-taid on finantseeritud soome-ugri lastelaagrite korraldamist Eestis ning Eesti laste osavõttu udmurdi noortelaagritest. Kuna Eesti laagrisse tulijad peavad oskama udmurdi keelt, on eelisseisundis Udmurtia maapiirkondade lapsed. Toetatud on Iževski kunstide kooli ja Põlva kunstikooli suviseid maalilaagreid Saaremaal ja Udmurdimaal. Uue ettevõtmisena toetas programm mari laste pühapäevakooli asutamist Tartus ja Tallinnas.

Auhinnad

Hõimurahvaste programm jagab igal aastal auhindu. Alates 2007. aastast antakse koos soome-ugri kirjandusühinguga välja kirjandusauhinda hõimurahvaste omakeelsete kirjandusteoste eest. Auhinnažürii kaasab oma töösse ka stipendiaatidena Eestis õppivaid soome-ugri üliõpilasi. Kirjandusauhind kuulutatakse välja 1. novembril udmurdi kirjaniku Kuzebai Gerdi hukkamispäeva mälestuseks. Aastate jooksul on auhinnatud 31 soome-ugri kirjanikku (kümnet udmurdi, kaheksat mari, kolme komi, kolme ersa, kahte mokša, kahte karjala ning ühte mäemari, permikomi ja saami kirjanikku). 2013. aastal pälvisid auhinna mari proosakirjanik Maria Ilibajeva, udmurdi luuletaja Aleksei Arzamazov ja udmurdi lastekirjanik Lidia Njankina.

2010. aastast alates annab programm välja Ilmapuu auhinda soome-ugri põlisrahva esindajale, kelle kodanikualgatuslik töö on kohalikul tasandil seotud hõimurahva kultuuriidentiteedi ja püsijäämisega. Auhind kuulutatakse välja vadjalaste kevadisel maahinguspäeval. Ilmapuu auhinnaga on tunnustatud Vadja Kultuuri Seltsi juhatajat Tatjana Jefimovat (2010), Kurba küla vepsa muuseumi rajajat Svetlana Jeršovat (2011), Tšekani küla keskkonnaprojektide algatajat udmurdi Olga Vernjajevat (2012) ning Jakšur-Bodja küla udmurdi etnofuturistliku ühenduse Tödõ Jus juhendajat Tatjana Seliverstovat (2013).

Alates 2012. aastast hakkas hõimuprogramm välja andma rahvusteaduste auhinda urali põlisrahvaste teadustööde eest. Seda preemiat on võimalik saada

neljal viimasel aastal ilmunud teadustöö eest kahes kategoorias: uurali rahvaste rahvusteaduste teadustöö mis tahes keeles ning mõnes uurali keeles avaldatud teadustöö mis tahes erialal. Auhinna on pälvinud liivi teadlane Valts Ernštreits, mari teadlane Oleg Sergejev (2012) ja komi teadlane Viktoria Vlassova (2013). Rahvusteaduste auhind kuulutatakse välja hõimupäeval.

Hõimurahvaste programmi nõukogu on asunud koostama neljandat hõimurahvaste programmi (2015–2019), kuna seniste programmide abil saavutatud eesmärgid on jätkuvalt aktuaalsed. Rahvusvahelised raportid kinnitavad, et soome-ugri rahvaste olukord Venemaal on endiselt kriitiline. ÜRO ekspertide hinnangul kuuluvad kõik soome-ugri keeled ohustatud või tugevalt ohustatud keelte hulka.

Usume, et seniste programmide rakendamine on parandanud hõimurahvaste võimalusi oma keele ja kultuuri arendamiseks. Samuti on see positiivselt mõjunud kodanikuühiskonna loomise algeile Venemaal. Endine hõimurahvaste programmi stipendiaat Deniss Kavinov on kirjutanud: „Tänu hõimuprogrammile võin täna öelda, et Venemaa küll sünnitas mind, kuid Eesti kasvatas. Hoolitseva emana andis ta mulle usu endasse ja oma jõudu, võimaldas tunda end sellena, kes ma tegelikult olen – vepslasena!“

Kadi Sarv on hõimurahvaste programmi nõukogu sekretär ning Tartu ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskuse kuraator.

Eesti etnomuusikalaager on noortele soome-ugri pärimusmuusikutele võrratu kogemus

Viia-Kadi Raudalainen

Juba mitmendat aastat on MTÜ Fenno-Ugria Asutus kuulutanud välja stipendiumikonkursi soome-ugri noortele rahvamuusikutele Venemaal, et kutsuda neid Viljandimaale Kõppu rahvusvahelisse pärimusmuusikalaagrisse Eesti ETNO. Pärast laagrit saavad kõik etnokaad veel võimaluse külastada Viljandi pärimusmuusikafestivali kontserte ning esineda ühisorkestri liikmetena avakontserdil.

2010. aastal võtsid laagrist osa Mordvamaa ansambli Mordens liikmed, 2011. aastal Udmurdi riikliku ülikooli rahvaloomingu eriala üliõpilased, 2013. aastal käisid ETNOl kaks Marimaa kanneldajat ja kaks Karjala flöödimängijat.

Noortele on rahvusvahelisse laagrisse tulek siiski omamoodi julgustükk. Udmurdi muusikaõpetaja Elena Karakulova meenutab, et laagrisse saabudes haaras udmurte paanika ja hirm üksinduse ees. Kuidas saada hakkama võõras keskkonnas, kus keegi ei räägi nende emakeelt ja vene keeltki pursib vaid mõni üksik?

Tegelik elu osutus siiski palju lihtsamaks. Hoolimata keelebarjäärist ei tundnud udmurdid end eemale tõugatutena, sest etnolaagrite iseomases soojas õhkkonnas püüdsid paljud nendega tutvust teha. Mida päev edasi, seda selgemaks sai, et parimaks ühiseks keeleks on ju muusika.

Aga siingi ei jää üllatused tulemata. Laagripäevad on tavatult tihedad – hommikuti ühised pillimängutunnid, õhtupoolikuti musitseerimine rühmades – ega muidu laagrilistest koosnev suur orkester nädalaga üle tunni vältavat festivali avakontserdi programmi mängitud ei saakski. Tegelikult on laagrielu üleni muusikat täis – igas ajaloolise mõisaahoone nurgakeses mängib mõni seltskond pilli. Kõik jämmivad kogu aeg ja see võib kesta hommikutundideni. Ja kui keegi satub üksi pilli tinistama, võib sellestki areneda mõni täiesti uus ühine lugu.

Venemaalt tulnud muusikatudengitele on jahmatuseks seegi, et pärimusmuusikalaagris õpitakse lugusid mitte nooti lugedes, vaid kuulmise järgi, nii nagu pärimusmuusikat ikka on põlvest põlve edasi mängitud ja lauldud. Kuigi soome-ugri noored polnud sellega varem kokku puutunud, muutis pidev harjutamine neidki kogenumaks. Kuulmise järgi mängimine pakub rohkem võimalusi ka improvisatsioonideks, mis oli külaliste jaoks juba kõrgem pilootaaz. Imetlust pälvisid laagris osalenud muusikud, kes valdasid vabalt mitut pilli ja oskasid oma mängulustiga ka teisi nakatada.

Hindamatuks kogemuseks peavad noored võimalust lüüa kaasa 80liikmelises rahvamuusikaorkestris. Loomulikult tegutsevad ka nende kodustes koolides orkestrid, kuid need on pigem akadeemilised ja esitavad ka rahvamuusikat väga kammitsetult ning ette antud raamides – Eesti ETNO orkestriga ei saa neid

võrreldagi! Ühises laagriorkestris mängides avastasid neiad oma instrumentide uusi võimalusi ja hakkasid tõlgendama rahvamuusikalugusid hoopis teises võtmes. Kõik osalejad on tunnistanud, et laager on muutnud kõvasti nende arusaama pärimusmuusikast, suhtumine on läinud vabamaks ja avatumaks.

Kõpu mõisa romantiline õhkkond soosib koosmusitseerimist. Foto: erakogu

Üle ega mööda ei saa ka headest õpetajatest. 2013. aastal täiendasid mari kandlemängijad Marina Eltemerova ja Julia Medvedeva oma oskusi suurepärase läti kandlemängija Laima Jansone käe all. „Laagripäevad olid väga tihedad ja äärmiselt huvitavad, sellist koosmusitseerimise kogemust me kodus ei saa,“ tõdes Petroskoi konservatooriumi lõpetanud ja nüüd Marimaal kandleõpetajana tegutses Eltemerova.

Ka Petroskoi konservatooriumis flöödimängu õppiva, karjala päritolu Anastassia Zelinskaja sõnul oli etnolaager suurepäraselt korraldatud ning väga professionaalne. Tema koolikaaslane, vepsa noorteansambli Noid solist Alina Kartõnen, kes viisa hankimisega hilja peale jäi ja vahepeal üldse sõidust loobumas oli, ei kahetse tehtud pingutusi. „Laager oli võrratu kogemus kogu eluks ja ma olen väga rõõmus, et ma siiski kohale tulin. Oli väga vahva!“ jagub ka temal vaid kiidusõnu.

ETNO laager pole ainult Eesti-sisene nähtus. „See on alguse saanud Rootsist 1990. aastate alguses ning selliseid laagreid on peale Eesti ja Rootsi veel väga mitmes riigis. Laagri eesmärk on tuua kokku võimalikult palju eri kultuure ja eri riikide pärimusmuusikuid,“ selgitab laagri õpetaja Jaan Jaago.

Mari kandlemängijad Marina Eltemerova ja Julia Medvedeva pärast Viljandi folgi avakontserti.
Foto: Viia-Kadi Raudalainen

Flöödimängijad Karjalast: Anastassia Zelinskaja ja Alina Kartönen (vasakult). Foto: erakogu

Venemaa soomeugrilastele on Eestis suurim elamus alati meri. Anastassia Zelinskaja Pirital. Kaks Nastjat: Karjala muusikatudeng Anastassia Zelinskaja ja soome-ugri noortele igakülgselt abiks olnud Eesti tüdruk Anastassia Mišenkina Taani konservatooriumist. Fotod: Alina Kartõnen

Üle nädala väldanud laagris õpitakse üheskoos peale eesti lugude mängima ka teiste laagris osalenud rahvaste, nagu näiteks kataloonlaste, rootslaste, sakslaste ja waleslaste muusikat. Seega tuleb soome-ugri noortel õpitubades teistele ka oma rahva muusikat tutvustada ja õpetada. „Marimaaga võrreldes on eesti pärimusmuusika palju rahulikum. Meie muusika on rütmikam ja sütitavam,“ tunnistab marilanna Julia Medvedjeva. Päris omaette kontsertidega on soome-ugri külalised saanud üles astuda Pärnu muusikafestivalil ja Tartu hansapäevadel, kuhu laagrilised on teinud väljasõite.

Fenno-Ugria Asutuse vahendusel laagrisse saabunud toredate ja söakate soome-ugri muusikutega on jäänud rahule ka etnolaagri korraldaja Margit Kuhi, kelle meelest on neil olnud nii laagris kui ka orkestris täita üpris oluline roll. „Kui esimesel aastal kippusid Mordva noored hoidma rohkem omaette, siis edasised külalised on laagrikeskkonda hästi sulandunud ning neid on leidnud hulga sõpru ja tuttavaid üle Euroopa,“ rõõmustab Margit. „Suureks väärtuseks on see, kui noored oskavad oma rahva keelt.“

Laagri lõpetuseks saavad osalejad nautida Viljandi folgi kontserte ja festivalimelu. Kogu sõidetakse ikka suure kahjutundega, kuid kerge südamega ja naeruisi, pagasiks uued oskused ja väärt kogemused nii muusikas kui ka inimsuhetes. Kui lisaks reisimuljetele ja piltidele jagatakse koduste mõttekaaslastega ka neid, on suvenädalad Eestimaal läinud igati täie ette.

Viia-Kadi Raudalainen on alates 2008. aastast MTÜ Fenno-Ugria Asutuse tegevjuht. Ta on korraldanud ungarlasi ja teisi soome-ugri rahvaid tutvustavaid kultuuriprojekte alates 1995. aastast.

Vadja keele mälestussammas

Esta Prangel

2013. aasta algul ilmus eesti keele lähima sugulaskeele, vadja keele ühekõiteline sõnaraamat, mis on teine ja parandatud trükk aastatel 1990–2011 ilmunud seitsmekõitelisest vadja keele sõnaraamatust. Selleks ajaks kui ülimahukas sõnaraamat valmis sai, oli manalateele läinud suurem osa vadjalastest ning mitmed sõnaraamatutöös osalejad. Nii sai valminud teosest monument mitte ainult hääbunud vadja keelele, vaid ka sõnaraamatu koostajatele ja toimetajatele, keda enam meie seas pole.

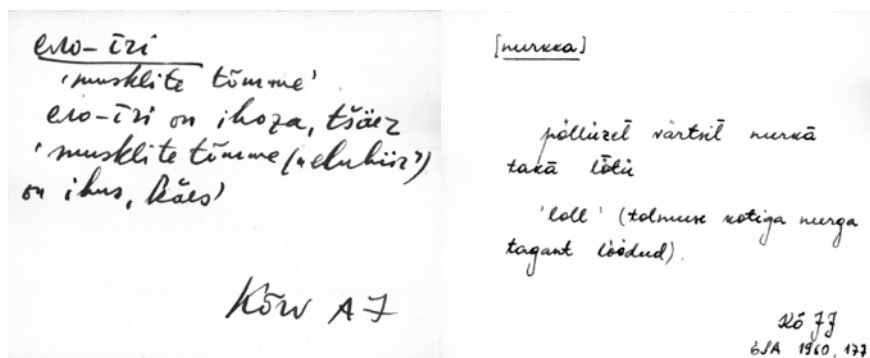
Vadja keele sõnaraamatu sünnilugu on tihedasti läbi põimunud selle idee autori ja esimese peatoimetaja akadeemik Paul Ariste vadja-harrastusega. Tema huvi vadja keele vastu sai alguse 1923. aastal, kui Estonia kontserdisaalis esinesid eesti ja Eesti-Ingeri rahvalaulikud ja pillimehed. Kooliõpilastele antud kontserdil tutvus gümnaasiumiõpilane Ariste vadjalanna Darja Lehtiga, kellelt ta õhinaga üksteist vadja mõistatust üles kirjutas. Tutvus vadja keelega jätkus ülikooliajal: 1932. aastal stažeeris Ariste stipendiaadina Helsingi ülikooli foneetikalaboris ja võttis osa vadja keele seminarist, kus töötati vadja keelejuhtidega. Kümne aasta pärast, 1942. aastal käis Ariste esimest korda Vadjamaal välitöödel keeleainest kogumas (ekspeditsioonidel käis ta kuni 1980. aastani). 1944. aastal alustas Ariste vadja keele loengute andmist Tartu ülikoolis ning 1948. aastal ilmus tema sulest „Vadja keele grammatika“.

Umbes samal ajal tekkis Tallinnas vajadus ja võimalus koostada vadja keele sõnaraamat. Nimelt loodi 1947. aastal Teaduste Akadeemia juurde keele ja kirjanduse instituut (KKI), mis sai 1956. aastal endale soome-ugri keelte sektori. Selle juhatajaks määrati professor Paul Ariste, kes jätkas samal ajal poole kohaga tööd Tartu ülikoolis. Kuna instituudis oli olemas materjal vadja keele sõnaraamatu koostamiseks, sai sõnaraamat peatoimetaja Ariste juhtimisel üheks sektori peaülesandeks. Ariste tundis kõigist teistest sõnaraamatutöö tegijaist paremini vadja keelt ning tema osaluses nähti võimalust tõsta sõnaraamatu usaldusväarsust. Sõnaraamatut hakkasid koostama Elna Adler ja Karl Kont, hiljem liitusid nendega Paul Kokla (1962), Arvo Laanest (1963) ja Merle Leppik (1965). Vadja keele sõnaraamat pidi koondama endas kõiki vadja murrakuid ning kajastama pea kõike, mis vadja keeles kunagi kirja pandud.

Tänapäeva sõnaraamatute aluseks on elektroonilised tekstikorpused, vadja keele sõnaraamat jätkas aga vanu traditsioone, põhinedes sõnasedelitel. Igale väikesele kartoteegis säilitatavale pabersedelile on kirjutatud vadja keele sõna, selle kohta käiv grammatiline info, tõlge eesti või vene keelde, keelejuhi nimi, levikuandmed, keelenäited jms. 1930. aastatel Tartu ülikoolis välja sedeldatud sõnavara kopeeriti KKI kogusse ning 1953. aastal andis emakeele selts KKIlle hoiule keelekogud, milles oli 24 000 sedeli jagu vadja materjali. KKIs jätkati sõnavara

väljasedeldamisega mitmesugustest vadja keele ainelistest teostest. Vanim teos, millest vadja keelt sedeldati, on Peter Simon Pallase sõnaraamat 1787. aastast. Paarikümne sellise allika puhul on sõnaartiklites ka ära märgitud, millisest teosest keelend täpselt pärit on.

Olemasolevate materjalide täiendamiseks käisid soome-ugri sektori töötajad Vadjamaal ekspeditsioonidel keeleainest kogumas (kõige rohkem ajavahemikus 1957–1965). Lõpuks kuulus vadja keele kogusse veidi rohkem kui 200 000 sedelit. Ligi pool kõigist sedelitest pärineb neljalt inimeselt: Paul Aristelt (44 100), Dmitri Tsvetkovilt (18 500), Elna Adlerilt (33 000) ja Karl Kondilt (23 000). Gustav Vilbastelt on kogus taimenimesid 4000 ja Tiit-Rein Viitsolt merendusalaast sõnavara 2000 sedeli jagu.

Paul Ariste käega kirjutatud keelesedel: Kõrvõttula külas olnud „eluhiiir ihus“.

Loll (*nurkka*) on see, keda on nurga tagant tolmukotiga löödud.

Emakeele Seltsi aastaraamat 1960

Vadja sõnaraamatu koostamise alguses oli põhjust rõõmustada nii ajakülluse kui ka tippspetsialistide rohkuse üle. Kuigi vormiliselt käis elu viisaastakuplaanide ja muude sääraсте formaalsuste rütmis, teadsid tegijad muidugi pikaajsete plaanide mõttetust.

1960. aastal tabas sõnaraamatutööd kannapööre: sektori juhatajaks ja vadja keele sõnaraamatu peatoimetajaks sai Valmen Hallap. Ada Ambus on 1997. aastal antud intervjuus oletanud, et Ariste sunniti tagasi astuma, kuna tundus väheusutav, et ta oleks sellest kohast ise loobuda tahtnud. Vähemalt soovinuks ta vadja keele sõnaraamatu lõpuni teha. Samuti oli algusest peale selge, et Ariste, kes enda sõnul oli vadja keele patenteeritud uurija, pidanuks parima keeletundjana olema see ühtlustav käsi ja viimane silm.

Valmen Hallapi käe all tehti kõik kapitaalselt ja üksikasjalikult otsast peale ümber. Hallap seisis aga silmitsi mitme probleemiga. Tema, Karl Kondi ja Elna Adleri visioon sõnaraamatust erines paljuski Ariste omast. Erinevalt Aristest ei lubanud Kondi ja Adleri teaduslik südametunnistus sõnaraamatusse lisada vorme, mis polnud keelejuhtidelt registreeritud, sest nemad eelistasid süsteemsust

kasutamismugavusele. Uutmoodi sõnaraamat pidi olema informatiivsem ja kõrgemal teaduslikul tasemel. 1961. aasta lõpuks oli töörühm Ariste lahkumisest nii palju toibunud, et Hallap julges kõrgematele instantsidele kinnitada, et vadja sõnaraamatu struktuur ja materjali esitamise põhiprintsiibid on üldjoontes paigas.

Valmen Hallap, Elna Adler ja Merle Leppik 1970. aastal vadja sõnaraamatut koostamas. Fotod: EKI arhiiv

1962. aastal avaldasid Karl Kont, Paul Kokla ja Elna Adler Keeles ja Kirjanduses artikli „Vadja keele sõnaraamatu koostamisest“. Autorid selgitasid üksikasjalikult sõnaartiklite ülesehitust ja illustreerisid seda mitme sõnaartikliga. Esialgu planeeritu erineb oluliselt sellest, mis 2014. aastal lõpuks trükist ilmus. 1962. aastal nägi plaan peale sõnaartiklite ette koha-, isiku- ja loomanimede loendeid. Vadjakeelne osa oli kavas esitada keerukas foneetilises transkriptsioonis, lõpptulemus oli aga selle lihtsustatud variant.

Siinkohal pole aga sugugi põhjust tegijaid milleski süüdistada, näpuga tuleb näidata toleaeagsete trükitehniliste võimaluste peale. Tollal, kui käsikiri oli alles trükimasinal ümber löödud ja trükkimine kuni veel tükk aega, polnud selge, kuidas seda täpselt trükitakse. Ada Ambuse sõnul ei saanud nõukogude ajal välismaalt mingisugust trükitehnikat osta ja seepärast tahtsid ungarlased instituudile kinkida soome-ugri transkriptsiooniks vajalikke trükitähti. Ungarisse sõitsid Teaduste Akadeemia toimetiste toimetusest Juta Reier ja instituudist Valdek Pall, kuid siis tuli teade, mis keelas sellise kingituse vastuvõtmise. See tingis ka transkriptsiooni muutmise kogu sõnaraamatus.

1956. aastal seatud optimistliku eesmärgi kohaselt pidanuks 1965. aastaks vadja keele sõnaraamat valmis olema. Kauniks viisaastakuplaaniks see paraku jäigi, sest siiani olid koostajad ja toimetajad sõnaraamatutööga paralleelselt ametis teiste töökohustuste täitmisega. Optimism aga ei raugenud ja järgmine viisaastakuplaan aastateks 1966–1970 nägi ette vadja keele sõnaraamatu valmimist 1968. aastaks.

Trükist ilmumise aastat ei olnud võimalik tollal planeerida, kuna kirjastamisolud olid kitsenenud. Sõnaraamatu valmimine aga venis ja esialgne käsikiri valmis alles 1969. aastal. Kõigi vahepealsete muudatuste tõttu oli see aga nii koostamispõhimõttele kui ka tehniliselt vormistuselt ebaühtlane, mistõttu tuli käsikiri

ümber töötada, osaliselt uuesti koostada ja täiendada vahepeal ekspeditsioonidel kogutud materjalidega. Alles seejärel sai Elna Adler toimetamisega alustada. Alates 1975. aastast rakendati toimetamistöösse ka Merle Leppik.

Esimene köide loodeti kirjastamisele anda 1979. aastal ja teine köide 1980. aastal. Paraku ei tähendanud tollal käsikirja valmimine sugugi seda, et raamat ka kohe trükki läheb. Kui esimese köite käsikiri 1980. aastal lõpuks trükivalmis sai, polnud seda otsekohe võimalik trükki anda. Probleeme valmistas trükivalmis seadmine, samuti ei tahtnud kirjastused võtta töid osade kaupa avaldamiseks. Kuna ilmumisega oli seni kogu aeg tuli takus olnud, oli esimeses köites võrdlemisi palju vigu. Kiirustamine ei tasunudki kahjuks lõpuks ära, kuid vähemalt saadi esimese köite valmis käsikiri võtta kaasa Turusse fennougriстикakongressile.

1980. aasta mängib vadja keele sõnaraamatu saamisloos olulist rolli ka seetõttu, et sel aastal lõpetas Valmen Hallap töö sektorijuhataja ja sõnaraamatu peatoimetajana. Uueks sektorijuhatajaks sai Arvo Laanest, kes tegi seda tööd 1992. aastani. Kuigi ta osales vadja keele sõnaraamatu töös, ei olnud ta peatoimetaja. Õieti oligi 1980. aasta viimane, kui vadja keele sõnaraamatul üldse peatoimetaja oli. Siin võib näha veel üht paljudest põhjustest, miks sõnaraamatu valmimine ja ilmumine venis – polnud peatoimetajat, kelle autoriteedile toetuda. Töö aga jätkus sellegipoolest ning 1980. aastate keskpaigas alustati Ülle Viksi juhendamisel sõnaraamatu viimist arvutuslingvistika sektori elektronarvutisse.

1985. aastal sai trükivalmiks teine köide, mille olid toimetanud Merle Leppik, Elna Adler ja Valmen Hallap. Samal ajal ootas esimene köide veel trükkiminekut. Töö ülejäänud sõnaraamatu kallal jätkus ja 1986. aastal avaldati lootust, et esimene köide läheb juunis fotolattu. Paraku nii ei läinud.

Esimese köite käsikirja kleepija-lõikaja ja fotolao sisestaja Kristiina Ross on meenutanud, et algselt pidi sõnaraamatu välja andma kirjastus Valgus, kellele see esitati masinal kirjutatud käsikirjana. Käsitsiparandustele oli määratud piirarv, mida ületada ei tohtinud, seepärast olid parandused kleebitud paberiribadega teksti peale ja vahele. Avaldamine jäi aga venima, sest tinalao jaoks polnud kõiki vajalikke transkriptsioonimärke saada isegi mitte Leningradist. Raamat jäi mõneks ajaks seisma, kuni hakati kasutama fotoladu, mis oli sammuks tinalaost arvutilao poole. Sõnaraamat sisestati algeliste programmide abil ja keeruliste koodidega tekstina, mis arvutis kõigepealt loetamatuks perfolindiks teisendus. Sõnaraamatu väljaandjaks sai lõpuks Valguse asemel 1989. aastal instituudi juurde loodud arendusettevõtte Signalet, mis tegeles instituudi teadusliku väljundi publitseerimisega.

Niisiis ilmus sõnaraamatu esimene köide alles 1990. aastal. Kahjuks jäi see nägemata samal aastal surnud Paul Aristel ning juba kolm aastat varem lahkunud Valmen Hallapil. Sõnaraamatu eessõna on toimetajad dateerinud juba 1983. aasta detsembris. Kuigi sisu erines mitmes aspektis esialgsetest optimistlikest plaanidest, oli see siiski muljetavaldav: eessõna, ülipõhjalik sissejuhatus ja kasutusjuhend, märksõnad *a-jüvä*, märksõnade eesti- ja venekeelsed vasted ning suur hulk eestikeelsete tõlgetega näitematerjali, mis ei anna ülevaadet ainult vadja keelest,

vaid ka vadjalaste eluolust, folkloorist, kultuuripärandist ja ajaloost. Sõnaraamatu koostamisel kasutatud materjal pärines eri aegadest ja eri autoritelt, mistõttu oli selle kvaliteet ebahühtlane ning kirjaviis erinev. Suulisest ja murrakuti varieeruvast keelest valiti märksõnadeks vormid, mis olid suurema leviku ja esinemissagedusega. Materjali süsteemseks esitlemiseks mõeldi välja varimärksõnade ja varivormide süsteem, mille abil esitati sõnaraamatus teoretiseeritud üldvadjalised vormid, jättes samas alles lähtematerjalis reaalselt registreeritud vormid. Tänu eelnevale õnnestus suuline keel kirja panna autentsel kujul ja luua samas sisuliselt hühtlustatud kirjakeel.

1991. aastal läksid Elna Adler ja Ada Ambus pensionile ning toimetajakoores jäi Merle Leppiku kanda. 1992. aastal nentis instituudi direktor Asta Õim, et teine köide on küll trükivalmis, kuid puudub raha selle tööseandmiseks. Ometi edenesid nüüd asjad juba veidi tempokamalt: teine köide ilmus 1994. ja kolmas köide 1996. aastal. Neljas köide viidi trükikotta 1999. aastal, kuid kuna „ÕS 1999“ oli selle praktiliselt ummistanud, ilmus see alles 2000. aastal.

Pärast neljanda köite ilmumist lahkus Merle Leppik töölt ning toimetajakohustusi pidi nüüd täitma Silja Grünberg, kes oli sõnaraamatutöös tegelikult algusest peale osalenud. Aastakümnete pikkuse töö lõpp juba paistis, kuid põhimõttekindla vana kooli inimesena keeldus Grünberg kvaliteeti kiirusele ohvriks toomast. Ühest küljest tuli toimetada käsil olevat köidet, kuid samal ajal torkasid pidevalt silma eksimused juba ilmunud köidetes. Toimetaja südametunnistus ei lubanud neist mööda vaadata ja nii tegi ta jooksvalt parandusi elmistesse köidetesegi.

Kui 1960. aastatel oli ajaga vaid näiliselt kitsas, siis 2000. aastatel peeti tähtsade üle rangemat arvet. Selles uue ja vana maailma konfliktis oli ilmselt osaliselt õigus mõlemal poolel. Igatahes ilmus viies köide, esimene, mille Silja Grünberg üksi toimetab, 2006. aastal. 2009. aastal tuli instituuti tööle Esta Prangel, kes peamiselt toimetaja pliiatsiga tehtud parandusi arvutisse toksis. Grünberg sai abi ka oma filoloogist abikaasalt Georg Grünbergilt, kes aitas märksõnade venekeelseid tõlkeid täpsustada ning arutas toimetajaga vadja küsimusigi, kuna ta oli kõrvaltvaatajana vadja keele sõnaraamatuga juba aastakümneid kursis olnud. 2010. aastal ilmus kuues köide ja viimaks 2011. aastal seitsmes köide.

Pärast seitsmenda köite valmimist alustati sõnaraamatu üleviimist tänapäevasesse sõnaraamatute süsteemi EELex, mida eesti keele instituudis (EKI) kasutatakse sõnaraamatute koostamisel. Samal ajal ei tähendanud seitsmenda köite ilmumine toimetaja jaoks töö lõppu. 2011. aastal alustas Grünberg sõnaraamatu teise, parandatud ja täiendatud trüki ettevalmistust. Nüüd kulusid marjaks ära kõik märkmed, parandused ja tähelepanekud, mis ta oma töö käigus esimeste köidete puhul teinud oli. 2014. aastal ilmunud üheköiteline vadja keele sõnaraamat on esimesest trükist rikkam mitme lisanduse poolest. Raamatus on vadja asualade kaart (autor Raivo Aunap) ning eesti-vadja (Esta Prangel) ja eesti-vene (Georg Grünberg) indeksid. Indeksite mustandid genereeris sõnaraamatuteksti

põhjal programmeerija Indrek Hein, venekeelse indeksi sisestas arvutisse Triin Todesk. Korrektuuri luges Liis Raasik. Kõiki osalisi hoidis ohjes ja utsitas tagant EKI soome-ugri osakonna juhataja Mari Uusküla.

Aleksander Suumanil on luuletus, mis räägib mehest, kes ei lubanud oma maalt ühtegi põllukivi ära viia, põhjendades, et neid enam ei tehta. Midagi vadja sõnaraamatu taolist ei tehta ilmselt enam samuti. Aga seda parem, et tehtud sai!

Esta Prangel on lõpetanud Tartu ülikoolis magistrantuuri soome-ugri keelte erialal. Esi-algu töötas ta Eesti Keele Instituudi murrete ja soome-ugri keelte osakonnas, praegu toimetab kirjastuses Avita eesti keele õppematerjale.

Kasutatud allikad

Ahven, Eeva. Pilk paberpeeglises. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.

Ambus, Ada. Meenutusi soome-ugri keelte sektorist. Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias (toim Viikberg, Jüri). Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1997.

Ariste, Paul. Mälestused. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2008.

Eesti Keele Instituudi aastaaruanded (1999, 2000, 2001, 2003) <http://www.eki.ee/eki>

Grünberg, Silja (2. trüki toim). Vadja keele sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

Ross, Kristiina. Vadja sõnaraamat kui kunstiteos. Sirp, 27.05.2011.

Rätsep, Huno. Akadeemik Paul Ariste. Tallinn: Perioodika, 1980.

Viikberg, Jüri. Kui keel on suurem kui rahvas ise. Sirp, 27.05.2011.

Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte osakonna tegemistest 2013. aastal

Mari Uusküla

Kui ma 2011. aasta sügisel pärast lapsepuhkuselt naasmist võtsin vastu pakkumise hakata juhatama Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte osakonda, ei olnud mul ei kogemust, oskusi ega aimu, kui suur väljakutse ja samas suurepärase võimalus mulle avanes. Soome-ugri osakond Eesti Keele Instituudis on nende aastatega läbi teinud tohutult suuri muudatusi, alates töökorralduse põhjalikust muutmisest ning lõpetades suurte rahvusvaheliste konverentside korraldamise kogemusega.

2013. aasta jääb meelde nii mõnegi tähelepanuväärse sündmuse poolest, nende hulgas on olulisteks vadja sõnaraamatu trükkitoimetamise faas, mille käigus sai koostatud vene-vadja indeks, et sõnaraamatu kasutajal oleks hõlpsam üles leida vajalikud vadja vasted; kahe suure rahvusvahelise konverentsi – Colour Language and Colour Categorization Conference ja Uralic and Indo-European Language Contacts Conference – korraldamine; ning päris esimese algusest lõpuni sõnastikesüsteemis EELex koostatud Eesti murrete sõnaraamatu (EMS) vihiku, 25. osa (maagudama–matkama) valmimine. 2013. aasta on trükitud ka „Vadja keele sõnaraamatu“ tiitellehele kui ilmumisaasta, kuigi sõnaraamat ilmus tegelikult 2014. aasta alguses.

Nimetades vaid neid nelja sündmust, teen ma tegelikult liiga nii ülejäänud osakonna tegevustele, mida mulle aeg-ajalt meeldib projektideks nimetada, kui ka osakonna töötajatele, kes tegelevad mõne teise asjaga. Soome-ugri osakonnal on hetkeseisuga nii vähe liikmeid, et iga inimese panus osakonna tegevusse on oluline ja väärtustatud. Vaid Eesti murrete sõnaraamatu koostajad ja toimetajad võivad olla rahul sellega, et nende projektis osaleb rohkem inimesi kui teistes ettevõtmistes, kuid samas oleks vaja koolitada ka uusi murdeoskajaid ja -huvilisi.

Rahanappus sunnib paraku omi korrekture tegema. Eesti murrete sõnaraamatut koostatakse hetkel peatoimetaja Mari Kendla käe all ning selle tööühma tegevust koordineerib sõnaraamatute peatoimetaja Margit Langemets, kellel on oskusi ja kogemusi tänu pikaajasele tööle sõnaraamatute koostaja ja toimetajana, erinevalt minust, võrdleva leksikoloogia vanemteadurist.

Teiseks eesti keele ja kultuuri säilitamise seisukohalt oluliseks tegevuseks soome-ugri osakonnas on praeguste plaanide kohaselt 2019. aastal valmiv akadeemiline etümoloogiasõnaraamat, mida koostatakse peatoimetaja Iris Metsmägi juhtimisel. Tegemist on 2012. aastal ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatu“ laiendatud, parandatud ja täiendatud trükiga, millesse on lisatud hulk hoolega valitud uusi märksõnu, sh üle 500 võõrsõna ning olulisi laia levikuga murdesõnu. Samuti lisatakse uude sõnaraamatusse bibliograafia.

Plaanis on välja anda ka „Eesti etümoloogiasõnaraamatu“ ingliskeelne väljaanne, mis põhineb osalt 2012. aasta sõnaraamatu, kuid seda on täiendatud vastavalt akadeemilise sõnaraamatu põhimõtetele. Suurt populaarsust kogunud ja palju kõlapinda tekitanud „Eesti etümoloogiasõnaraamatu“ kohta kirjutatud retsensioonides välja toodud märkustest on peatoimetaja lubanud parimad palad töösse võtta. Rahapuudus on paratamatult tekitanud olukorra, kus toimetajaid on alles jäänud vaid kaks ning järelkasvu koolitamiseks oleks vaja eelarve märgatavat suurendamist. Samas on üliõpilased alati teretulnud meie osakonda praktikale, aidates etümoloogidel otsida uuemat etümoloogia-alast kirjandust. Etümoloogiasõnaraamatut nagu kõiki teisi sõnaraamatuid soome-ugri osakonnas koostatakse sõnastikesüsteemis EELex.

Sugulaskeelte säilitamise ja uurimise seisukohast olulisteks tegevusteks soome-ugri osakonnas võib pidada udmurdi ja mari sõnaraamatute koostamist ja toimetamist, liivi keele andmebaasi koostamist ja keelekogude digitaalsele kujule viimist. 2013. aastal liitus soome-ugri osakonnaga Muš Nadii (Nadežda Pchelovodova), kes emakeelse udmurdina kannab hoolt udmurdi sõnaraamatu koostamise eest. Praegu toimub sõnaraamatu üleviimine uuele elektroonsele baasile (põhjuseks on senise udmurdi sõnaraamatu baasi aegumine).

Mari keele sõnaraamatut koostavad vabatahtlikud Tartu ülikoolist peatoimetaja Sven-Erik Soosaare juhtimisel, kes 2013. aastal siirdus keeleajaloo ja -teaduse osakonda ning Helsingi ülikooli. Kuna mari sõnaraamatu tegijaid soome-ugri osakonnas ei ole, võtab mari sõnaraamatu valmimine kindlasti veel mitmeid aastaid aega. Põhjuseks on jällegi rahapuudus, mis kahjuks ei võimalda ühtki mari keelt emakeelena kõnelejat palgata.

Liivi keele andmebaasi täiendamise ja korrastamise eest vastutab soome-ugri osakonnas Martin Eessalu. Liivi andmebaas koosneb mitmest sõnaraamatust, mille liitmisel saadakse koondandmebaas. Praeguseks on lõpetatud Sjögren-Wiedemanni liivi-saksa sõnaraamatu sisestamine; Tartu ülikooli spetsialistide Tuuli Tuisu ja Oliver Vare abiga jätkatakse saksa-liivi sõnaraamatu sisestamist. Andmebaasiga on kavas liita ka Lauri Kettunen liivi-saksa sõnaraamat, mille digitaalsele kujule viimist tekstituvastuse abil on juba alustatud, kuid hetkel nähakse vaeva selle nimel, et tekstituvastuse programm liivi keele transkriptsiooni ära tunneks. Liivi keele koondandmebaas on kavas valmis saada 2016. aasta lõpuks.

Soome-ugri osakonnas paikneb ka eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv (EMSUKA), mida haldab ja korrastab arhiivihaldur-helitehnik Liis Raasik. 2013. aasta jooksul täiendati eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivi kogusid 500 sedeliga kohanimekartoteegis ning üheksa tunni väliseesti ja 1,5 tunni Eesti murrete salvestistega fonoteegis. Fonoteegi jaoks digiteeriti ja töödeldi 177 tundi soome-ugri helimaterjali ning täiendati fonoteegi digiteerimisinfot. Oluliselt digiteeriti 2013. aastal sedel- ja vihikkogusid, näiteks Endel Varepi kohanimekogu 25 946 sedelit ja kaarti, Wiedemanni kartoteegi 14 590 sedelit ja vihikkogusid 1253 lehekülge. Need numbrid annavad tunnistust kogude mahukusest. Arhiivihaldaja

ja helitehnik Liis Raasik nõustab meelsasti ka külalissuurrijad ja väljastab huvilistele EMSUKA kogudes leiduvaid pildi- ja helimaterjale. EMSUKA ja täiendatud fonoteegi materjalid on huvilistele kättesaadavad Eesti Keele Instituudi kodulehel. Liis Raasik esindab Eesti Keele Instituudi huve eesti keele rahvuskollektsiooni esindajana teaduskollektsioonide ekspertnõukogus.

2013. aasta tähtsündmusteks kujunes kahe rahvusvahelise konverentsi korraldamine. Esimene neist, juunis toimunud värvikeele ja värvide kategoriseerimise konverents Colour Language and Colour Categorization Conference, mille plenaarsinejateks olid Guy Deutscher (Manchesteri ülikool), Guillaume Thierry (Bangori ülikool), Galina Paramei (Liverpool Hope'i ülikool) ja Alexander Borg (Ben Gurioni ülikool), korraldati koostöös keeleajaloo ja -teaduse osakonnaga. Konverentsil osales üle 65 inimese 20 riigist ja konverents leidis laiemat kõlapinda rahvusvaheliste värviuurijate ringkondades.

Teiseks rahvusvaheliseks soome-ugri osakonna korraldatud konverentsiks oli soome-ugri temaatikaga seotud 21. novembril toimunud keelekontaktide konverents Uralic and Indo-European Language Contacts, mille plenaarsinejateks olid Angela Marcantonio (Rooma La Sapienza ülikool), Anna Staficka (Läti ülikool) ja Gersson Klumpp (Tartu ülikool). Ja kuigi konverents tekitas vastuoluliste plenaarsinejate kohalolu tõttu suurt kõmu, oli tegemist pigem täiesti hariliku osaliselt soome-ugri kogukonna, osaliselt üldkeeleteadusest huvitatute kohtumisega, mis kulges ilma suuremate viperusteta, ning väliskülalised kiitsid soome-ugri osakonna korraldusvõimekust.

Niisiis oli 2013. aasta meie jaoks viljakas tegevusaasta. Meie tegevuse nüüd ja edaspidi võiks ehk kokku võtta järgmiste sõnadega: „Meid on vähe, aga me teeme koos suuri ja olulisi asju.“

Mari Uusküla on EKI soome-ugri osakonna juhataja, vanemteadur.

Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte osakond: Kaidi Rätsep, Martin Eessalu, Liis Raasik, Meeli Sedrik, Muš Nadii, Iris Metsmägi ja Mari Uusküla. Foto: EKI

Ersa ja mokša proosakogumikud ilmusid eesti keeles

Natalia Ermakov

Tallinnas ilmusid 2013. aastal ersa ja mokša proosaantoloogiad. Ersa antoloogias „Kuupaiste valss“ on 45 lugu 22 autorilt 1930. aastatest tänaseni. Mokša antoloogias „Läbi kolme põrgu“ on 23 lugu 11 autorilt aastatest 1930–2012.

Mõlemasse antoloogiasse on kogutud väga säravad ja väljapaistvad autorid, kelle loomingu kaudu saab lugeja täieliku pildi ersa ja mokša rahva elust, kultuurist, ajaloost ja usust. Neis avaneb nii külarahva kui ka linnainimeste maailma-vaade, mille kaudu saab näha inimeste kannatusi ja raskeid ajaloolisi ajajärke ersa ja mokša rahvaste elus, mida läbides jäid rahvad siiski ellu.

Suur tänu ja kummardus teoste tõlkijale Arvo Valtonile, kes tegi suurepärase töö ja valiku. Ta sai eesti lugejatele näidata meie rahva emotsiooni ja mõtlemisviisi. Arvo Valtonit aitas ersa proosa valikul palju Vladimir Abramov, kes kirjutas raamatusse essee patriarh Nikonist ja lisis palju kommentaare Venemaa ajaloost – ilma nende tõlgendusteta ei oleks lood eesti lugejale nii arusaadavad.

Üks väljapaistvamatest raamatusse valitud lugudest on Kuzma Abramovi ajaloolise romaani katkend „Purgaz“, mis räägib mordva pealike võitlustest vene võrtside vastu. Huvitavad on ka rahvajutud ning Makar Jevsevjevi etnoloogiline teos „Mordva pulm“, mille materjali kogus ta ise 20. sajandi algusaastatel ersa küladest.

Mul on hea meel, et sain tõlkida mõne autori tutvustusi ja reaalseid – näiteks Tšislav Žuravljovi aforisme, Otaž Kizai miniatuure ja Nujan Vidjazi jutustusi.

Autorite hulgas olid ka noored kirjanikud, nagu Olga Sussoreva, Tatjana Matorkina ja Vitali Kartõškin. Nende teosed on emotsionaalselt natuke teistsugused, kuid peegeldavad praegusaegset atmosfääri ja uut mõtlemist.

Mokša antoloogia proosa on Arvo Valtoni sõnul väga tugev ja terav, sest selle teose koostaja on mokša kirjandusteadlane Maria Malkina. Ta on iga autori kohta lisanud ka iseloomustuse mokša kirjandusnimeste artiklikatkenditest. Raamatus on esindatud tuntud autorid, nagu Valentina Mišanina, Vassili Radin, Vassili Viard, Ilja Devin ja teised. Need autorid on enim kirjeldanud 1930.–1940. aastate sündmusi. Grigori Pinjassov kirjutab sõjaelust ja sõdurite valikutest, mis näitavad sõjasündmuste teist külge. Juri Kuznetsov on kirjutanud minilood mokša loodusest ja külainimestest. Ainuke noor ja praegusaegne nendest autoritest on Marina Anikina.

Need antoloogiad on vaieldamatult väga tähtsad ja vajalikud mitte ainult ersade ja mokšade jaoks, vaid ka eestlaste jaoks, sest nende teoste kaudu saab lugeja läheneda oma sugulasrahvastele ning mõista nende valikuid ja mõtlemisviisi.

Natalia Ermakov (Lija Natal) on Eesti-Mordva Seltsi esimees ja Tallinna ülikooli doktorant. Ta on lõpetamas uurimistööd ersa itkudest.

Ersad Mordvamaalt ja Eestist: kuulsa ansambli Toorama juht Andrei Romaškin, Eesti-Mordva Seltsi esimees Natalia Ermakov, ersa rahvusliikumise liider Grigori Mussaljov ja Eesti-Mordva Seltsi liige, filoloog Nikolai Bajuškin ersa keele päeva üritusel Tallinnas 2013. aasta aprillis. Foto: Ersad-Mordva Selts

Suvereis nelja tuule rahvaste juurde

Jaak Prozes

Taisto Raudalainen

Fenno-Ugria Asutuse ja Looduse Omnibussi reis 10.–17. juulil 2013.
Nelja tuule rahvad on saamid, kveenid, meälased-torniolaaksolaised.

Kolmapäev, 10. juuli

Helsingi – Lahti – Jyväskylä – Oulu – Haparanta

Terve päev bussis. Vahepeatusi teeme ABC-keskustes iga 250–300 km tagant. Tee peal jutustavad reisijuhid Jaak ja Taisto Soome ja Rootsi ajalugu. Pärast 740 km läbimist jõuame õhtuks Haparantasse, mis on Rootsi poolel asuv osaliselt soomekeelne linn. Linn asub Tornio jõe kaldal ja on piirilinn, millel on märkimisväärne piiriülese suhtlemise ja salakaubandusega seonduv ajalugu. 10 000 elanikuga linnakese elanikest moodustavad soomlased 80%, samas ei ole soome keelt peaaegu kuuldagi.

Õhtul kohtume reisijuhi Juha Tainioga, kes töötab Rootsi raadio soomekeelsete saadete toimetuses. Ööbime rootsisoomlaste rahvaulikooli Svefi hotellis. Saame kiiresti majutatud ja peagi on enamik meist linna peal kõndimas. Suurem rühm liigub Juha Tainio juhtimisel, kes näitab meile linnakeses paiknevat Struve kaare punkti ja räägib, et esimese maailmasõja ajal saadeti üle jõe 28 miljonit postipakki. Siit toimis ainuke ametlik piiriületuspunkt ja postikanal ida ja lääne vahel. Siit liikusid soomlasest jäägrid salaja Saksamaale sõjalist väljaõpet saama ning siitkaudu saabus Šveitsist Soome ka Lenin.

Neljapäev, 11. juuli

Haparanta – Pello – Kolari – Muonio – Kaaresuvanto – Kilpisjärvi/Saana – Skibotn

Hommikul tutvume rootsisoomlaste rahvaulikooli ja selle rektori Eivor Olofssoniga. Saame teada, et kool tegutseb 1970. aastatest ja on põhiliselt soomekeelne. Koolis õpib nii noori kui ka 80aastaseid. Elevust tekitab nägemispuudega õppejõud, kel on märkimisväärsed teadmised Eesti ja eesti keele kohta. Kohtumise lõpuks vahetame kingitusi. Kõik saavad endale kveenide (nn ruijasoomlaste) laulu- raamatu „Maastamuuttajien laulu“.

Natuke tiirutamist Haparanta ja Tornio kaksiklinnas, kus inimesed pidavat ärkama mõttega, kas olla täna soomlane või hoopis rootslane. Pärast põgusat tutvumist läheb sõit Soome poole peal mööda Tornio jõe vasakkallast edasi põhja poole.

Esimene peatus on Kukkolankoskis, kus pildistame võimsaid karestikke ja saame teada, kuidas käib siia- ja lõhepüük. Järgmine peatus on Muonios, kus on esimest korda tunda järsku külmaks muutunud õhku – temperatuur on +13 °C.

Kaaresuvas tutvume põgusalt pastoraadi ja kirikuga, kus alustas oma tegevust tuntud usujuht Lars Levi Laestadius (1800–1861). Tutvume saamidele 1930. aastatel nn lapikodadena kavandatud kooliga ning saame muuhulgas teada, et piirkonnas on mõõdetud Soome madalaimad, alla $-50\text{ }^{\circ}\text{C}$ temperatuurid.

Pikema peatuse teeme Kilpisjärvis, kus visamad meist tõusevad merepinnast üle 1000 meetri kõrgusele kõrguvalle Saana tundrule. On ilus ja tuuline. Veel mõned kilomeetrid ja ongi Soome-Norra piir. Norras tervitavad meid üha kõrgemaks muutuvad mäetipud, imetlemist on küllaga. Majutume Skibotnis kahes laagris, millest üks on metsas ja teine mere ääres. Seltskond jaguneb seega metsa- ja mere-saamideks. Skibotnisse jääme kaheks ööks. Päeva jooksul läbisime umbes 500kilomeetrilise vahemaa.

Reede, 12. juuli

Skibotn – Pollen – Lyngen – Manndalen – Skibotn

Hommikul kohtume Norra kveenide organisatsiooni juhi Björnar Seppolaga, kes peab meile pikema ettekande kveenidest. Selgub, et kveene on umbes 10 000, kuid keelt räägib vaid tuhatkond. Kveeni keel on kiirelt kaduv keel. Kveenide päritolul aga olevat kaks eri tausta, ühest küljest on tegu Norra Finnmarkeni (Ruija) piirkonda 18.–19. sajandil migreerunud soomlaste järeltulijatega, teisest küljest aga räägib Seppola, et kveenid ja piirkonnas kõneldav keel võivad olla juba 10.–11. sajandist pärit ja tegemist on siia saabunud kainuulastest ning karjalastest asukatega.

Ka räägib ta, et nii kveenidega asustatud Ruijas kui ka Tornio jõe orus olla kunagi domineerinud õigeusk. See oli ju piirkond, kus kauplesid viikingid, ala, kus pörkusid Taani ja Rootsi kuningate huvid Novgorodi vürstiriigi huvidega.

Reisiseltskond Nils Aslak Valkeapää majamuseumis. Foto: Viia-Kadi Raudalainen

Pärast Björnari loengut külastame sealsamas Skibotnis fjordi ääres asuvat saami poeedi, maalikunstniku ja poliitiku Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) lapi-koda jäljendavat ateljeemuuseumi. Seal elas saamide liider oma elu viimase pool-aasta. Maalide kõrval ripub seinal tunnistus, et Valkeapää on 1995. aastal pälvinud Valgetähe V klassi teenetemärgi.

Seejärel liigume ligi 40 kilomeetrit ümber fjordi Pollenisse (Voivuono), kuhu kveenide uurija ja turismiarendaja Håkon Karlsen on rajanud puhkeküla, mille ehitamisel olevat järgitud karjala traditsioone, kuid turismikompleks meenutab pigem muistset viikingitalundit. Karlsen on arheoloogiliste väljakaevamiste põhjal veendunud, et piirkonnas oli kunagi karjalaste asustus. Puhkekülas pakutakse rahvus- toite ja näidatakse kohalikku maatõugu hobuseid.

Järgneb praamisõit Lyngenist üle fjordi ja jõuamegi Manndalenisse, kus peetakse põlisrahvaste festivali Riddu Riđđu. Tõesti ilusa looduse keskel kõlab saami joig ja pärimusmuusika mujalt maailmast. Võimalik on saada hea ülevaade saami kultuurist, sest saame on tulnud kohale nii Rootsist, Soomest kui ka Venemaalt.

Kuna saamid on aktiivsed väliskontaktide arendajad, siis on kohal teistegi põlisrahvaste ansambleid, näiteks tänavuse põlisrahva ainude, samuti itelmeenide, korjakkide, tõvalaste rühmad. Üritusele annavad tooni väga paljud rahvariies saamid. Elevust tekitab see, kui kohtame üht juba pool aastat maailmareisil olevat eestlannat.

Saamid festivalil Riddu Riđđu. Foto: Heiko Kruusi

Laupäev, 13. juuli

Skibotn – Tromsø – Narvik – Kiruna

Tuleb raske päev: esimene, kui ilm on vihmane. Pilved on madalal ja enamik ligi 2000 meetri kõrgusele küündivatest tippudest jääb nägemata. Loodus on hall ja tujugi mitte kõige parem. Grupijuht Juha pelgab, et jõuame Kirunasse väga hilja ja kuna majutatakse taas kahes kohas, siis võib teise koha ülesleidmine ja võtme otsimine raskusi valmistada.

Sellest johtuvalt kiirustame, mis jätab Norra põhjapoolseimate linnadega tutvumise põgusaks. Tromsø ise on aga ligi 70 000 elanikuga kiirelt kasvav linn. Põhjapöörirajoonest ülalpool asuvatest maailma linnadest on see Murmanski järel suuruselt teine. Linn on Tallinnast ligi 1600 kilomeetri kaugusel, paikneb pea 70 °C laiuskraadil ja on meie reisi põhjapoolseim punkt.

Tromsøs on palju asutusi, ehitisi ja muud, mis on maailma põhjapoolseimad. Näiteks maailma põhjapoolseim ülikool, mošee, kõrgliigas mängiv jalgpallivõistkond jne. Kliima aga on Golfi hoovuse tõttu võrdlemisi soe, miinimumtemperatuur on –21 °C. Linn paikneb saarel, mis on maismaaga ühendatud mitmeid sildu ja tunnelid pidi, see aga teeb orienteerumise raskeks.

Ilusaimaks ja kõikjal nähtavaks maismaamärgiks on imposantne 1965. aastal ehitatud Artika katedraal. Linnas asub Arktika muuseum ja mitmed polaaruurijatele – näiteks Roald Amundsenile ja Umberto Nobilele – püstitatud mälestusmärgid. Vanimad hooned on 18. sajandi lõpust, kuid neid on vähe. Kesklinnas kulgeb mööda poode ja kaubanduskeskusi jalakäijate tänav, mida mööda me vaid pooleteisetunnise peatuse tõttu edasi-tagasi liigume.

Edasi kulgeme Narviki linna, mille on Rootsi valitsus rajanud 20. sajandi alguses ja mille areng on seotud maagitööstuse ja raudteega. Linnas paikneb maailma põhjapoolseim raudteejaam. Raudtee ja Narviki sadama kaudu viiakse aasta ringi välja Kirunas kaevandatavat rauamaaki. Kuna sealgi kulgeb Golfi hoovus, siis on sadam aastaringselt jäävaba, erinevalt Botnia lahe ääres paiknevast Luleå sadamast.

Narviki kaudu varustati rauamaagiga sõjaaegset Saksamaa relvatööstust. Sellest siis Narviki strateegiline tähendus ning just seepärast käisid linna ümbruskonnas teise maailmasõja alguses suured lahingud. Linn on läinud ajalukku esimese linnana, kus liitlasväed 1940. aasta mai lõpus Saksamaa vägesid võitsid, samuti kui koht, kus teise maailmasõja ajal hukkus esimene eesti sõdur. Siiski vallutasid sakslased 1940. aasta juunis linna ja hoidsid strateegiliselt tähtsa tugipunktina enda käes pea sõja lõpuni.

Linnas pole erilisi vaatamisväärsusi peale 1920. aastatel ehitatud klombitud graniidist kiriku. Osal meist õnnestub näha pelleteid (malmigraanulid) triiki täis kaubaronge, nii mõnigi ostab poest vaalaliha ja okserulle. Jah, just nii kõlab norra keeles toiduaine, milleks on pakitud ja viilutatud härjasink.

Imeilusad vaated jäävad poolikuks, sest ilm on endiselt pilves ja tibab vihma. Edasi läheb sõit läbi tundrute Kiruna poole. Vahetult enne Rootsi piiri teeme

peatuse, et tunnetada tundrukeskkonda, juulikuist +8 °C temperatuuri, vaadelda vaevakaski, mõtiskleda inimeste üle, kes seda oma koduks peavad. Läheduses aimub saami seidade – peamiselt kiviste pühakohtade – kohalolu. Tõesti, ega me ei tea, kuidas saamid ise tundrut näevad. Hilisõhtul jõuame Kirunasse, kus ööbime. Päev on olnud raske, läbisime ligi 600 kilomeetrit.

Pühapäev, 14. juuli

Kiruna – Jukkasjärvi – Svappavaara – Masungsbyn - Vittangi – Junosuvanto – Pajala

Kirunas teeme pikema peatuse. Saame teada, et seegi linn on võrdlemisi noor, asutatud alles 1900. aastal. Tegemist on Rootsi kõige põhjapoolseima linnaga, kus praegu elab üle 18 000 elaniku. Külastame saami parlamendihoonet (Såmediggi), kus kolmel korral aastas koguneb saamidele oluline esinduskogu. Sisse aga ei pääse, sest on pühapäev ja enamik saame pealegi oma põhjapõtrade juures tundrutes. Teeme 1930. aastatest pärit koolihoone ees ühispildi, pärast seda suundub suurem osa meist kaevanduste sügavusse.

Linna areng on olnud kaevandustega lahutamatult seotud ja rauamaagi tootmine ongi linna peamine sissetulekuallikas. Kaevandused on jõudnud juba 2–3 km sügavusele ja linna ähvardab seetõttu varinguht. Aktuaalseks on muutunud linnakese järkjärgulise teisaldamise teema järgmise kümnekonna aasta jooksul. Praegu aga läheb kaevandustel hästi, rauamaagi hinnad on maailmaturul kõrged ja kaevurite palgad umbes 4000–5000 eurot kuus. Linna tullakse tööle ka Kesk-Rootsist.

Linna üheks suuremaks vaatamisväärsuseks on ilus hilisjuugendit esindav hiltjuti renoveeritud puukirik, mis meenutab kujult lapikoda. Ka portaalil on kujutatud saami temaatikat ja altariruumis hoitakse viitena sinne elanikkonna koostisele saami-, rootsi- ja soomekeelseid piibleid. Need, kes kaevandustesse ei lähe, tutvuvad omal käel linnaga, osa ostab kakat. Nii kõlab siis rootsi keeles kakuke, teatud tüüpi leib või küpsetis. Ropud rahvad need norralased ja rootslased.

Kirunast liigume saamide vanale kauba- ja turuplatsile Jukkasjärvisse, kus on juba 20. sajandi algusest ka turismi arendatud. Tutvume põhjapõtradega, pildistame ja toidame neid põdrakanepiga. Teeme sadu pilte. Enamik käib ka samas paiknevas lestadiuslaste kirikus, mille altarimaalgi kujutab stseene tema kuulutusest ja usule ärkamise headest viljadest. Küla on maailmakuulsaks saanud 1990. aastast järjepidevalt ehitatud jäähotelli asupaigana.

Masungsbyn (Masuuninkylä) on meil päeva kolmas pikem peatus. Saame teada, kuidas 18.–19. sajandil kaljupinnast rauamaaki kaevandati. Samas paiknevas dolomiidikaevanduse veeres näeme vabalt jooksvat põhjapõtra. Masungsbynis avanevad vaated 100–150 m sügavusele kanjonile, nii mõnelgi õnnestub pildistada praegugi maapõuest paljanduvat maaki.

Piirkonnaga on seotud legend, et rauamaak avastati seal tänu sellele, et jahimees lasi noole oravast mööda ja nool tabas kaljut. Nähtavale tuli rauamaagisoon, mis

viis Kiruna maagimaardlate avastamiseni. Õhtuks jõuame Pajalasse, kus ööbime heades tingimustes. Osa rahvast jalutab Tornio äärde, osa läheb sauna. Läbisime 200 km.

Rootsis Jukkasjärvi saami külas võlusid reisilisi põhjapõdrad. Foto: Heiko Kruusi

Esmaspäev, 15. juuli

Kattilakoski – Korva – Övertorneå – Matarengi – Kukkolakoski – Haparanta

Päev algab 19. sajandil ehitatud Pajala kiriku külastusega. Kirikus teenis õpetajana Lars Levi Laestadius ning seal säilitatakse tema vaimulikurüüd. Piirkonnas tohutut mõju omanud Laestadius on ka Pajalasse maetud.

Edasi liigume kiirelt meälaste (torniojõeorglaste) asualadele ja see päev on meie programmis tervenisti meälaste pühendatud. Meä keelt (st meie keelt) räägib umbes 30 000 inimest. Meälasi aga olevat umbes 60–70 000, põhiliselt elatakse Tornio jõe alam- ja keskjooksul. Keeleoskus on viimastel aastakümnetel kiiresti vähenenud ja muutunud on ka identiteet, isegi paljud meäkeelsed inimesed peavad endid igapäevaelus ikkagi rootslasteks. Erinevused soome keelest tulenevad asjaolust, et meälaste ala jäi alates 1809. aastast Rootsi võimu alla ja seega on nende keeles tuntavad rootsi keele mõjud.

Meä keelel on Rootsis alates 2002. aastast vähemuskeele staatus. Kõigest sellest ning ka piiriäärsetele rahvastele tüüpilisest salakaubandusest räägib meile meä kirjanik Bengt Pohjanen. Tema on mees nagu orkester, juhib kultuuri- ja seltsielu, on õigeusu vaimulik, kirjutab näidendeid, raamatuid ja ooperilibretosid.

Tema eestvõttel heisatakse Kattilakoskis meä lipp. Ja tõesti – see on ülev moment. Lauldakse Bengti kirjutatud torniojõeorglaste hümnid, mille keskmeks on muidugi Tornio jõe igavesti voogavad vood. On meälaste lipupäev. Toimub ka väike rahva- ja klassikalise muusika kontsert. Loetakse Kalevalat, esitatakse laule Bengt Pohjaneni kirjutatud Tornio kandi ajalugu käsitlevatest ooperitest. Pakutakse suurepäraselt lõhesuppi.

Oleme põhjapöörijoonel, mis soome keeles kõlab „*napapiiri*“. Keegi naljatab, et eestlased võiks algatada uue pöörijoone ületamise tava, nabatantsu. Peatutakse veel Korvas (Torakankorva) ja Matarengis. Torakankorvas on mälestusmärk Antti Keksil – rahvalaulikule, kes lõi 1677. aastal runolaulu Tornio kevadisest jääminekust, tulvast, mis pühkis minema kiriku.

Matarengis külastame kirikut, kus peetakse nüüdki meäkeelseid jumalateenistusi. Luppiovaaras on pikem peatus, kus on Bengt Pohjaneni vastse ajaloolise romaani ning ka järgmisel aastal samas paigas esietenduva Pohjaneni libreto ja Kaj Chydeniuse muusikaga ooperi tutvustus.

Luppiovaarasse on kavas ehitada väike kohvik ja kontserdipaik. Praegu lehvib mäe otsas aga Rootsi lipp ja avanevad võimsad vaated Tornio jõe ja selle ümbruskonnale. Kukkolakoskis käime ühissaunas, mis on tõesti vägev elamus, enamik naudib saunarõõme täiega. Laval käiakse mitmeid kordi, ujutakse jões. Vesi on umbes +18 °C.

Pärast istume mõnusalts koos, kõlavad suupillilood ja Juha laulud. On ilus õhtu. Kohalikku eluolu tutvustab eestlanna Marju Matsin, kes lõpetas Eesti Maaülikooli veterinaaria eriala, läks sinna praktikale ja jäigi. Hilisõhtul tutvume veel Kukkolakoski vana kalurikülaga, saame teada, kuidas siin käis siiapüük (lippoaminen) ja kuidas peeti siiapidustusi. Ööbima jõuame juba tuttavasse Haparanta rahvaülikooli hotelli. Läbisime 250 kilomeetrit.

Teisipäev, 16. juuli

Haparanta – Oulu – Kannus

On rahulik päev. Hommikul tegeleme poodlemisega, enamik meist laseb end meelitada asjaolust, et Haparantas asub IKEA. Keskpäeval hakkame liikuma ja avastame, et Oulu on kaugel ja taas tuleb kella keerata.

Kella keeramine ja Lars Levi Laestadius on meie sõidu lahutamatud kaaslased. Viimasest ei pääse Ouluski. Oulu on asutatud 17. sajandi alguses ja on omal ajal olnud Soome suuruselt teine linn, kus on praegugi, pärast Suur-Oulu moodustumist, üle 180 000 elaniku.

Esialgul kujunes linn kui tõrvatootmise ja -kaubanduse keskus. Ent selle vaimset mõju kogu Soome rahvuslikule ärkamisele on raske üle hinnata – siin on õppinud ja tegutsenud luuletaja Johan Ludvig Runeberg, kirjanik Sakari Topelius ning 1636. aastal surnud esimene Soome ajaloo professor Johannes Messenius.

Meä lipu päeval heisati kollavalgesinine trikoloor.

Foto: Heiko Kruusi

Käime 18. sajandil ehitatud Toomkirikus, mille suurimaks vaatamisväärsuseks on Soome vanim, 17. sajandi algusest pärinev maal, mis kujutabki Messeniuse portreed. Järgneb Põhja-Pohjanmaa piirkonnamuuseumi külastus, kus saab hea ülevaate Oulu ajaloost ja kujunemisest.

Järgneb pikem vaba aeg kesklinnas, mida igaüks kasutab oma äranägemise järgi. Edasi läheb sõit Kalajokki randa, kus pidime külastama Botnia lahe muuseumi, kuid paraku on muuseum kinni. Vaatleme siis soomlasi, kes naudivad +12 °C õhutemperatuuri juures rannas suverõdme ja hiljem saame veel teada, et ujuda poleks nad nagunii saanud, sest merevees vohab kolibakter. Soomlased on visa rahvas.

Õhtuks jõuame Kannuse linnakesse, mille keskosas paikneva hotelli alumisel korrusel töötav publi annab meile suhtlemisvõimaluse nii omavahel kui ka kohalikega. Enamik meie daamidest saab tantsupõrandal jala valgeks. Päevas läbisime umbes 300 kilomeetrit.

Kolmapäev, 17. juuli

Kannus – Kokkola – Kaustinen – Lapua – Seinäjoki – Tampere

Ees on pikk tagasisõit, mille jooksul läbime pea 450 kilomeetrit. Kuna teed on head, siis läbime vahemaa suhteliselt kiiresti. Pikema peatuse teeme veel Kokkolas (Karleby), mis on Juha ütlust mööda vana rootsi linn. Ja tõepoolest, kohaviidatud annavad kõikjal tunnistust, et oleme jõudnud rootsikeelsesse piirkonda. Tõsi, praegu moodustavad rootslased vaid umbes 20% linna 30 000 elanikust.

Linn on algselt olnud nagu Oulugi tõrvakaubanduse keskus, mida meenutavad mitmed mälestusmärgid. Koha ajaloole lisab vürtsi asjaolu, et Krimmi sõja ajal tõrjusid põhiliselt soomlaste eestvõttel tegutsenud Vene väed Inglise-Prantsuse dessantväed tagasi ning seda võitu meenutab nüüd linnapargis olev ilmekas ekspositsioon. Hiljem selgus, et see oli pea ainuke Vene vägede võit Krimmi sõjas.

Linnake ise on aga väga ilus oma kvartalite kaupa säilinud 19. sajandi algusest pärit puitarhitektuuriga. Linnas on pikemalt elanud soomlaste rahvuslik suurmees, mõtleja ja riigitegelane, Johan Vilhelm Snellmann (1806–1881). Tagasisõit kulgeb ajanappuse tõttu igaks juhuks ilma linnapeatusteta. Kaustises ehk oleksimegi peatuse teinud, kuid paraku oli folkloorifestival just lõppenud. Küll aga peatume taas magistraali ääres paiknevates ABC peatustes, reisiseltskonda löbustab Juha oma kandlemängu ja lauludega. Nendime, et oli tõesti tore reis.

Lõpetuseks tahame kiita Juha Tainiot ja Björnar Seppolat väga hea marsruudi kokkuseadmise, kommentaaride ja oma rahvaste tutvustamise eest, Ülle Mihhailovat väga operatiivse kiirmajutuse ja toitlustamise korraldamise eest, bussijuhte Rihot ja Toivot turvalisuse ja abivalmiduse eest ning kogu reisiseltskonda kannatlikkuse, hea tuju ja uudishimu eest.

Taisto Raudalainen õpetab Viljandi Kultuuriakadeemias ja Eesti Kunstiakadeemias mitut etnoloogia ja kultuuriga seonduvat ainet. Ta on ka ingerisoomlaste ajakirja Inkeri peatoimetaja.

Lüüdide ja äänisvepslaste juures

Timo Kalmu

Pärimusmuusika üliõpilased käisid 2013. aasta juuli lõpul ja augusti algul õppe- ja kogumisretkel Karjalas lüüdide juures. Elasime viis ööd-päeva Kuujärve Lüüdikodis, kust sõitsime välja Petroskoisse, Kendjärvele, Kivatši kose juurde, Süvari Aleksandri kloostriisse ja Aunuse muuseumi. Viimase öö veetsime äänisvepsa keskkoolis Kal'eigis (sm Kalajoki).

Lüüdilased

Kuujärve Lüüdikodi on ehitatud soomlaste abiga. Esimesel korrusel on kontor, kus on palju raamatuid, supermoodne duširuum ja avar köök-söögituba, teisel korrusel on majutusruumid. Siin koguneb kaks korda aastas lüüdikarjalaste laager. Pühapäeviti käib siin üheksa last lüüdi keelt õppimas. Vahel käivad siin ka *babuška*'d, kelle jutte ja laule salvestatakse. Kogutakse kohaliku kultuuri pärimust ja kirjandust. Õpetatakse tegema kohalikku kaerakama ja muid sööke, aga keskus on oluline ka selleks, et inimesed saaks siin lihtsalt omavahel lüüdi keelt rääkida. Muide, 25. mail peetakse lüüdi päeva.

Kuud'ärven Lüüdikodi. Foto: Timo Kalmu

Lüüdilased on alles ametlikuks rahvuseks tunnustamist taotlev läänemere-soomlaste rühm. Pikka aega on neid loetud karjalaste või vepslaste hulka. Ise kutsuvad nad end *lүүdiköi*, *lүүdikuoi* või *lүүdilaine* nagu suur osa vepslasigi.

Aastatel 1989–1993 alustati Kuujärve-murdelise kirjakeele loomist, 1993–2005 üritati murdeerinevusi tasandades ja kesklüüdi murdele tuginedes lähendada seda karjala keelele. Hiljem on üritatud mõlemat kirjakeelt ühendada, rõhutades samal ajal lüüdi omapära. Laenatakse pigem eesti kui soome keelest: *pohd'uz* (põhjus), *siebralaine* (sõber), *perimuz* (pärimus), kuid on ka vanu ühiseid keelendeid: „*Vuota, kuni mina tulen.*“

Meil kulus Lüüdikodisse sõitmiseks terve päev. Oli lausa hirm, et sõidulimit saab enne otsa, sest juht tohib sõita väikeste pausidega vaid üheksa tundi järjest, siis peab buss üheksa tundi seisma. Oli juba pime, kui ületasime Süvari (Svir) jõe. Nägime seal võimsat elektrijaama, suuri laevu ja lüüse. Teede kvaliteet oli ootamatult hea, kuid kaheksa kilomeetrit enne Lüüdikodit kaotas kosmos meiega kontakti – GPS ei näidanud enam üldse mingit teed. Tegelikult lõppes asfalt otsa. Ühe kruusase kurvi juures nägime imekaunist päikeseloojangut, see võiski olla Kuujärv. Meid võttis vastu lüüdi keskuse juhataja ja endine külavanem Raissa Koponjova, kes on ka üks peamisi külaelu korraldajaid.

Kuud'ärve külakond

Järvistu ilusaim küla on Paloniem' (Palnavolok). Külas elavad vaid suvitajad. Ometi on nii põllud kui ka talud hoolitsetud. Kevadel tuuakse lapsed vanavanimatega maale, töörahvas tuleb nädalavahetusteks. Iseloomulikud on viieseinalised majad, mille viies sein läbib katuseharja sihis kogu maja.

Praegust Kuujärve (Kuud'ärv, Mihhailovskoje) küla nimetati varem Jõesuuks (D'ogensuu, Lojanitsõ) ja tegelikult on ta Pikkjärve (Pitkjärv) rannal, mida päris Kuujärvega ühendab Külaoja (Sjolanoja, Kirga).

Sovhoosi asutamisega nihkus siia ka praegune Mihhailovskoje (Sürd') küla, mis sai nime endiselt Kuujärve-lähedaselt keskuselt, kus asus kirik ja surnuaed. Vana kalmistu kohal ei tohtinud isegi niita. Pärast kiriku põlemist 1927. aastal riputati kell kahe kõrgse kuuse vahele. Kuuskede alumised oksad lõigati ära, et surnud hinged ülevalt alla ei tuleks.

Seal tõkestasid meie tee karuputked. Üks Peterburist sinna kolinud puskari-müüja *baba-jaga* olevat selle ilutaima oma aeda kaasa toonud. Nüüd ongi majakõrgused putked selle küla viimased elanikud. Metsas voolab ohtlik Viluoja, kuhu vajus kord lehm sisse ja enne kui ta kätte saadi, oli ta juba alajahtunud.

Kuujärve külakonda tutvustas meile reisi viiendal päeval Olga Kiprušova. Olga vend on selle kandi tähtsaim talunik, kasvatab suurtel põldudel kartulit ja teeb heina kogu külale. Olga ise näitas meile lüüdi mänge, millest mitmedki olid mõeldud neidude ja noormeeste tutvustamiseks. Vanasti on lõõtspilli saatel pidustatud kunagisel Aunuse tee kivisillal.

Soomlased pidavat Kuujärve pühaks raviveega järveks. Ka meie käisime ujumas ja oleme nüüd aasta otsa terved.

Kiprušovid on pärit Kižino külast. Olga isapoolne vanaema Nataša oli ravitseja, oskas kõike ravida. Olga läks koolist koju, kõrv valutas. Vanaema võttis kardinarõnga, pani kõrva ümber, sosistas midagi ja valu oligi läinud. Kuujärve ravitsejad olevat inimesi ainult aidanud, aga Pitkjärvel tehtud ka halba: jahutatud teiste inimeste armastust ja loetud toidule peale sööjat nõrgendavaid sõnu.

Ljudmila Kiprušova

Ka Olga ema Ljudmila Kiprušova (sünd 1942) on sadade verstade taha tuntud rahvatark, kellelt saime palju teada kohalike eluolu, kommete, juhtumuste, uskumuste ja isegi maagia kohta. Tema pere tuli Jõesuu külla järve tagant. Sellist ühes majaga rändamist tuli Karjalas ikka ette, aga eluhoone palkide vedamisest üle järve kardeti halba õnne ja seepärast lohistati ringiga.

Naabri maja sattus aga halva koha peale. Inimesed kas surid seal varakult või sündisid vigastena – pimedate või kurtidena. Nüüd kohendab üks soomlanna seda suvilaks. Neil oli juba enne viis last ja siin sündisid veel kaksikud. Kiriku juurde tehti sovhoosi klubi, kus Ljudmila käis kooris laulmas ja näiteringis. Kohalikus keeles ei tohtinud esineda ega isegi töökohal rääkida.

1958. aastal oli pulmas kõigi peale ainult üks lusikas, söödi ühest potist, kõigile anti väike pits viina ja veel oli 90 liitrit õlut 60 inimesele. Peiule sokutati soolane pirukas, et tütre elu oleks magus, aga mehel mõru. Ljudmila pole ise kunagi õlut keetnud ning samakat ei ole siin ka aetud. Ta ütleb, et õlu ajab inimese lolliks. Mõrsjat ja nekrutit teele saates või vastu võttes tõsteti kandikul pea kohale sool, leib, küünel ja ikoon, sest leiva, soola ja tuleta ei saa elada.

Karjalasse suunati ümberkasvatamiseks endisi vange. Pätistunud osa külarahvast ei kasvata ise, vaid varastab naabritelt aedvilja, müüb marju ning joob.

Memm on väge täis. 2010. aastal sai ta koos tütre ja tütre tütreaga Aunuses karjala perede võistlusel esikoha ja veel 65aastaselt sõitis ratsa, pojapoeg süles. Ta laulis meile lüüdi laule, kostitas käsikivil jahvatatud kaerakamaga, mida neil süüakse jõhvikatega, ning jagas oma elutarkust, kuni väsisime juba meiegi ja taipasime lõpuks lahkuda.

D'ogensuu küla

625 sissekirjutatust 430 elab Kuujärvel aasta ringi. Hüljatud majadesse kogunevad rästikud. Nägime üht kopsakamat tegelast üle kärestiku ujumas ja see tekitas tüdrukuis märgatavat elevust. Hunte neil eriti pole, aga on palju karusid. Külas on 30 maja, keskkool ja lasteaed. Lähim haigla on Aunuses. Esimest korda mainiti küla ja kirikut 1563. aastal. Paljude siinsete kohanimedede tähendust ei leia ei vene, soome ega ka karjala keelest. Arvatavasti on need saami päritolu. Oja suudme

lähedal nägime vanemate, 18.–19. sajandist pärit majade katuseharja all kaitsva päikese kujutisega nikerdatud rõdukesi. Taolisi vene päritolu ohutisi nägime veel Kendjärvel, aga kõige uhkemad olid äänisvepsa külades.

Karjala elumajadel on muidki ohutisi. Katuseharja nikerdatud servalauad kujutavad pühaserätti – päeva tõusu ja loojangut. Rombid sammastel on viljakuse sümbol. Ühtki maja ei ehitatud ka kaitsvate aknakaunistusteta. Kaitsva ristikesse võis paigutada uksele kolme kohta ja kolme moodi: ülaservale, paremale ja vasakule piidale; rist võis olla +, □ või ж kujuga. Laudale pandi siin hobuseraud ots-tega alaspidi, et loomad tuleksid koju.

Pitkjärv on 12 kilomeetrit pikk. Põhjasõja ajal oli see piiriala: rootslased käinud siin ja teinud palju kurja. Külainimesed uputasid siis rauast külavärvad järve, et rootslased väärt raua endale ei saaks.

Järves käivad lehmad lesimas, kellad kaelas kõlisesmas. Lehmad vaatasid meid suure huviga.

Pitkjärv. Foto: Timo Kalmu

Vanasti oli vesi kiiremini voolanud. Ka –30kraadise külmaga oli silla juures vesi lahti ja jäävaba. Aga tänapäeval külmub see juba –18 °C juures täiesti. Veetas kergitanud palgiparvetajate lüüside jäänuseid on näha nüüdki. Siiski on jões suhteliselt soe vesi – ujumas käiakse juba enne esimest maid. Jõe peal oli kunagi kolm veskit, millest on järel vaid kivihunnikud. Külaaluse arteesia järve keskosas on vesi umbes 30 meetri sügavusel, aga küla servas allikakohas umbes kolme meetri sügavusel.

Kooli majandusjuhataja juhatas meid väiksesse koolimuuseumi. Käsitööklassis nägime põnevaid puutöid, sealhulgas naljakaid puunägusid, milletaolisi mul endalgi tuli 1980ndatel tööõpetuse tunnis nikerdada. Bussijuht Andres kutsus fanfaariga pioneere sööma: nuga, kahvel, lusikas. Aga tagatõa käsitööklassi oligi

kogutud Karjala tikandeid, tööriistu, pühapilte ja tarbeesemeid. Eraldi vitriini oli pandud rituaalsed kaltsunukud – ilma näota, et paha ei mõistaks neile külge hakata. Ema olevat kinkinud nuku tütrele juba enne pulmi ja lapse sünni eel pandud nukk hälli soendama. Minema visata neid ei tohtinud. Kõige vanemat ohutisnukku hoitud ühes ristsisärgiga. Ka hälli sisekülge oli löigatud kaitsvaid kirju.

Teise ilmasõja aegseid kiivreid, relvi ja pabereid näidati ajalooklassis. Kunagi poolteistsaja õpilase tarvis ehitatud koolis käis veel 43 õpilast, õpetajaid oli 12. See ongi ainus kool, kus üldse lüüdi keelt õpetatakse. Kõik küla *boabad pagiževad lüüdikš*, keskmine põlvkond saab aru ja oskab isegi lauseid tõlkida, aga ei räägi, noored ei mõista midagi.

Kool oli siin juba 115 aastat tagasi. Uus koolimaja ehitati umbes 30 aasta eest. Soome okupatsiooni ajal olnud tundides selline vaikus, et võis kuulda kärbse lendamist. Kes tundi segas, see pandi nurka hernestele põlvitama.

Petroskois läänemeresoome keeli õppinud ja Peterburis Soome firmas tõlgina töötav Veronika Pahhomova tutvustas meile oma vanematekodu – 1928. aastal ehitatud kahekordset lüüdikarjala talumaja, millest tahetakse teha külamuuseumi. Karjalastele omaselt oli kõik ühe katuse all: esimesel korrusel maasse süvendatud laut ja kelder, teisel elutoad ja küün, kuhu heinakoormaga hobune silda mööda üles sõitis. Pööningul hoiti vihtu. Ahi püütakse laduda pühasenurga vastu.

Veronika isa Juri viis meid järve äärde suitsusauna vaatama. Temagi õppis kolm aastat Petroskoi ülikoolis ja räägib vabalt soome keelt. Nagu paljud karjalased, on temagi pidanud tööd otsima Soomest ja kohtunud seal sageli eestlastega. Käisime Pikkjärves ujumas. Sooja pinnakihi all oli jahedamaid hoovusi. Ka vabakäigul lehmakari läks kellakõlinal kaldavette lesima.

Teises maailmasõjas langenute mälestustahvliel on 140 sõtta läinud inimese nimed. Külalt välja minnes peatub siin matuserong ja kadunukesega jäetakse hüvasti, justkui Võru- või Vadjamaa ristipuude juures. Ka üheksanda mai võidupühal sõidab siia kokku rohkem rahvast kui külapühal enesel kohal on. Vanasti metsa tööle minnes või sealt koju tulles kummardati mäele püstitatud ristile. 2005. aastal ehitati sinna Püha Jüri kabel soomlaste ja Pitk Randaase naiste kontserttuuril kogutud rahaga.

Pitk Randaane

Ilmselt kõige meeldejäavam oli kohtumine Pitk Randaase rühma lauljatega, keda tuli kahe memme asemel kuus. Istusid raksuga laua taha oma keeles vadistama. Meie hakkasime ehmatusega masinavärki lahti harutama, teed keetma ja sööke-jooke lauale kandma. Varsti oli naistel ka laul lahti. Kõige kõlavama häälega *tjotja* Marusja (Melania Ignašova, sünd 1929) oli ka muidu sõnakas. Kindla häälega tädi Anna (Kuzkina, sünd 1931) ei jäänud talle alla ja puhtast uudishimust kaasa tulnud endise koolijuhataja Maria viljastaval vahendusel saavutasid naised ühe laulu puhul mitmehäälsuse absoluutse maksimumi.

Pitk Randaane paremalt vasemale: livvikko Anna (Vassiljevna Kuzkina) ja eeslaulja *tjotja* Marusja (Melania Matvejevna Ignašova). Foto: Liisi Laanemets

Äänisvepsa mailt pärit Mariat kohtasime hommikul kooli juures täiesti juhuslikult ja kutsusime ta ise omast ettevaatamusest külla. Tema igavene süüdimatu riigitruudus kutsus teistes naistes esile sellise meelepaha, mida vaevu suutsime vaigistada. Eided kahetsesid, et olid kooli käsul hakanudki lastega kodus suhtlema ainult vene keeles ja võisid nüüd emakeelt *pagišta* ainult omavanustega.

Tädi Anna oli Jõesuhu kositud Mägrajärve tagant ega saanud esimestel aastatel suudki lahti, sest nende pool räägitud hoopis aunuse ehk livvikarjala keelt.

Naised laulsid, naljatasid, rääkisid pulmakommetest, itkudest, läheneva eeljäpäeva pidustustest, mida enam ei peeta. Räägiti lüüdi, vene ja soome keelt segamini. Kui vadja ja isuri keelejuhte võis emakeelsele jutule meelitada kohalikku hääldest matkides soome-eesti ühiskeelseid küsimusi moodustades, siis siin saime selle peale lihtsalt soomekeelse vastuse, sest soome sõja ajal oli siin soomekeelne kool ja hiljem ehk loeti Nõukogude Karjala soomekeelseid ajalehti.

Kuulsime ühe kolhoosiaegse nalja. Maksukogujad tulnud tarre vara üles kirjutama. Perenaine lebas, jalad harki, ahju peal ja vastas: „Kirjutage, mida näete.“ Keegi pandud jälle kaheks aastaks vangi, sest ta võttis põllu pealt kateokitäie kartuleid.

Ulvi torupillimäng meenutas naistele karjapasunat. Laulsime koos päris mitu lüüdi ja soome laulu.

Petroskoi

Petroskoist jäi meelde hiiglaslik karvamütsi hoidev Lenini kuju, hiiglaslik Kirovi ehk Teatri väljak pisut kõhnema Kirovi kujuga ja hiiglaslik traktoritehas. Muidugi on Karjala pealinnas ka moodsamaid restorane, sümpaatsemaid teatreid ja kinosid.

Kiži saarele jõudis meist tegelikult ainult kolm. Teised sõitsid kohtuma kahe Kendjärve lüüdi lauljaga. Esimene vene kuurort Martsialnõje Vodõ päevakavva ei mahtunud.

Aleksander Nevski katedraalis käis parasjagu jumalateenistus. Tagasi jalutades silmasime mälestusmärki ning -kivi Petrozavodski sõpruslinnadele, kuhu 2011. aastal oli kantud ka Narva. Jõeorust läbi minnes ületasime silla, mis oli täis vastabiellunute tabalukke. Erinevalt Keila-Joast nägi siin palju värvilisemaid tabalukke: oli helerohelisi, roosaid, siniseid ja kollaseid.

Kiži saar (Liisi Laanemetsa päevikust)

Sadamakassas sai puise vene keelega täitsa hakkama ning ka Janika välja kaubeldud 10% hinnaalandust. Kell 11.30 väljuva laeva piletile oli juba tagasituleku aeg 15.45 üles märgitud, nii et valida polnud midagi. Reis kestis 75 minutit. Kuna väljas oli siiski kenake tuul, õõtsus tiiburlaev täpselt sama ebameeldivalt kui meie buss kruusateedel. Kuigi mul süda väga kergesti pahaks ei lähe, siis ühel hetkel mõtlesin küll, et ei jõua enam seda kerget loksu välja kannatada.

Komeedis pileteid kontrollinud ja ohutusnõudeid tutvustanud neiu tõstis üles märgi, nagu giidid ikka turistide kokkukutsumiseks teevad, ning ootas kõiki maale. Tegelikult võis ikka omal käel ka ringi liikuda. Laudtee, mille ääres olid botaaniliste nimesiltidega puud, viis otse muuseumikassasse. ISIC-kaarti näidatuile maksis pilet 625 rubla asemel vaid 250 rubla. Audiogiid osutus väheinformatiivseks.

Laudtee läks edasi Kiži Pogosti kahe kiriku (suvine 22 kupliga 1714. aastal ehitatud Issanda Muutmise kirik ja talvine üheksa kupliga 1694. aastal ehitatud Jumalaema Kaitsmise kirik) ja kellatorni juurde. Suvekirikul vahetati alumisi palke. Talvekirikus laulsid musta riietatud mehed ning müütsid plaate. Ukse taga oli kast rätikutega, millega pea katta.

Edasi jalutasime 1876. aastast pärit Oševnevi maja juurde. Kuujärve Pahomovite talu külastamise kogemus kulus nüüd marjaks ära – enam-vähem kõik oli arusaadav, mis, miks ja kus miski on. Oševnevi maja oli muidugi palju suursuguselt nikerdatud ja linlikumalt kaunistatud. Sees oli eesõigus gruppidel, nii et tuli pikalt oodata, kuni järgmine tuba vabaneb. Kui üritati minna ülejäärgmisse ruumi enne järgmist, kutsusid valvuritädid kohe korrale.

1930ndate Lipovitsõ külast pärit Sudõni aida ees lõikas noormees mitmesenti-meetrise paksusega katusesindleid. Ütles, et ta teeb seda ainult turistidele näitamiseks.

Ust-Jandoma külast pärit 20. sajandi alguse sauna ees müütas hommikul laeval kasetohtu pununud tädi oma toodangut. Kenad korvid olid üsna soolase hinnaga. Samas müütas üks mees puunikerdusi ning naine rahvuslikke võid.

Kiži vabaõhumuuseum on üsna lage ja pilguga hoomatav ning rajad nii sisse tallatud, et ei tekkinud kahtlust, kuhu nüüd minna. Polnud eksimistunnet, mis teinekord Eesti vabaõhumuuseumis saadab. Päris saare lõunatippu, kus oli veel paar muuseumiga seotud hoonet, siiski ei jõutud, vaid tuldi Pogosti suunas tagasi. Teele jäid puitehitiste konstruktsiooni tutvustavad mudelid.

Väravas sai audiogiidi eest tagatiraha tagasi. Minu õnneks ei märganud töötaja, et ma olin valele nupule vajutanud, nii et iga asja kohta tuli juttu järjest igas keeles ning seda jada oli võimatu peatada. Enne otsustasime putkade juures saare kaarti vaadates, et oma kolme tunniga saame saarel ka mujale, aga kohalik korralvur tegi selgeks, et järgi jäänud poole tunniga saare teise otsa, kus ka veel praegu elu käib, ei jõua.

Postkontorist läbi astununa ning tagasi Komeedi peale jõudnuna võtsime endale laeva võõris kohad, nii et oli ka väljavaade (sõidul saarele vahtisime eneste ees olevat seina). Päike tuli välja ja oli ülilalav. Sadamast väljudes kõitsid pilku laevad nimedega Lev Tolstoi ja Anton Tšehhov – nii toredalt poeetilised.

Kivatšu kosk

Pisut tüütavalt särtsaka giidi Natalja jutust võis hea tahtmise korral välja nokkida ka midagi uut-huvitavat, aga üsna ilmse loba taustal kaotas see palju oma usaldusväarsusest. Saime näiteks teada, et kõrgematel seljandikel asuvate külade nimedes esineb sageli *selgä* jms. Kivatšu kose nimi tähendavat *kivivatsa*.

Looduskaitseala pääsmed olid välismaalastele eri hinnas nagu tavaks. Matkaraja äärde istutatud võõramaised okaspuud olid varustatud selgitavate tahvlitega. Külvatud oli ka karjala kaski. Nakatunud puu annab siiski nakkuse edasi ainult osale seemnetest. Need puud üle 50 aasta ei ela. Aastaringe lugeda ei saa, kuna tüved on kõverad ja muhklikud ning just nendel muhkudel on kõige hinnalisem puit. Kui naised puult energiat võtavad, on nad seljaga vastu tüve, mehed aga vastupidi. Kuuse juurde ei tasu ennast laadima minna.

Kivatšu kosk.
Foto: Timo Kalmu

Väikeses muuseumis nägime topiseid, kivimeid ja muistiseid. Suna jõgi on parvetamisel uppunud palke täis, aga soomlaste abi venelased ei taha, sest need nõudsid vaevatasuks sedasama vees ligunenud väärispuitu.

Muude vulkaaniliste kivimite seas kaevandatakse imeväelist šungiiti. Kaljupinnal võis näha väiksemaid hiukirne. Kivatš olevat Euroopas suuruselt teine kosk, kuid suur osa vett on tammi taha paisutatud. Metsik loodus nõudis meiltki ohvri – Žanna kukkus kividel päris koledasti.

Kend'ärv

Voronovo külas nägime vanade palkmajade kõrval võrseid ajavat moodsat ökokunsti – plastpudelitest palmipuid, vihmarenne ning aiateivaste kübaraid. Taarat siin teisiti ei käideldagi.

Natalja oli Kend'ärve (Кончезеро) kooli humanitaarainete õpetajana lasknud lastel uurimusi kirjutada ja rajanud Kend'ärve muuseumi, mida meiegi külastasime. Folklooriõpetaja Nina Potapova viis meid Jevdokia Vassiljevna korterisse, kus meid ootas ka Jevdokia Petrovna, kes oli 40 aastat laulnud 1936. aastal asutatud Petrovskoi kahesajapealises rahvakooris. Koorijuht Ljovkini (Иван Лёвкин) otsis eri küladest sobivaid lauljaid ja proovegi tehti mitmel pool. Lauldi lüüdi laule ja alguses ka Ljovkini karjalakeelset loomingut.

Põhjalüüdi keel on soome keelele sarnasem ja meile arusaadavam kui Kuujärve keel. Mõned vanemad on rääkinud lüüdi keeles salajuttu, kuid avastanud siiski, et lapsed saavad aru. Ka Nina salvestas hoolega vanatädide juttu ja osales vestluses ka ise, huikas Petroskoi konservatooriumi kursustel õpitud karjakutset, mainis veel Kuujärvel elavat tuntud ravitsejat, kelle nime ta siiski keeldus ütlemast. Naised laulsid ja näitasid pilte, rääkisid sauna-, pulma- ja kalapüügikometest, pajatasid sõjamälestusi ja loo kitsest, kellele meeldis omapäi kaubavaguniga sõita, kuni kitsekarvadega kakk ta sellest sõltuvusest vabastas.

Süvari Aleksandri klooster

Sinna läksime 2. augustil ehk eelijapäeval. Päeva jooksul pudeneski mõni piisk vihma, nagu ennustas kloostri giid Maria. Elusalt tulevankriga taeva läinud Eelija võis olla idaslaavlaste paganliku piksehaldja asemikuks laenatud juba Ida-Rooma hellenitelt, kellele ta meenutas nende endi tulevankri kutsarit Heliost ning Ilja nimi võis karjalastelgi seostuda taeva sepa Ilmarisega.

Celia oli teinud kombluskontrolli juba enne bussi minekut ning naisinimeste põlved, pea ja õlad olid kombekalt kaetud.

Süvari Aleksander oli hoopis Aamose nime kandnud 16. sajandi vepsa poiss, kes tahtis minna mungaks Valamo kloostriisse ja sai selle püha Salujärve kaldal unes käsu rajada siia klooster. Tema tervendav pühakuihu olevat siiani soe, sest ta hing pole kehast lahkunudki. Naised vabanevad viljatusest, jalutud hakkavad

kõndima jms. Selle klaaskirstu juures käisime meegi, kuid kõige vapustavama mulje jätsid 1697. aastal ehitatud Püha Kolmainu kiriku freskod, mis on pärit 18. sajandist ning uuendatud 19. sajandi algul. Meetritepaksuse ringmüüri kloosterkindluse hõivanud Soome sõdurid olid teinud kirikus lõket, mistõttu pörgupildid seintel on altpoolt pleekinud. Arvatavasti niiskuse tõttu lähevad värvid aga üha erksamaks. Ühes kindluse kirikuist laulsid neli mustas rüüs ukraina noormeest meile vaimulikke laule. Meie laulsime neile vastu „Mu süda ärka üles“. Ruumil oli lihtsalt vapustavalt hea kõla, mistõttu oli lausa lust laulda.

Järvetagune Püha Panteleimoni palvemaja avatakse vaid Panteleimoni päeval. Seal elasid ainult vanad valgustunud mehed. Üks neist pühameestest, selgeltnägija Fjodor, oli kord öelnud: „Imperaator Aleksander tuleb meile külla, lähme talle vastu!“ Aleksander oli munkade vastutulekust väga üllatunud olnud ning palus Fjodorilt õnnistust, kuid Fjodor ütles, et ta ei saa seda anda, kuna on vaid lihtne munk.

Nõukogude ajal oli hoonetes lastekodu, vanadekodu, sõjavägi ja alles kaks aastat tagasi kolis välja vaimuhaigla. Praegu on kloostriks 17 munk ja noviitsid. 17. sajandi Rootsi ja Poola rünnakutele oli kindlus hästi vastu pannud, kuid bolševikke see ei takistanud. Nad tapsid enamiku kloostrielanikke. Kalinin käskis hävitada ka pühaku säilmed, aga seda ei suudetud püssipäraga pekstes ega põletades. Taastamistööid juhtiv selgeltnägija võimetega isa Lukjanov leidis Sviri Aleksandri säilmed Peterburi meditsiiniakadeemiast, kus neid hoiti registreerimata. Tal oli teada kaksteist tunnust, mille järgi neid tunda.

Itaalia valitsus on kinkinud kloostriks Jeese surilina koopia. Nimelt olla maailmas Torino surilina seitse väga täpset koopiat. Kuigi tegu on koopiaga, juhtus ka sellega ime ja sealt hakkas õli välja immitsema.

Aunuse livvi-karjalaste muuseum

Almus tähendab kohalikus keeles madalat kohta. Muuseum asus rikka Karjala kaupmehe majas. Muistiseid oli kiviajast 20. sajandi alguseni. Meelde jäid eelkõige keskaegsed karjalakeelsed tohtkirjad, 19. sajandi olustikufotod, ürgvana keraamika ja kaupmehepere majapidamisriistad.

Kahjuks olime seal vaid käputäie inimestega. Teised olid päevast nii väsinud, et läksid linna peale sööma ning vahvate tänavapoodidega tutvuma. Restoranis tehti ettevalmistusi pulmadeks: ikka palju sööki-jooki, lauad, nurk bändile ja parajalt tantsuruumi.

Püha Kolmainu kiriku freskod
Süvari Aleksandri kloostriks.
Foto: Timo Kalmu

Äänisvepslased ja puukirikud

Õnneks said vepsa puukirikuid näha needki, kes Kiži saarele ei jõudnud. Esimesena jäi teele Leningradi oblasti Üksala (Юксовичи) küla kõrgele kaldapealsele 1493. aastal ehitatud Püha Jüri kirik. Voznessenjesse sõitsime praamiga üle Süvari. Mõlemal kaldal seisis suur rist. Paadikuurid olid otsapidi vees. Ülesõitu ootava Peterburi rühma juht, habemik Vitali küsis meilt mõne karjala ja vepsa kohanime tähendust. Liisi pildistas põhjakaldal praami sõiduplaani.

Kall' (Шелейки) ehk Kaljukülas palus Viiburisse kolinud vepslane Zoja end oma vanaema maja ees pildistada ja juhatas kätte koha, kust saime 1783. aastal ehitatud Saloniki Demetriose puukiriku kellatorni võtme. Kirik oli juba ohtlikult lagunemas, kuid äärmiselt võluv. Zoja mäletamist mööda olid kellatornis olnud poekesed, kiriku eeskojas kangasteljed ja tagatoa vasakus osas kahhelahi. Peterburi giidi jutu kohaselt hakati alles 18. sajandil ehitama taolisi kellatorne, mille alt viis tee kirikusse. Küla lähistel asuv, sealkandis ainulaadne 50 meetri kõrgune ja 1,4 kilomeetri laiune kaldapank peaks olema kaitseala, kuid Zoja jutu järgi on see imeilus kalju Peterburist pärit mehe gabro-diabaasikaevandus, kellelt tema oli küll saanud nõusoleku tolle paiga külastamiseks. Kuna koht oli ka Vitali jutu järgi raskesti ligipääsetav, siis me ei hakanud sinna trügima.

Vitali nime kuuldes andis proua Petrovna Heimd'ogi (Гимрека) ehk Hõimu-jõe raamatukogus Žanna Pärtlasele 1659. aastal ehitatud Jumalaema Sünni kiriku võtmed. Seda puukirikut oli juba päris kenasti kohendatud. Kellatorni alumised palgid oli vahetatud – ülemised olid nummerdatud. Altari ümber olid tänapäevased pühapildid. Meelde jäid omapärased liugluugid akendel.

Heimd'ogi vepsa puukirik. Foto: Timo Kalmu

Šoutjärv' – Шёлтозеро

Kruusatee oli päris treppi sõidetud, kuigi Karjala alal oli järveäärse tee kate üldiselt parem kui Leningradi oblastis. Tee ääres tolmasid kivi- ja kruusakaevandused. Sildid hoiatasid: „Tähelepanu! Siin töötavad Belazid“. Šoutjärve muuseumis käis ehitus. Ainukesed museaalid, mida saime näha, olid karuäke eeskojas ja aknapiitu kaunistav kaitsevaimu-majaemanda kujutis. Muuseumijuhataja Natalja Aleksandrovna Anhimova tervitas ja teatas meile vepsa keeles päevakava: 40minutine jalutuskäik endistes vepsa külanurkades ja mätastel, lõunasöök, memmede kontsert ja ööbimine Kalajöel. Ta näitas ka vanu fotosid.

Põhjavepslaste ajalooline keskus Šoutjärv' tähendavatki Šoutjärve. See nimi on jäänud asulale, järve ennast aga nimetatakse praegu Kodijärveks. Seal elab üle tuhande inimese, kellest 40% on vepslased. Suur osa elab turuplatsi kandis 1980ndail ehitatud kümmekonnas kortermajas. Sovhoos sai jõukuse kartulit ja lihalehmi kasvatades. Melkimätas sai nime maaharijate-kiviraidurite Melkinite pere järgi, kelle maja 1991. aastal riigistati ja korrastati muuseumiks. 2014. aastal saab maja kaheksa-aastaseks. 1970ndail elasid Melkinid seal juba koos kaasüürnikuga. Muuseum loodetakse avada aasta lõpus. Seda külastab aastas umbes 12 000 tuhat inimest – enamuses on soomlased.

Vestlesime Tarvastus sulaseks olnud ingeri mehega. Ta jäi oma jalgratta kõrvale seisma, kui kuulis eesti keelt. Rääkis, kuidas tema pererahvast küüditama tuldi. Ta ei taha Soome kolida ja on rahul oma pensionipõlvega vepsa külas. Natalja kiirustas tagant, sest lõunasöök ootas. Praegust Vaikset tänavat kutsuti vanasti kukelaulu järgi Kukeiposadiks (possaad oli vanal Venemaal kaubanduslik linnaosa). Kukk ja kana on sagedased tegelased vepsa rahvaluules.

Vepslased olevat enamasti ehitanud neljaknalise esiküljega ümarpalkmaju. 1950ndail hakati neid vooderdama laudadega. Enamasti värviti laudis punaseks ja nurgalauad siniseks. Sama värvi on vepslaste rõivad. Kunagi oli veerikka jõe kaldal terve rida suitsusaunu. Usutud, et leil hoiab inimese terve. Saunas käidud laupäeval nagu Kuujärvelgi. Foma-Tooma ehk Hamamätta majadel on Kuujärve ringkäigul Olga suust kuulnud slaavipäraseid kurjatõrje rõdud, kuhu elanikud tegelikult peale ei astu. Vepsa külades on need kirevaks võõbatud.

Muuseumi ülakambris pakuti seljankat ja guljašši kartulipudruga. Kokk oli puhkusel, kuid valmistas meile toidu kodus.

Šoutjärve äärisvepsa muuseum.
Foto: Timo Kalmu

Kooriveteranide kontsert

2012. aasta sügisel saab rahvakoorigeveteranide koor 26aastaseks. Põhiline Vepski Narodni Hor on 75aastane. Lastekoorige ei tegutse koolis juba neli aastat. Muusikakoolis õpetatakse kannelt, mida mainiti ka ühes venekeelses laulus, kuid see pole siin rahvapärane pill. Ka torupilli ei ole mängitud. Sõudjärve 11klassilises keskkoolis õpib umbes sada last. Õpetatakse ka vepsa keelt.

Naised küll väidavad, et koorijuhti neil ei ole, samas nimetasid oma kontsertmeistriks ümbruskonna ainsat bajaanimängijat Sergei Aleksandrovitš Rõbakovi, kes ise tutvustas end: „Minä olen Sérgei“. Väga varmas oli kõigi teiste eest vastama koori etteasteid teadustav ja selgitav Elvira Vassiljevna Kutina, kes vaatas püsivalt meie peade kohale lakke otsekui silmsidet vältides. Võib-olla ta kartis, et prillid vajuvad ninalt.

Alatihti saime oma küsimustele tüüpvastuseid, mis muutsid mõistliku mõtlevahetuse raskeks. Näiteks kui küsisime, kas nende lauldud laule lauldakse külas praegu ka mujal kui kontserdil, siis vastati: „Meil on alati lauldud ja lauldakse ka tulevikus!“ Nende üldine hoiak sobis tavalise nõukogude näidisrahvakollektiiviga, kuid memmekesed olid teinud ka oludekriitilisi tšastuškasid pensionipõlvest ja külaelust ning kurtsid, et omavalitsus on rahapuuduse tõttu sulgenud rahvamaja ning kogu isetegevus toimub nüüd raamatukogu-, kultuuri- ja puhkekeskuse hoones, mis paistis iseenesest päris suur ja küllalt uus ehk umbes kakskümmend aastat vana.

Alustati Alevtina Andrejeva lauluga „Šoutjärv“, mis oligi nende jaoks kirjutatud. Mõni memm tikkis või heegeldas. Zinaida kaheksakandne punane kiri meenutas minu silmale vägagi Eesti tikandeid, aga see võib olla lihtsalt tingitud abstraktse tikkimise tehnikast. Kohe selgus, et see käis vepsa istjatse etenduse juurde. Neiu laulis sõbrannale, kes talt peigmehe üle löi: „Sa ei pea korjama põllult kõiki lilli ega armastama kõiki poisse!“ Teadustaja Elvira laulis kukekesest ja kanakesest koos 84aastase Zinaida Andrejevna Gontšarovaga, kes tuli pärast rääkima, et elab üksi ja ootab surma. Ta kõik esivanemad olnud vepslased ja ta isegi püüdis Kaisa Nõgesega vepsa keeles suhelda. Kahju, et meil polnud aega tema juurde koju minna. Näis, et ta koguni ootas seda. Sedasi kahekesi vastamisi lauldud vepsa keelest võis isegi aru saada, kuid nende kooris löi venepärane hääldus nii palju läbi, et võisin tabada ainult üksikuid sõnu. Pealegi segas bajaan. Tädi Rimma, kes meid tantsule vedas, tunnistas ise, et ta polegi vepslane.

Elvira loetud vepsakeelset luuletust võis siiski mõista ka meie noorem põlvkond, sest see kubises ühisest läänemeresoome sõnavarast. Enamasti lauldi vene keeles. Venekeelse *prjalitsa*-kadrilli eel esitasid nad vepsakeelse tõlke ja jätkasid originaaliga alles efektse pausi järel. Kaks vepsakeelset laulu pärines sõja järel küla muusikaelus osalenud iseõppijalt Aleksandr Jefimovitš Nikonovilt. Tšastuškasid lauldes läksid naised korduvalt meetrumist välja, kuid pillimees kohendas end

kohe. Istjatsed lõpetas vana vepsakeelne „Ljähkam horovodkah“, mida nad kasutasid oma käsitööga eputamiseks.

Meie palvel hakati laulma vanu pulmalaule ja lõõtsamees lahkus. Esimene pulmas lauldud laul „Roheline aed“ polnud rituaali osa. Rimma laulis kõvasti ja kindlalt alumise astme diatoonilisest reast mööda, aga ta oskas seda teha ka uue-
mate lauludega. Teine romantiline laul kõlas juba üsna tavaliselt, kuigi koor jätkas viimase noodi venitamist ka eeslaulu ajal just nii, nagu meie olime ansamblitunnis õppinud.

Huikaid ei mäletatud. Iga karjus mänginud omal moel sarve. Loomi kutsutud ikka nimepidi nagu lüüdilaste pool. Lehmadel olnudki karjalakeelsed nimed: Huljo või midagi sellist. Lambakarja kutsutud Elvira meelest „jatsi-jatsi-jatsi“, kanu „tib-tib“. Ei minu ja Mihkli huikamine-eotamine ega Celia ööbikulaul toonud nende mällu midagi sarnast. Saime ainult kiita.

Elvira suutis meenutada lapselapsele lauldud hällilaulu (*kättepajo*):

Baju baju

Lenda lenda lindine

Valge tšoma sulgeine

Babuška...

Rohkem ma ei jõudnud kirjutada, aga Janika filmis suuremat osa kontserdist. Enne lahkumist laulsid memmed oma noorpõlve sõjalaulu. Stendilt leidsime äsja vanapärasat käterätti tikkinud Anna Petrovna koos abikaasaga – vepsa muuseumi asutaja, luuletaja Rürik Loniniga. Teisel pildil rokkis Noid. Riiulil leidis muu soome-ugri kirjanduse hulgas eesti vanasõnade kogumiku venekeelne register.

Kaleig – Рыбрека

Ööbisime värvilõhnalises koolivõimlas. Sise- ja väliskujundus oli sama erk-savärviline kui Kuujärvel. Seintel oli pilte ja vepsakeelseid lauseid. Pärast väikest naginat magamismattide pärast läksime Äänisjärve ujuma. Ühe talutaadi juhatuse kohaselt keerasime enne sadamat paremale ja liikusime randapidi tagasi asula suunas. Kallas oli kivine ja kruusane. Siin-seal vedeles varatud ajupalke. Vesi oli jahedapoolne. Vastarand ei paistnud. Tagasiteel möödusime paatidest ja põlenud plekk-kuuridest. Küla serval oli vist hokiväljak. Endise kiriku asemel seisis suur puurist.

Kõrvaltmaja perenaine kuulis meid poes. Pidas soomlasteks ja saatis oma vindise mehe meid külla kutsuma. Näidati oma kätega ehitatud maja ja puitraketega kaevu. Peretütar hüppas katusel, ronis puu otsas ja eputas *ninja*-relvadega. Isa kutsus teda Iron Maideniks. Pere kass sarnanes suurele pallile ja otsis püsivat lesimispaika. Perenaine pakkus lehtlas suupisteid ja jookke. Ta vanemad olevat karjalased ja elavat aastaringsest selles külas. Tema saab oma äri ajada ka siit, kuid mees ajab äri Petroskois. Kirusid Andresega Petroskoi sillutist. Riiklikud teed olevat head. Vanem tütar läks mehele ingerlasele ja elab Soomes. Hommikuti võivat plangu

tagant kuulda eited vepsakeelset juttu, kuid nooremad oskavat ainult üksikuid lauseid. Lõpuks lauldi Žanna soovitusel „Villa kombaliid“ ja jagati laiali viimased meened, mille peale peremees kinkis Celiale koolipõlves karjala kase juurikaist tehtud seene, milliseid ta on koolipõlves hulgi valmistanud. Soovitas piiril sellest vaikida, sest väärispuidu väljaveost võib tulla jama. Hakkasin ees minema ja nikerdustega maju pildistama.

Hommikul kell viis asusime teele

Valvuritädi Ljudmila valvas öö läbi, hommikul saatis meid kenasti ära. GPS pakkus Süvari jõe ületuskohani sõitmiseks 39 kilomeetrit ehk 3,5 tundi. Lootsime jõuda kell 7.10 väljuvale praamile, sest üheksa tunniga tuli jõuda Narva, aga sõidule kulus vaid 50 minutit ja saime hoopis kuuesele praamile. Voznessenijest sõitsime 4,5 tunniga Peterburisse. Ka piiriületus läks ladusalt. Viiulite ja kandle tollipabereid ei tahtudki näha.

Hoolimata Vene ja Eesti ajakirjandusele leiba andvatest vastastikustest teravatest sõnavõttudest ei olnud meil halbu kogemusi ei Vene piiri- ega korralvevõtötajatega. Ainukese olulise ebageeldivusena tuleb märkida auklikke teid. Enamikule reisiseltskonnast oli lüüdilaste olemasolugi uudiseks ja ehe Karjala külaelu üllatuseks. Meie sugulaskeelte tulevik Karjalas on üsna tume, kuid selle põhjused on juba rohkem minevikus kui tänapäevas.

Noorte muusikute ekspeditsioonil esindasid Viljandi Kultuuriakadeemiat Kaisa Nõges, Cathy Sommer, Ulvi Võsa, Liisa Koemets, Kristi Kool ja Mari Meentalo, Eesti Muusikaakadeemiat Karoliina Kreintaal, Maarja Soomre, Timo Kalmu ja Mihkel Roolaid. Noorrahva vallatustel pidasid silma peal Liisi Laanemets, Janika Oras, Celia Roose ja Žanna Pärtlas. Ekspeditsiooni toetasid hõimurahvaste programm (sõiduraha) ja Kultuurkapital (Mihhailovskojes ööbimine).

Tagatipuks oli pillimees ja pärimushuviline ka bussijuht Andres Kallavus. Tore oli isekeskis õhtuti laulda. Ühe kontserdi tegime ka Kuujärve kultuurimaja ees, mis läks eriti peale kõige pise-male publikule ja Kristi sai koguni kahelt austajalt lilli.

D'ogensuu rahvamaja ees puhub torupilli Ulvi Võsa, viuldavad Liisa Koemets ja Cathy Sommer.
Foto: Liisi Laanemets

Reisikaaslaste päevikukilde valis **Kalmu Timo** – Viru juurtega keskealine Harjumaa pärimusmuusik, kes huvitub peamiselt kirdepoolsete läänemeresoomlaste vanemast laulust.

Siberi päevik

Eva Koff

Esmaspäev, 25. november

Algus. Ilus ja värske nagu algused ikka: Balti jaama perroon, ühe näiliselt tavalise hilissügisese esmaspäeva õhtu. Helendav elektrivalgus moodsate nurgeliste laternapostide otsas ei varja selle õhtu võimsat loojangut: taevas perrooni lõpus on silmapiiri kohal intensiivselt tumeoranž, kõrgemal tumesinine, suurelaiguline, sünge.

Enne reisi oli mul kerge hirm – kuhu ma nüüd siis lähen?... ja miks?... on mul vaja minna nii kaugele? –, aga niipea kui tõeliselt lähed, tekib vabanemine. Hopp, läks! Mingit hirmu ei ole, oledki teel.

Selle reisi jook pidi olema *tee* (on tee!), selle mõtlesin oma peas ammu välja; ometi jõime just naaberkupee külaliste Arvo ja Nadiiga reisi alguse puhul pisikesed pudeli udmurdi samakat – ja tõesti, see oli hea!

Rongi astudes tuli peale *eelmise reisi tunne*, mõnus udmurdiostalgia laine 2013. aasta jaanuarist: me läheme, ees on ootamas lumised väljad ja päike, udmurdi rahvariiede punane ja sinine, pisikesed nikerdatud aknaraamidega lumme uppunud majakesed, kristallpuhas maaõhk, udmurtide võimas laul, laugjad mäenõlvad ja lugematute tehasekorstnatega talumatult saastatud õhuga Iževsk, maaliline korstnatoss talve külmas õhus, ja selle kõige kohal ometi puhas helesinine sirava päikesega talvetaevas...

Aga ei, Eva, ei, see pole see reis, see reis läheb läbi Venemaa pealinna *pimedusse*, Salehardi linna, Obi jõe kaldapealsele, põhjapolaarjoonele, Jamali-Neenetsi autonoomsesse ringkonda. Just: ma tahangi lund, külma, tühjust, pimedust, lõputuna näivat *kaugust* kodust, ootamatuid kohtumisi ja teadmist, et üldse mitte kaugel sest linnast elavad neenetsid oma põhjapõtradega. Muidugi, need on tänapäeva neenetsid, kes söövad toorest põdraliha ja kelle taskus on mobiiltelefonid, millega saab mängida (kuuldavasti nad oma telefonidega enamasti ei helistagi). Kelle noored mehed unistavad uhketest mootorsaanidest, mille vägevust saab naabri saani omaga võrrelda, just nagu Lääne kutid silitavad ja poleerivad hoolearmastusega oma kõrgläikelisi maastureid.

Teisipäev, 26. november, õhtu

Jälle rongis. Arutame, et seda, kuidas me end pärast 48tunnist vangipõlve ses palavas konkus tunneme, saame teada alles ülehommel, sest kuidas ja milleks ajas ette rutata ja ennast kaks ööpäeva loksunud inimese rolli asetada?

Kogu vagun on umbselt rahvast täis, vahekäigus on võimatu liikuda, iga akna juures seisab mõni mees, halvemal juhul *paks* mees; reisitakse laste ja meeletu

koguse tavaariga; meie kõrvalkupeesse tassiti sisse isegi paberisse pakitud plastkuusk.

Kohalik aeg on 23.12, kodus Eestis 21.12. Rongikoridoris jookseb edasi-tagasi umbes kaheaastane roosades sukkpükstes Katja ja kukub aeg-ajalt pehmelt kõhuli. See paneb mu võtma telefoni ja saatma üle lumiste väljade teele küsimuse oma lastele: „Kuidas teil kõigil läheb?“ Ja soovima, lootma parimat.

Kolmapäev, 27. november

Kased, kased, kased... vahele männid, kohati rabad. Külad ja töölisasulad, palgivirnad, angaarid, räämas majakesed, iga majakese juures kuurid ja nimetud putkalobudikud. Udmurdimaa värskes erksinise värviga ülekäidud küladega pole midagi võrrelda. Eile õhtul hilja oli maastik lumevaiba all, puud lausa paksu valge lumekihi all lookas; täna on maa pruunikas-hallikas, vaid õhuke härmatisekiht katab ölekõrsi ja katuseid.

Moskva – Jaroslavl – Danilov – Vologda – Konoša – Velsk – Kuloi – Kostõlevo – Kotlas Uzlovoi – Kotlas Južnõi – Solvõtšegotsk – Nižovka – Mikun – Kujazbogost – Sindot – Uhta – Sosnogorsk – Irael – Kožva – Petšora – Inta – Sivaja Maska – Seida – Tšum – Jeletsckaja – Sob – Harp Severnoje Sianije – Labõtnangi... kohal!

Müstilised, tähenduseta, aga ometi inspireeriva kõlaga nimed: mis oleks, kui minu tädi elaks Iraelis? Ja onu Nižovkas?... Kui neil kohtadel oleks ka minu jaoks mingi tähendus?...

18.30

Pole sõidetud veel 24 tundi, kui mu seest käib läbi kärsitusehoog: ei viitsi enam!... See tunne peab üle minema. Õues on kottpime, maastikust pole aimugi. Loodan, et rong sõidab parajasti läbi lumise maa, kuigi aknast paistab vaid must pimedus.

21.16

Andsime alla – läksime restorani. Köht polnud üldse tühi, aga tekkis soov midagi teha, kuhugi minna, olgu või kõrvalvagunisse! Pilk menüüle kinnitas, et täis kõhuga me sellises kohas 25eurost praadi sööma ei hakka. Pudeli lihtsa punase veini eest oleks tulnud välja käia umbes 37 eurot. Tulid meelde Tallinna vinoteegid, kus sellise raha eest saaks... ja me tellisime igaüks pudeli heledat Peterburi õlut Nevskoje, hinnaga 150 rubla. Tõeline naftatöösturite söögikoht! Piirkond, kuhu sõidame, on üks rikkamaid naftaleiukohti Venemaal, lisaks on seal gaasitööstus. Kohalike inimeste ahistamine ja neilt maade äravõtmine on juba aastakümnete pikkune täiesti tavaline praktika.

On nii hea olla teel.

Kuhugi, kus sa kunagi varem käinud ei ole.

Kuhu keegi su sõpradest-tuttavatest arvatavasti kunagi ei satu.

Kus sa kohtad inimesi, keda sa kusagil mujal ei kohtaks.

Inimesi, kes ei saa iial tulla sinu maale, sest neil ei ole ega saa selleks kunagi raha olema. Pikad reisirid nõuavad suurt raha ja ainult väikesel osal maailma elanikest on see raha olemas.

Neljapäev, 28. november, hommik

Me oleme Põhjas! Andis sõita, aga imeline *teistsugusus* on meie ümber: lumised nõlvad, noolja kujuga tundrakuused, helesinised mäed ja kumav talvepäike, mis heidab üle avara maastiku oranžikaid varje... Tahtmatult tekib tunne: *juba* kohal! Sõidetud on üle 40 tunni, sõita veel umbes viis tundi, aga väga ei tahagi kohale jõuda, asju pakkima hakata, kupeest välja ronida ja kogu sellest ilust loobuda. Kuigi selleks ajaks on õhtu ja pime ja looduspilt akna taga kustunud...

Päike on nii madalal, et pimestab; kui rong keerab, paistab ta heledalt läbi rongikoridori ja kupee, valgustab meid ennastki läbi.

Kella nelja paiku

Päike on loojumas, paari tunni jooksul on päikesetõusust peaaegu märkamatult saanud päikeseloojang. Päike ja kuu olid hetk tagasi taevas kõrvuti. Valgus on endiselt soe, kollakasroosa, ja kuna ümberringi on lumised väljad ja üleni lumega kaetud mäed, on heledust veel piisavalt, kõik on hästi näha. Rong liigub parajasti Uuralite vahelt läbi, mäed mõlemal pool. Hetk tagasi sõitsime mööda ka esimesest tšummist, püstkojast, ja nägime sellest veidi eemal ka põhjapõdrakarja. Nii et oleme rohkem kui kohal!

Uuralid läbi rongiakna.

Reede, 29. november, pärastlõuna

Salehard, Jamali-Neenetsiautonomseringkonna valitsushoonekonverentsisaal

Üle pika aja hetk, et midagi kirja panna! Kohe algab kongressi viimane ametlik osa, valmistatakse, sagitakse, Arvo ja teised on end juba marmorist presiidiumilaua taga sisse seadnud. Nagu parteikoosolek. Tekib küsimus, miks peaks soome-ugri kirjanike kokkusaamine olema valitsushoones, punaste vaipade, riigi- ja ringkonnalippude ning suurte seinakraanidega palees, kui seda võiks pidada hoopis näiteks selles moodsas turismikeskuses, kus me ööbime, või mõnes koolimajas. Tundub absurdne.

Aga jah, sellel kongressil on kaks nägu, mis selgitab ka kohalikult: esiteks reaalne üritus, kuhu on kokku tulnud päriselt kirjutavad soome-ugri rahvaste esindajad, kes omavahel suhtlevad, ja teiseks ametlik riiklik üritus, Venemaa kultuuri-poliitiline demonstratsioon, mille abil püütakse *näidata*, et „meil siin toimub ka põlisrahvaste kultuuriüritusi“. Venemaa üldine suhtumine olevat praegu selline: las elavad ennast välja luules ja laulus, las sublimeerivad oma tunded kunstis, siis on muul ajal leplikud ja riigitruud. Ühe käega antakse võimalusi end väljendada, teisega võetakse ära maid, loodusrikkusi ja raha, piiratakse emakeeles väljendumise võimalusi. Ja kus saaks paremini jälgida, mis toimub, ja salvestada sõnavõtte, kui mitte valitsushoones?

Aga polaarööd siin ei ole! Kell üksteist „tõusis“ päike, väga-väga madalale, praktiliselt silmapiirile, ja kella kolme-neljani kestvatki päev, küll tinase valgusega taevas.

Eile jõudsimme õhtul kell kuus pimedasse Labõtnangi hiidraudteejaama – muljetavaldav kaarjate konstruktsioonidega valge hiigelehitus – ja meid pandi mikrobussi, mis viis jääteed mööda üle Obi. Turismikeskuses hakati kohe meie passidest, viisadest ja sissesõidulubadest koopiaid tegema ja mingeid *bumaga*’sid vormistama, muuhulgas saime kätte *propusk*’i, et võime viibida piiritsoonis.

Ööbime moodsa turismikeskuse pisikestes tuttuutes majakestes, mis lõhnavad seest värskest töödeldud puidu järele ja on köetud ülisoojaks. Õnneks saime ööseks kuuma siiski maha keerata ja uni (kui ta lõpuks tuli, sest neli tundi ajavahet annab ikka veel natuke tunda) oli hea.

Õhtusöök oli Salehardi linna lähedase vabaõhumuuseumi püstkojas. See on villasest paksust riidest talvetšumm, seest kirjude vaipadega kaunistatud. Keset tšummi huugav metallahi, madalad lauakesed lookas imehea toidu all: eelroaks põdralihaliõigud, toores valge külmutatud kala, samast valgest kalast supp ja lõpuks küpsetatud põdraliha kartulitega... tõesti hea!

Täna käisime Salehardis kunsti- ja käsitöönäitusel, linnaraamatukogus, kohaliku kirjaniku Leonid Lapsui pisikeses majamuuseumis, mingis kunstikutsekoolis. Nägime lõputul hulgal meisterlikke puu- ja luuskulptuure, üldse igasugust peent käsitööd.

Linnväljakul turuhoone ees nägime neenetsi põhjapõdrakasvatajaid oma kaupa müümas, tõeline vaatamisväärsus: pakuti virnade kaupa külmutatud põdraliha ja hiigelkalu. Müüjad olid üliarmsad, neenetsi traditsioonilistes valgetes punaste-kollaste kaunistustega kasukates, põdranahast saabastes, seisid seal oma kauba taga uhkete moodsate mootorsaaniaide kõrval.

Salehardi turg ja seal pakutav kaup.

Linna tullakse tänapäeval siiski *autoga*, see tähendab mootorsaaniaiga! Kuigi põtradest ja põtradega elatakse ja nende rännatakse endiselt, ühest elukohast teise. Suvel ollakse pikemalt paigal, talvel, kui põtradel on toitu raskem leida, liigutakse sagedamini. Ühes põdrakarjas võib olla 5000–6000 põtra ja teadjate väitel tunnevad neenetsid pea kõiki oma põtru *nägupidi*, saavad näiteks aru, kui mõne on hunt ära viinud.

Tundub võimatu, aga kui võrrelda meie sõnamaailmaga: me teame ju oma emakeeles ja mitmes võõrkeeles palju-palju sõnu ja nende sõnade kasutusvõimalusi, tähendusvälju, konnotatsioone – kui hakata mõtlema, siis kuidas see infohulk korraga meie pähe mahub? Aga nemad, kellele põdrad tähendavad *elu* – toitu, elatusallikat, vitamiine, kaaslasi, sotsiaalset staatust, perekonnavarandust... nemad oskavad perfektselt just *seda* keelt.

Mõned neenetsid ilmselgelt ei tahtnud, et neid pildistataks (viib hinge kaasa?) ja pöörasid meile selja.

***

Aga nad on tõesti olemas!... Laur on neist ja nende elust ju palju rääkinud, pilte näidanud, aga näha neid oma silmaga on hoopis teine tunne. Nägin üht noort tüdrukut jääsaega suurt külmunud põdrakeret pikkupidi pooleks saagimas. Raske töö, aga tüdrukul oli hoog sees...

Salehard on üsna sürrealistlik linn: igikeltsa pärast postidele püstitatud betoonist kesklinnamajad on enamasti väga kõrged, 5–10korruselised, sageli värvilised: roosad, kollased, helesinised või siis esinevad ühel majal kõik need värvid korraga. Kõik on uus, ehitatud enamasti viimase viie aasta jooksul. Iga nurga peal on mingi hiigelsuur uhke kuldsest või hõbedaselt läikivast metallist monument. Polaarjoolnel on samuti uhke moodsa valguslahendusega monument. Just käisime vaatamas

hiiglaslikku mammutikuju pimedal Obi kaldal. Eranditult kõik on siin uus, uhke, hiiglaslik – kui juba, siis juba! Lillepood on nii suur nagu meil terve turuhoone.

Linn näib olevat ehitatud ühe hoobiga, kogu krempel korraga, tühjale kohale, see oleks justkui kunstlik linn, mingit sorti Disneyland. Siin olevat küll väga vanade kaubandusteede ristumispunkt, nii et koha mõttes ei ole see linn päris „kõrbesse“ rajatud, aga sellena ta välja paistab.

On näha, et siinkandis liigub *raha* – Jamali-Neenetsi ringkonnas on 20% Venemaa naftavarudest, suur gaasitööstus. Kindlasti saab sellest konkreetset rahalist kasu vaid väga väike osa siinsetest inimestest. Rahade ja rikkaste *neftjannikute* liikumine siinkandis selgitab ka lennujaama olemasolu 50 000 elanikuga linnas.

On näha, et kongressi korraldavad neiud-noormehed on paremini riides ja läänelikuma hoiakuga kui tavanooored; näib kehtivat vana nõukaaegne põhimõte, et niipea kui sul on töös tegemist välismaalastega, oled haljamal oksal kui teised. Suure osa päevast eraldati Venemaa inimesed ja välismaalased eri bussidesse ja rühmadesse, ikkagi *inostrantsõ*. See sõna on kõlanud päeva jooksul veel ja veel. Need oleme siis meie: eestlased, ungarlased, soomlased ja prantslased. On üks tore vepsa onu meie lähedalt Karjalast, aga tema ei ole *inostranets*, tema on oma.

Põhja inimesed on imeilusad: tumedad läikivad juuksed, kõrged põsesarnad... ja mingi armas ujedus on neis, enamasti.

Laupäev, 30. november

Ilus lumine talv, külma umbes 15 kraadi, kõik ümberringi säravvalge ja puhas. Hommikul paistis teiselt poolt Obi üsna madalalt silmapiiri lähedalt vastu suur punane päike! Sinna ta talvel jääbki, kell 11 läheb tinaselt või siis kollakalt-roosakalt valgeks, paari tunni pärast saab tõusvast päikesest silmapiiril viirgudena loojuv päike ja juba enne kella nelja pärast lõunat on kottpime. Praegu, kell viis, on siin öö... Eestis on kell üks päeval, lapsed lasteaias lähevad lõunaunele.

Hommik Obi jõel.

Reedesest kongressi lõpupeost jäi kirjutamata – ja ega selles midagi kirjutamisväärselt olnudki. Või teisest küljest – just oli. Tõeline vene õhtu Vene šampanja ja maitsetute kotlettidega. Sätendavate kuuereväärudega ülevoolav õhtujuht, tangotantsijad, Hispaania stiilis kleitidega šoutantsijannad jne. Välja oli pandud parim! Kahjuks oli see parim siinsetelegi inimestele võõras ja igav... Kui sama õhtu oleks olnud täidetud traditsiooniliste söökide, soome-ugri rahvaste ühislaulude ja -tantsudega, siis oleks sellel olnud sees mõte, aga jah...

Tegelikult on see üks erilisemaid ja põnevamaid asju siin: see sügava soome-ugrilikkuse ja nõukahõngulise venelikkuse segu... Ühelt poolt näed, et siin elavad venelastest väga erinevad rahvad: handid ja neenetsid oma vana kultuuri ja elustiiliga, oma mõttemaailmaga. Inimesed, kes selgelt (ka sõnades) identifitseerivad end hantide ja neenetsitena, *mitte* venelastena. Teiselt poolt viitab kõik sellele, et oleme Venemaal: säravkuuldsed uusaastakaunistused, laste suured valged tutid pildidel, naiste igapäevane tubane tööriietus kirjude pluuside-kleitide ja kõrgete lah-tise ninaga kingade näol. Ja kõige selle juures on siin palju vene keelt aktsendiga rääkivaid inimesi, kellel on peas klassikaline põhjarahva ümar kõrgete põsesarnadega nägu pilusilmade, tumedate kulmude ja märtsipäikesest ning lumevalgusest tekkinud kortsukestega silmanurkades...

Ma usun, et selleks tuli päriselt siia kaugele põhja *kohale tulla*, et omal nahal tajuda, kui eriline on nende Venemaa väikeste rahvaste elu ja saatus. Vaadata neid ja mõista, et meie väike Eesti riik on olemas tänu meie geograafilisele asendile. Sest kui me asuksime siin, Uuralite taga, poleks meil iial tekkinud isegi mõtet oma riiki luua, rääkimata sellest, et oleksime püüdnud selle tekkimiseks midagi *ette võtta*... Me oleksime nagu nemad: püüaksime hoida oma keelt ja kultuuri, seda oma lastele edasi anda, ja muidu kuidagimoodi hakkama saada suurriigi ettekirjutatud tingimustes.

Eilne õhtu oli palju erilisem kui reedene pidu. Käisime külas hantidel Julia (45aastane tele- ja raadioajakirjanik) ja tema mehel Germanil (tšummis sündinud ja hiljem ülikoolis käinud tore mees). Kodus olid veel 12aastane Jelissei ja nelja-aastane Liza.

Pisike ühekordne puumajake mitte väga kaugel Salehardi kesklinnast, natuke selline, millitaolisi leidub palju Eesti väikelinnades. Öue peal kuudis ketikoer, hange torgatud laste suusad. Sees siinse traditsiooni kohaselt kuum nagu saunalaval: kui ikka väljas on $-28\text{ }^{\circ}\text{C}$, peab sees olema $+28\text{ }^{\circ}\text{C}$! Meid, külalisi, oli neli prantslast ja kolm eestlast. Perenaine Julia on selline isiksus, et tema värvikaid jutte ja olemust ei suuda kirjas ära kirjutada ega laulus ära laulda! Tundub, et kogu ta elu koosnebki lugudest, ja neid jutustas ta lakkamatult terve õhtu (näiteks kuidas ta oma mehega kokku sai, mitu tähenduslikku *märki* sellele eelnes, kuidas sündisid tema kolm last ja millised olid *märgid* enne nende sündi): *elus pole midagi juhuslikku*.

Ma küsisin Julia käest, kuidas ta talub pimedat aega, kui päevalgust on vaid mõned tunnid. Tä ütles, et tal on ükskõik, kui palju täpselt on valgust, peaasi et on

lumi! Lumi on tema jaoks kõige algus ja lõpp: esimene lumi; lumi, mis maha jääb; uus värske lumi, see kõige õrnem lumi, millega handi naised hommikul nägu värskendavad; sätendav märtsilumi, millest põhjarahvastel on kurrud silmade ümber; uusaasta lumi... lumi, lumi, lumi! Julia ütles, et tema lemmikvärvid on lumevalge, taevasinine ja marjapunane, et kui kõik need värvid on olemas, võib tema süda olla õnnelik.

Julia.

Mul ei ole aastaid olnud nii huvitavat ja lõbusat õhtut. Julia muudkui rääkis ja rääkis (vahel ikka ka kuulas ja küsis meilt küsimusi), aga see, mida ta rääkis, oli huvitav, elurõõmu ja elutahet täis. Olime külas kaheksa (!) tundi, aga juba seal olles ma mõtlesin: kuula nüüd, Eva, mida räägib sulle see handi naine, sest arvatavasti on see ainus kord elus, kui sa teda näed. Kogu selle põnevuse ja erakordsuse juures hämmastas mind, kui omaselt ja koduselt kõlasid tema mõtted. Eva Toulouze ütles oma ettekandes, et siin Põhjas näed, kui palju erisuguseid variante on olemas selleks, *kuidas olla inimene*, aga mina ei saa lahti tundest, et kõigi maailma inimeste ühisosa on palju suurem kui erinevused...

Tervet õhtut Julia ja Germani juures täitis *teejoomine*. Kui möödunud oli juba umbes seitse tundi, märkasid, et minu silm on lahti mis lahti, kuigi kell on juba üks öösel... Hetk hiljem mõistsin: tee! Ma olen *teelaksu* all! Alkoholi ei pakutud tilkagi, seda isegi ei mainitud (kahjuks me ei küsinud, mismoodi nad alkoholi suhtuvad).

Need kaheksa tundi möödusid kui linnutiivul... Lahkudes andis Julia kõigile kingituse ja plaksuva musi ning saatis meid takso peale.

2. novembri varahommikul kell kaks

Jälle rongis. Kell üks öösel sõitsime välja. Üks Jamali kõrge ametnik tõi meid öösel oma uhke Audiga Labõtnangi. Ei teagi, kes ta täpselt oli, aga kongressiga ta seotud oli ja *tähtis natšalnik* igatahes, ütles, et eelistas autojuhile öhtul puhkust anda ja ise öösel üle jõe ja tagasi sõita, et *romantiline...* Võttis Labõtnangis paagi ka täis, olevat odavam kui Salehardis, kus rongijaama ei ole. Sõitsime jälle mööda jääteed üle Obi, teiste autode ja Labõtnangi linna tuled ees kumamas, autos laulis Andrea Bocelli itaalia keeles „*Partiró!*“ (Ma lahkun!). Sébastien meenutas Jamal-kani keskuse Sport-Baris mõned tunnid tagasi söödud venepärast Neftjanniku *sushi*'t, mis oli üle valatud majoneesiga, kuid mille juurde siiski serveeriti ka sojakastet ja *wasabi*'t... Sébastien kui rikas *mitte-idabloki-inimene* jõi inimitühjas baaris ka 10eurose (!) tšehhi õlle.

Kõik see: Bocelli laul, põhjamaine *sushi*, Sport-Bari kallid praed ja tigeda näoga teenindajatüdrukud ning pidev ülepingutatud *välismaisuus* ja euroremondi hõng kogu siinses avalikus sfääris on üks kummaline ja põnev kompott, millel on oma isikupärane võlu, samas puudub selles igasugune loogika. Loogikaga pole Venemaal üldse suurt midagi peale hakata, see tuleb siia sõites koju jätta; ebaloomilisus peitub paljudes väikestes detailides, näiteks selles, et täiesti tühjas restoranikompleksis, kus pole ühtki külastajat peale meie kolme, on tööol riidehoidjaneiu, teenindajad, kokad, helipuldipoiss, turvamees jne; või selles, et kui Moskva poole väljub 45 tundi sõitev rong, siis ei saa rongile minna perroonilt, mille esine on tühi, vaid tuleb oma kohvrite ja kottidega ronida üle mitmete rööbaste... Perrooni äärest lahkuv rong oleks liiga loogiline.

Esmaspäev, 2. detsember, keskpäeva paiku

Maastik muutub: kuuskede võrad on muutunud laiemale ja kaharamaks, kitsa võraga tundrukuused jäävad harvemaks. Mõtted lähevad juba aeg-ajalt Eesti peale... Kas seal on lumi maas, kõik värske ja jõulukuine, inimestel mõtted värsked? Esimene advent läks siin märkamatuks, vaid korra tuli meelde, nii teises kultuuris oleme...

2. detsembri öhtul, 20 minutit enne Mikuni

Kohe varsti on Mikun, kus Sébastien maha läheb, et öhtuks bussiga Sõktõv-kari jõuda. Sébastien näitas oma fotosid meie ühisest rongireisist ja Salehardi päevadest. On huvitav näha, kuidas keegi teine vaatab ja näeb olukordi, milles oled ise osaline olnud. Ta näeb neid teistmoodi, omaenda nurga alt – on põnev vaadata koos veedetud ajale kellegi teise silmadega.

Teisipäev, 3. detsember

Ilus särav päike, ja väga kõrged! Oleme liikunud tublisti edela poole. Metsad on tihedad, kuused on kõrged ja kahara võraga, kaskede-kuuskede sekka on ilmunud männid. Vahel harva heinamaad, külad, mõned päris ilusad – on ka inimesi, kes jaksavad oma maja üle värvida, uue katuse panna, lagunenud kuurid ära lammutada.

Natuke on kahju, et reis hakkab läbi saama. Mitte et ei tahaks koju jõuda ja oma armsaid näha, mitte seda. Tahaks väga! Aga kahju on, et peab loobuma sellest erilisest, mida reis pakub. Sellest *eluviiisist*. Teelolemisest, läbi maastike, linnade ja võõraste inimeste maailma libisemisest. Reis on avatud olek, vastuvõtmine, saamine, saadu mõtestamine ning seeläbi ka enese maailma tükkideks lammutamine ja mingil värskel viisil uuesti kokkuladumine.

Avatud saab olla ka kodus. Iga päev maailma üle imestada ja seda imetleda saab ka kodus. Enese sees saab reisida ka kodus. Oma sisemise maailma tundmatuid nurgataguseid ja peidetud paiku saab avastada igal pool. Ometi on keha liikumine ruumis kuidagi *vabastav*. Selle läbi saad mingi uue hingamise, see on nagu vahepeatus su elus, millest saab ühtlasi uus lähtepunkt.

Kolmapäev, 4. detsember

Kohe algab kuues öö rongis. Just rääkisime siin, et üldse ei ole tunnet, et suurem osa reisist oleks möödunud rongis – ilmselt sellepärast, et teelolek on reis ruumis ja samal ajal eneses, välismaailmas ning ühtlasi enda sees; ja mõlemas maailmas *toimub* kogu aeg midagi huvitavat. Midagi, mis puudutab. Mõlemad maailmad loovad elamusi, mälestusi.

Kümme ööd. Üheksa päeva. Oleme läbinud umbes kuus tuhat kilomeetrit, sõitnud põhjamaisest Tallinnast Suurde Põhja ja tagasi. Önn on olnud meiega ja kõik on läinud täiuslikult. Muidugi, me pole veel päris-päris kodus, aga siiski, siiani võime kõigi ja kõige eest südamest tänulikud olla.

Juba kummitab vaikselt peas Tallinn oma kohustuslike tegemiste ja toimetustega. Põgeneda pole kuhugi! Argipäev on kõik need üheksa päeva ja kümme ööd kusagil nurga taga oodanud, et nüüd öelda: siin ma olen!

***

Argipäev on ilus. Sama ilus kui reis, teelolek, kogu see *erilisuus*.

Argipäev on sama rikas, sama ootamatu, sama mitmepalgeline. Sama usku-matu tegelikult, kui aus olla.

***

Väljas on pime, korraks jäi rong seisma.
Eemal paistavad mingi nimetu linna tänavatuled.
Raudteerööbaste rivid.
Rongis on vaikne.
Kellegi vaikne naer vaguni teises otsas.
Sajab märga lund.

***

Juba on natuke meelest läinud, mis tunne täpselt on *oma lapse kalli*.

***

Juba homme!...

Eva Koff on eesti kirjanik ja tõlkija ning ka prantsuse keele õpetaja. Suurem osa tema senisest kirjanduslikust loomingust on suunatud kõige väiksematele lugejatele.

Sipsik Siberis.

Fotod on teinud Eva ja Indrek Koff.

Hiigelpanoraami tikkimine

Peeter Laurits

2013. ja 2014. aastal õnnestus mul järgemööda külastada mitut soome-ugri maad: Komimaad, Marimaad, Udmurtiat, Soomet ja Saamimaad. Koos assistent Lembit Jürgensoniga pildistasime Eesti Rahva Muuseumi uue hoone soome-ugri püsiekspositsiooni jaoks hiigelsuuri looduspanoraame – soomeugrilaste asuala tüüpilisi looduskeskkondi.

Kokku liidetuna tuleb 5 x 200 m suurune fotopannoo. Sellist tuleb pildistada tükk tüki haaval skaneerides – ühtekokku tuhatkond osakaadrit – ja need pärast arvutis kokku monteerida, et saada hiiglaslikuks suurenduseks vajalik lahutusvõime. See on natuke tikkimise moodi – tibatillukestest pistetest ja helmestest moodustub suur kangas. Sealjuures ei jää kangasse pidama üksnes see, mis fotoaparaadi ette jäi, vaid kõik, mida me reisil kogesime.

Vaatamata esmaklassilisele võtmetechnikale, mille Canon Overall mu käsutusse andis, kulus suurem osa ekspeditsioonide ajast tehnilistele probleemidele, proovivõtetele, dublitele, jukerdamisele, ümbervõtetele, uutele proovivõtetele ja lõputule ilma ootamisele.

Etnograafilisi muljeid jäi seetõttu kahetsusväärsetl napiks. Õnneks olid meil suurepärased teejuhid: Paša Mikušev Komimaal, Mila Jufereva ja Nikol Mihhailov Udmurtias ning mitmed teisedki. Nende abiga õnnestus lühikesi päevi maksimaalselt ära kasutada, sattuda paikadesse ning kohtuda inimestega, keda olnuks ülimalt ebatõenäoline juhusega trehvata.

Marsruut sai valitud selline, et satuksime ainult maalilistesse ja ülimalilistesse paikadesse. Seda valusamalt torkas silma, kui groteskse taktitundetusega meie tsivilisatsioon ennast oma keskkonnas sisse seada oskab. Me ei sobitu ümbritsevaga, vaid kehtestame ennast toore jõuga. Ei saa öelda, et see riivas pilku ainult Venemaal; Norras ja Soomes on saami tundrad samamoodi üksnes efektiivsuse ja ekspansiooni nõuet arvestava majandustegevuse poolt armistatud. Et pildistada ERMi tööülesandel maastikke ja elukeskkondi, nagu need võisid välja näha 19. sajandil, enne tööstusrevolutsiooni pandeemilist plahvatust, tuli sõita ühtekokku tuhandeid kilomeetreid ja otsida kõige mahajäetumaid paiku. Vaatamata tohutute vahemaade läbimisele polnud neid kerge leida – peale loodusliku sobivuse vajasime ka panoraamseid võttepaiku ja kohta, kuhu statiivisüsteem üles ehitada.

Meie võtete kullasooneks ja kõige võimsamaks loodusmonumendiks, kuhu oma elu jooksul sattunud olen, osutus Petšoori-Ilõtsi kaitseala Uurali eelmäestike jalamil. Kaitseala on pindalalt umbes kümne Lahemaa suurune ja rajatud juba 1931. aastal. Ka enne seda pole seal muud raadamist tehtud kui ehitatud sürja ja mansi küttide jahionnide võrgustik. Need mehed aga teadsid, kuidas oma keskkonda alal hoida. Seetõttu laiub seal praegu tihedat jõgikonda kattev ürgtaiga, puutumatu sihtkaitsevöönd. Ala on kantud UNESCO loodusmonumentide

nimistusse, tänu millele ei käi seal salaküttimas isegi Kremli bojaarid ega kosmonaudid. Vähemalt väitsid seda kohalikud. Samas aga kuulsime neilt huvitavat lugu, et kaitseala saatus rippus omal ajal lausa juuksekarva otsas.

Nimelt mõtlesid nõukogude akadeemikud juba kolmekümnendatel välja suurepärase plaani, mismoodi Põhja-Jäämeri Kaspiasse kallata – selleks tulnuks kaevata üksnes sada kilomeetrit kanalit ja ühendada Petšoori Kaama kaudu Volgaga. Projekti kutsuti uhkelt Volga jõgikonna rekonstrueerimiseks. Õnneks tuli seekord vahele maailmasõda. Asja võttis uuesti üles Hruštšov, aga selleks ajaks oli Gulagi arhipelaag Stalini-järgsete amnestiatega tühjaks voolanud ja kusagilt polnud võtta piisavalt eluslabidaid.

Brežnevi ajal välgatas aga uus idee. Nõukogude akadeemikud arvutasid veidi ning leidsid, et 50 maa-alust tuumaplahvatust oleks piisav, et põhja jõed saaksid lõunapoolseid steppe ja poolkõrbeid niisutama hakata. 1971. aastal detoneeriti poolekilomeetriste vahedega kolm 15 kilotonnist tuumalaengut (Hiroshimale heidet 16 kilotonnine). Rootslaste registreeritud radiatsioonilekke tõttu puhkes rahvusvaheline skandaal ning maaparandajate hoog vaibus pisut. Akadeemikud said võrrelda oma arvutusi tegelikkusega ning leidsid, et tegelikult oleks vaja siiski 250 tuumalaengut. Niipalju aga ei raatsinud sõjatööstuskompleks neile eraldada ning plaan jäi jälle soiku.

Kaheksakümnendatel algas see arutelu uuesti, ent siis hakkasid teadlased kartma, et Põhja-Jäämerre voolava sooja vee koguse järsk vähenemine võib kostitada meid uue jääajaga. 1986. aastal pani NLKP poliitbüroo projekti kalevi alla, kust Kesk-Aasia vabariigid selle 21. sajandi alguses uuesti välja koukisid ja Venemaaga läbirääkimiste fookusesse tõstsid. Vaatamata Moskva linnapea Juri Lužkovi entusiastlikule toetusele ei leitud selleks aga konsensust, vahendeid ega koostöötahet. Mälestuseks suurejoonelisest projektist on jäänud aga radioaktiivne järv, mida tuntakse tänini hea kalasaagi poolest.

Tuleb tunnistada, et venelased on säilitanud ugriliku koriluse ja kalastamise kire palju otsustavamalt kui eestlased. Kes meist poleks kadestanud venelasi, kes alati kõige paremad seenekohad üles leiavad. Venemaal reisides on raske kohata veekogu, ükskõik kui reostunud, kuhu viiks tee, aga kus poleks õngitsejaid. Kalal käiakse nii perekonniti kui ka töökollektiivide kaupa. Eriti Udmurtias oli tavaline, et isa koos poegadelega leotasid järve kaldal ussi, aga ema ja vanaema istusid nende kõrval, näksisid *taban'*eid ja kuulasid linnulaulu. Perekonkliku idüllil hieroglüüf, meeldiv vaheldus kaklusele telekapuldi pärast.

Udmurdi rahvusromantilise ekstaasi varjatud põhamu leidsime aga Muvõri küla lähedalt. Seal asub nimelt esimese udmurdikeelse filmi „Alangasari vari“ (1994) võttepaik. Film põhineb udmurdi müütidel ja legendidel ning inimestel lähevad sellest rääkides silmad särama. Film on nii Vimeo kui ka YouTube'is vabalt saadaval, kahjuks küll ilma tõlketa, aga mingi ettekujutuse on sealt võimalik saada. Võteteks ehitati oru põhja muinasküla, mille osad hooned tänini püsti püsivad ning kus korraldatakse rahvuslikke pidustusi ja festivale. Välja näeb see paik

täiesti lummay, kõige maalilisema oru nõlvadele ehitatud sõgedalt ülepaisutatud viirastuslik fantaasiamaailm. Oma kunstlikkuse tõttu oli Muvõr tugevas kontrastis Petšoorra-Ilõtsi kaitseala ehedate orgudega, samas aga tekitas selle veidruse kirglikkus samasuguse mõõtmatu katedraalitud nagu ürgtaigagi.

Filmi „Alanašani vari“ võtteplats. Foto: Peeter Laurits

Juba esimesel Udmurdimaa reisir kümme aastat tagasi torkas silma sealsete inimeste temperamentne rahvustunne ja massiline rahvakultuurilembus. Peale jõulise külaelu on seal juba parkümmend aastat võrseid ajanud Kivisildniku ja Kauksi Ülle külvatud etnofuturismi seeme. Juri Kutšõran, muuhulgas ka Udmurdimaa lipu ja vapi autor, korraldab iga-aastaseid rahvusvahelisi etnofuturismifestivale, mis rändavad maakonnast maakonda ja on omandanud järjest selgemat uusšamanistlikku värvingut.

Külastasime põgusalt Odo Marani nime kandvat sümposiooni bessermanide Junda külas. Kunstnikke oli Komimaalt, Marimaalt, Tatarimaalt, Mordvast, Soomest ja Eestist, kohal olid ka prantslane ja ameeriklane. Seekordne kuraatoriteema oli päris intrigeeriv, maaliti kohaliku savi ja kõige muuga, mida loodusest leiti. Eks neid tulemusi oli igasuguseid, teiste seas ka tõeliselt huvitavaid töid; nii mõnigi autor võiks nende tehnikatega edasi töötada.

Endiselt pidin tõdema, et komi küti poeg Paša Mikušev on minu jaoks endiselt kõige põnevam etnofuturistlik kunstnik, maailmapotentsiaaliga mees. *Performance*’ite osas, mis on udmurdi uusšamanismis keskseks žanriks muutunud, ei oska ma positiivses võtmes kaasa rääkida, minu jaoks võtavad nad õige pentsikuid ja maneristlikke vorme. Liiga tihti tuli mul meelde etenduskunstniku etteaste Sorrentino „Kohutavas ilus“.

Paša Mikušev. Foto: Peeter Laurits

Kultuuriimpordi väljastpoolt hindamine ei ole kerge ülesanne. Vaevalt et sakslasedki aru said, mida nendelt laenatud laulupeod eestlaste jaoks tähendasid. Igal juhul oli šamaanide kontsentratsioon Junda külas kordades kõrgem, kui ma iganes ette kujutada osanuks. Udmurtias on üldse väga palju šamaane. Paša sõnutsi on neid kahte sorti: sellised, kes räägivad, et nad on šamaanid, ja sellised, kes sellest ei räägi. Mina oleksin tahtnud rohkem neid viimaseid näha, aga nende juurde me seekord ei sattunud.

Majutuspaiga leidsime Mila ja Nikoli turismitalust Mumõ Dor Ižkari (Iževsk) äärelinnas. See majapidamine on oma ümbruskonnaga kummalises kontrastis. Ižkar on nõukogudeaegne pompoosne magalatega relva- ja masinaehitustehas, Kalašnikovi automaadi sünnilinn. Suurustav planeering on ellu viidud enesestmõistetava hoolimatusega omavahel sobimatutest ja lagunevatest rämpsmaterjalidest, lisaks on see linn silmanähtavalt vaesunud, õigemini tühjaks imetud ja laiali tassitud.

Impeeriumimeelne agressiivsus ja ülbus pole aga põrmugi kahanenud. Udmurtias, nagu teisteski venestatud soome-ugri maades, eksisteerib kõrvuti kaks paralleelmaailma – linna- ja külamaailm. Nendevahelist kokkupuutepunkti ega kompromissi ei paista minu jaoks kusagilt. Seda kummastavam on leida niisuguse impeeriumilinna ääre pealt püsttaraga ümbritsetud Mumõ Dori (esivanemate kodu) puukoorega vooderdatud hooned, udmurdikeelne raamatukogu, rahvusköök, koduloomad, rahvariided ja rahvuspühad. Kui vägev peab olema rahvuluse õhin, et istutada ennast poolvägisi sedavõrd agressiivsesse keskkonda. Muljetavaldav.

Miia Jufereva ja Nikol Mihhailov. Foto: Peeter Laurits

Ei saa öelda, et komide rahvustunne nõrgem oleks, aga see ei ilmuta ennast nii palavikuliselt. Linnades tundub komi keel olevat kõrgemini koteeritud, vähemasti kuuleb seda rohkem. Maal kohtasime vanainimesi, kes vene keelt ei mõistnudki. Võib-olla on komid impeeriumivõimuga kavalamalt kohastunud? Misjonitööga alustas Permi Stefan seal juba 14. sajandil, tegi selle hõlbustamiseks komidele oma tähestiku, kirjakeele ning andis välja esimese aabitsa. Eestis ja Soomes ilmusid sellised alles 16. sajandil. Komide osavusest haldusasjades räägiti igasuguseid lugusid. Komi külavanemaid olla jätkunud koguni manside ja hantide külalesse.

Vassili Kandinsky, eelmise sajandivahetuse üks mõjukamaid kunstnikke, abstraktsionismi rajaja ning teoreetik, võttis 1889. aastal ette etnograafilise ekspeditsiooni sūrjakomide juurde. Osaliselt võis selle reisi ajendiks olla Kandinsky emapoolne mansi päritolu, igal juhul sai see tema elukäigus pöördeliseks. Pärast Komimaa-reisi katkestas ta oma karjääri juristi ning majandusteadlasena, loobus Tartu ülikooli õigusteaduskonna professorist ning pühendus kunstiõpingutele.

Õnneliku juhuse läbi sattusime samadesse Ežva (Võtšegda) ülemjooksu külalesse, mida 124 aastat varem oli külastanud Kandinsky. Veelgi õnnelikuma juhuse tõttu ilmusid samal ajal Komi vabariigi rahvusmuuseumi kirjastatuna Kandinsky ekspeditsiooni päevikud. Kandinsky ei väsi kiitmast sūrjalaste lahkust ja sõbralikku meelt, ametnike (ilmselt siis ka teda) kartvat komid aga nagu tuld. Samas kurdab ta selle üle, et paganlikku rahvatraditsiooni – laule, loitse, lugusid – pole kusagilt koguda, kõik on unustatud ja ära põlatud. Vähesed komikeelsed laulud,

mida ta kuulis, olnud tõlgitud vene keelest. Kristlik misjon olla tema sõnul rahvast üle käinud kivi kivi peale jätmata.

Osaliselt peab see ilmselt paika, kristlikud on need külad tänini. Samas tundub mulle, et sealmaal pole lihtsalt kombeks oma pühadusi võõraste ette laotada. Oma põgusatel visiitidel külarahva juurde kogesime külluslikku kultuurilist sünkretismi. Punanurgas – see on ahjust diagonaalis asetsev kodualtar, kus hoitakse pühasid sümboleid – jagasid viljapead, lilled ja paganlikud kujukesed ruumi õigeusu ikoonide ning riigijuhtide portreedega. Küsisin ühelt Võlgorti vanapapilt, kas ta sinna mõnikord küünlaid ka paneb või kuidagi teisiti pühasid tähistab. Ta mõtles, siis ütles, et küünlaid küll kunagi ei pane. Tal olevat hoopis selline komme, et hommikul ahju ees esimest suitsu tehes pühendab ta selle Jumalaemale ja hommiku esimest koni hoiab õhtuni seal ikooni kõrval.

Minu jaoks on täielik ime, mismoodi Vene impeeriumi rahvad on aastasadade pikkuse ülemvõimu, assimileerimise, alkoholismi ja röövmajanduse kiuste suutnud oma näo säilitada. Aga on. Isegi kui vanad kombes, laulud ja keel mälust kustuvad, jääb ikkagi alles mingi tabamatu miski. Petsoora-Ilõtši kaitsealalt tagasi Sõktõvkari sõites sattusime etapirongile, mis oli puupüsti täis põhjast naasvaid hooajalisi naftapuurijaid. Lingvistiliselt oli see huvitav elamus. Märkimisväärne hulk kaasreisijaid suutis peaaegu kogu oma suulise väljenduse moodustada üksnes roppudest sõnadest. Selles rongis avastasime teravalt eristuva tõsiasja, mis enne polnud pähegi tulnud – nimelt meie reisidel kohatud soomeugrilased enamasti ei vandunud ega ropendanud.

Mäemaride pealinna Kozmodemjanskit ei ole lihtne üles leida. Ehkki see jääb peateelt üksnes paarikümne kilomeetri kaugusele, ei näita Moskva-Gorki trassilt sennapoole ühtegi teeviita. Tuleb ekselda ja mõistatada. Kohale jõudsime alles õhtu eel. Julgen soojalt soovitada. Videvik on selle linnakese esmakordseks maitsemiseks väga kohane valgustus. Provintsiromantika on öökuninganna, tema avab oma dekadentlikud õied alles pimedade hakul – siis, kui Volga jõgi vängelt vene kirjanduse järele lõhnama hakkab.

Volga kaudu, Skrjabini nime kandval jõelaeval jõudsid Kozmodemjanskisse ka Ostap Bender ja Ippolit Matvejevitš Vorobjaninov. Samuti Ilja Ilf, kes nende ajaloolise visiidi välja mõtles ning paberile pani, tegevuspaiga ilmselt pieteeditundest Vasjukiks ümber ristides (jutt käib Ilfi ja Petrovi romaanist „Kaksteist tooli“). Ma tõesti ei tea, kas nad said impulsi Kozmodemjanski kosmilisest nimest või hoopis linnakese hingematvast provintsiikkusest, igatahes tegid nad Vasjuki surematuks universumi keskuse ja planeetidevahelise malekongressi toimumispaigana. Läinuks kõik suure kombinaatori plaanide kohaselt, oleks Vasjuki ümber nimetatud New Moskvaks, Moskva aga Vana-Vasjukiks. Olümpiaad jäi kahjuks siiski ära, Ostap pidi provintsilinnast põgenema maleentusiastide antud viiekümne rublaga taskus ja muhuga peas, aga leitnant Šmidt (kelle üks kolmekümne viiest järeltulijast Ostap olla olnud) tänav on Kozmodemjanskis siamaani olemas. Samuti

Benderi muuseum ja laudadest kõnniteed ning trepid kaldapealsele, mille asemele Ostap lubas lasta ehitada marmorist terrassid.

Kozmodemjanski nime sai see linn pühameestest vennaste Kuzma ja Demjani järgi juba ligi 400 aastat enne seda, kui Juri Gagarin kosmosesse lendas, ehkki ka Gagarini portree oli teist värvi telliskividest ühe hruštšovka seina sisse laotud. Umbes Põlva-suuruses linnakeses on viis muuseumit ja plaanitakse veel juurdegi ehitada, aga sellegipoolest tuleb imeks panna enamiku muuseumitöötajate teadmatust ja huvipuudust kodukoha mineviku suhtes.

Linn ise on aga tõeliselt muinasjutuline pesakene, kaelani kassitappudesse kasvanud, täis imeliselt kaunist pitsiliseks nikerdatud tsaariaegset puitarhitektuuri, kitsukesti külavaheteid ja nõukoguliku ajaloo groteskseid arhitektuurijäänuseid. Ainuke kaudselt olevikku meenutav ehitis oli Ühinenud Venemaa sinivalge plekkangaar, autopesulat meenutav valimispaviljon. Noored lähevad ära Moskvasse nagu ikka, rohkem kui pooled majadest on tühjaks jäänud ja pärast kella üheksat kustutatakse tuled ka elanikega majades.

Kozmodemjanski pitsarhitektuur. Foto: Peeter Laurits

Sellegipoolest hoolitsevad kellegi nähtamatud käed arvutute lilleklumpide, parkide, kassitappude ja luuderohu eest. Aeg-ajalt huikavad või vilistavad nähtamatud inimesed, sinna-tänna on pargitud mõni lahtiste ustega poolläbipaistev auto, kust põntsutatakse krigisevat bandiidimuusikat, aga auto ümber lehvivad veelgi nähtamatamad inimesed. Räämas meeleheitele ja mahajäetusele vaatamata oli õhus sooja südamliku hõllanduse, jorjenite ja liisunud lõhnaõli lõhna, umbes nagu vanaema kummutisahtlites. Väga raske oli aru saada, kas me näeme seda

kõike unes või hoopis keegi teine näeb unes seda, kuidas me Kozmodemjanskit pidi ringi hulgume. Volga on seal lai nagu Amazonas ning teiselt kaldalt, mida peaaegu ei paista, vilguvad Marquezi sinise koera silmad.

Kord või paar nädalas uhub Volga kaldale mõne Skrjabini või Fjodor Šaljapini nime kandva jõelaeva, kust valgub välja vaata et rohkem huvireisijaid, kui on kohalikke elanikke, ja linnakeses virgub põgus eluvaim. Mutid veeretavad kaldapealsele oma müügikraami, muuseumide ukсед keeratakse lukust lahti ja tuled pannakse põlema ning kohalikus Rocca al Mare taolises vabaõhukülas kostümeerivad diplomeeritud etnograafid (kes muidu isekeskis vene keeles suhtlevad) ennast rahvariiege, et etendada mäemaride laule, tantse ja stseenikesi külaelust.

Imselgelt oli meie visiit Marimaale liiga põgus selliste asjade üle otsustamiseks, aga mulle jäi mulje, et maride maavald ja külakultuur on lootusetult venetatud ja hääbuv maailm. Mõned folkloristid peavad mütoloogilise Röövel-Ööbiku kuju inspireerituks mari keskaegsetest metsavendadest. Olen kuulnud lugu sellestki, nagu kasutanuks marid oma vastupanuliikumises Gomero vilekeele sarnast märguannete süsteemi. Olgu sellega kuidas oli, igatahes tappis pärimuse järgi Röövel-Ööbiku Ilja Muromets (muromlased on muuseas veel üks praeguseks välja surnud soome-ugri rahvas) ja 16. sajandi teiseks pooleks alistas Ivan Julm mari vürstide abiga Kaasani khaaniriigi ja sel lihtsal kombel oli mõistagi alistatud ka Marimaa ise.

Joškar Olasse (mari keeles „punane linn“) ja Kozmodemjanskisse (varem Tsikmä) ehitati piirikindlused ning 19. sajandiks sai Kozmodemjanskist Arhangeliski järel käibemahult teine metsa väljaveo sadam Venemaal (kus pole metsa, seal pole ka metsavendi). Selle tagajärgi on näha auto aknastki – suurem osa Marimaa maastikust meenutab nüüdseks steppi, aga sealtkandi puutöömeistrite osavus viitab põlisele metsakultuurile. Kõige enam meenutasid Kozmodemjanski vanad puitnikerdistega majad mari rahvariiege tikandeid ja heegeldusi – mõlemad panid silmad oma ekstaatiliselt peene ornamentikaga virvendama nagu hinduistlikud templid ja tõstsid meeleülevuse kõrgele selle imeliku linna kohale.

Enamasti peetakse selliseid piparkoogimajakesi vene rahvakunsti pärliteks, aga mina seda juttu eriti ei usu. Mida ühel stepirahval peale savi õigupoolest nikerdada on? Indoeurooplased on aga kogu oma määratu ekspansiooni ulatuses silma torganud õppimisvõime ja põlistraditsioonide ülevõtmise kerguse poolest. Venelastel on vedanud ja nad on saanud õppida nii Karjala, Permi kui ka Volga rahvaste käest. Tore, et traditsioon on säilinud. Tänapäeval on omajagu neidki venelasi, kes oma juuri merjalaste suunalt otsivad. Sellel teemal maksab vaadata Fedortšenko filmi „Siisikesed“.

Petšoorra-Ilõtši kaitseala keskusesse Jakšasse jõudmine oli ränk. Komimaa teed on uskumatult hullus olukorras. Ei ole ka ime. Kui peaaegu Hispaania-suurusel territooriumil elab vähem inimesi kui Eestis, siis on korralikku teedevõrku üpris raske üles ehitada ja korras hoida. Kandinsky kurdab oma reisipäevikutes pidevalt, et küljekondid on Komimaa teedest pisarateni valusad. Tänapäeval ei ole

magistraalid Sõktõvkarist 50 kilomeetri kaugusel enam kaherealistena kasutavad, sõita tuleb sellel teepoolel, mis masinat päris ära ei löhu. Kõrvalteed näevad välja nii, nagu oleks neid teisest ilmasõjast saadik miinipildujatulega kostitatud.

Ühel hetkel selgus, et otseteed pidi me Jakšasse siiski ei pääse. Tuli ots ringi keerata, teha rohkem kui tuhandekilomeetrine ring, sõita tagasi Sõktõvkari, loobuda rendiautost ning jätkata teed rongide ja taksodega. Jakša on paari tuhande elanikuga asula, kus sõna otseses mõttes lõpevad kõik teed. Viimane jupp külast, kus asub ka kaitseala juhatus, asub teisel pool Petšoorra jõe, kuhu pääseb ainult paadiga. Seal edasi on ainult taiga.

Vee ületamine tundus lõplikuna, nagu oleks paadimeheks olnud Haron, kohalejõudmine aga õigustas kõiki läbi elatud kannatusi. Teisel kaldal elab vaikne, väärrikas ja intelligentne inimtõug. „Vaadake, me elame ja töötame kaitsealal, oleme kaitsealused inimesed,“ kommenteeris Nikita Mihhalkovi nägu põdrafarmigiid ja teejuht Andrei Satsuk. Teine teejuht, kaitseala ökoloogiadirektor Aleksei Mossin oli aga üksikus taigakordonis üles kasvanud Nick Cave'i nägu looduslaps, kes teab, et tema mis tahes aastaajal taigas välja ei sure. Selles oli võimalik veenduda meilgi.

Taigas kõlbab võttepaikade otsimiseks ainult paat, suurem osa kaitsealal veedetud nädalast möödus vee peal. Ühe öö õnnestus ööbida kütionnis, täpselt nagu Nikolai Baturini „Kuningaonni kuningas“. Tõenäoliselt olid noorpõlves loetud Baturini raamatud üheks ajendiks, miks ma selle ERMi töö sellise õhinaga vastu võtsin. Ilmaga vedas meil kohutaval kombel. Koos meiega saabusid soojad ja selged päevad, mis kestsid võtteperioodi lõpuni. Päevaharjaks küpsetati üle kahekümne kraadi, aga ööd olid sellegipoolest tuulised ja nulli ümber või mõnikord ka alla selle. Hellitatud linnaloomal on päris raske põristada koidueelses uneuimas tunnikese vastuvoolu piki jääkülma jõelahmakat, vahujuga taga ja silmad jäisest tuulest kissis. Ning olla seejärel nobe, loov ja lehviv, et saada oma valgushetke veerandtunnine pildijada kätte kõige vaimukamal kombel.

Imelise looduse kõrval olid mu suurimaks kaitseala elamuseks meie sealse paadijuhid ja teekaaslased Andrei ja Aleksei. Passi järgi olid nad ilmselt venelased, päritolult aga, nagu tänapäeval ikka, segu impeeriumi kõikvõimalikest rahvastest. Kuidas õigupoolest etnost defineerida? Keelepõhiselt? Elukohajärgselt? Verepõhiselt? Passipõhiselt? Pärast Andrei ja Alekseiga tutvumist ei oska ma ühtegi neist tõsiselt võtta ja tõtt-öelda on mul sünenud kahtlus ka enda soome-ugri olemuse osas.

Praegu tundub mulle nii, et kui lahutada eelnenud komponentidest elulaad ja pärimuse kandmine, siis ei loe ei keel ega geen suurt midagi. Facebooki *like*'e võib klõpsida mis tahes keeles ja oma verekomponentidest ei tea me enamasti niikui-nii kuigi paljut. Andrei ja Aleksei aga, etniliselt küll venelased, elasid ümbritseva loodusega sellises harmoonilises kooskõlas, nagu me tavaliselt vanade soomeugri-laste puhul kujutleme. Paigamälu ja pärimust kandsid nad sellisel hulgal, nagu me nende reisirid jooksul kellegi teise puhul ei kogenud. Nõnda ei teagi ma enam, kes õigupoolest soomeugrilased on.

Sõktõvkaris õnnestus osta kataloog zoomorfsetest kujukestest Komi rahvusmuuseumi kogudes. Vanim neist oli nikerdatud suusanina fragment 4. at e.m.a, suurem osa permi loomastiilina tuntud pronksivalud meie ajaarvamise alguspoolet. Need on väga uhke ajakaev, osade puhul võis aimata sarnasust ka Tamula ja teiste Eesti leiupaikade eelajalooliste kujukestega. Suveniiriputkas ootas mind ees aga väga meeldiv üllatus – hea hulk nendest kataloogis nähtud kujukestest oli koopiate kujul saadaval.

Olen palju mõelnud, miks peab meie suveniiripoodides domineerima üksnes hansalinlik atribuutika (matrjoškadest ja merevaigukitšist rääkimata)? Meie eripära seisneb hoopis muus, ligemale kümne aastatuhande pikkuses paiksuses ja kohamälus. Peale baskide ja soomeugrilaste ei saa sellega kiidelda ükski Euroopa rahvas ja selle teadvustamine võiks olla Eesti kuvandi leitmotiiv. Ristirüütlike, keskaegsete peekrite ja kivikirikute kõrval võiksime ennast tutvustada ka kammkeraamika, neoliitiliste kujukeste ja pühade puude abil.

Peeter Laurits on vabakutseline fotokunstnik.

Soome-ugri kunstiskeenelt Komimaalt

Eva Sepping

2013. aasta augustis ja septembris oli mul põnev võimalus osaleda kahel kunstisündmusel Komimaal. Rõõm oli vastastikune, sest korraldajad olid lootuses, et neil osalevad ka isikud väljastpoolt Venemaad, mõlemad üritused rahvusvahelisena välja reklaaminud. Komimaaga on mul olnud ka üks varasem kokkupuude, nimelt osalesin 2009. aastal Eesti Kunstiakadeemia ekspeditsioonil. Nõnda ootas mind ees nii tuttav kant kui ka tuttavad inimesed.

Kunstiplenaarium Kljukva

Paar päeva enne reisi sain korraldajalt kirja küsimusega, kas eelistan töötada akvarellide või õlivärvidega. Ehmusin ära. Olin oma jah-sõna osalemisele öelnud nii spontaanselt, et ei olnudki õieti mahti uurida, kuhu täpselt satun. Vastasin, et kumbki pole just mu tugevaim külg ning ehk nad lepivad foto- ja videomeediuga. Nad ütlesid, et pole probleemi, üritusel osaleb ka fotokunstnik Moskvast.

Kui pärast mitmetunnist bussisõitu Sõktõvkarist põhja poole Kozlovka küllakesse jõudsime, sain aru küll, miks akvarellistidele ja maalijatele just see paik oli välja valitud. Tegemist on nimelt muinasjutuliselt kauni külaga, eriti vaated all orus looklevale Emba jõele, mis õhtuti tihedasse uttu mattus. Peale loodusliku ilu torkas silma ka igasuguse prügi ja laga puudumine. Mitte ükski palkmaja polnud laudisimitatsiooniga plastikuga üle löödud ning kui vanad aknad olid asendatud uutega, olid need ilmingimata puidust. Lisaks kõigele olid lubatud eriti askeetlikud tingimused ekspeditsiooni kontekstis üle keskmise luksuslikud. „*Cyneп люкс*,“ kiitsin korraldajaid.

Külaelanikud olid jäänud otsestest repressioonidest puutumata ning elanud seal juba mitmendat põlve. Ilmselt tulenes sellest ka eriti tugev paigaidentiteet ja hooliv suhtumine enda ümber olevasse. „Minu isa ja vanaisa tehtud,“ paitas meid vastu võtnud perenaine tädi Galina kummutit ja ahjupealse ümarate nurkadega piirdeid (et lapsed end vastu teravaid nurki ära ei lööks!), „mitte ial ei viskaks neid ära ega vahetaks välja.“ Mitte et aeg oleks sellest peale peatunud, aga kõik, mis uuem, on kuidagi eriti tundlikult vanaga kokku kombineeritud. „Ma ei teadnudki, et meil Venemaal veel selliseid kohti on,“ kommenteeris tagasiteel rongis Permist pärit kupeekaaslane mu fotosid vaadates.

Meid oli umbes 15 inimest, kõik peale minu Venemaa eri paikadest, ja me asusime vastavalt huvidele tööle. Õnneks olid meil kõigil vabad käed.

Kuulsin ühe hommikukohvi ajal taamal sõnapaari „kaasaegne kunst“ ja kiki-tasin kõrvu. Selgus, et jutt käis impressionistidest... Kaasaegse kunstiga, nii nagu seda Lääne pool mõistetakse, tegeletakse küll, aga eeskätt Moskvast. Nii mõnedki kohapealsed noored osalejad väljendasid selles suhtes kohati oma rahulolematust,

iseloomustades institutsiooni, kus nad parajasti töötavad või õpivad, esmalt sõnaga „vanamoodne“.

Kasutasin sealviibitud aega välitööde tegemiseks Kozlovkas ja naaberkülades. Mind huvitas kohalike inimeste paigaidentiteet ja kodumaatunne nii möödunud kui ka tänapäevaste poliitiliste sündmuste kontekstis. Rasked teemad ja vastused võtsid nii läbi, et vajusin igal õhtul ahju taha kümnetunnisesse unne. Plaanis on videomaterjalist ka midagi põhjalikumat kokku monteerida, aga hoiatasin korraldajaid, kes muudkui pärivad: „Noh, millal juba saab valmis filmike vanaemadest?“ et see ei tule sugugi lõbus filmike.

Hoolimata oma isiklikust nõukogude-kogemusest olin ikkagi rabatud üsna leebetest seisukohtadest sellel teemal ja kõigega leppivast rahust minevikusündmuste mõtestamisel. „Minu jaoks on siamaani võõrastav, et töö eest, mis on iga kodaniku kohus oma riigi ees, saab mingitki rahalist tasu,“ ütles praegu pensionil olev endine kooliõpetaja. „Kui keegi kunagi nõukogude ajal riiki kritiseeris, oli seda lausa jube ja valus kuulata.“

Sellegipoolest tekkisid elanikega paari nädala jooksul nõnda soojad suhted, et peaaegu iga õhtu möödus ühes või teises majas uhkes õhtusöögilauas. Andsin memmedele ülesande tuletada meelde komikeelseid laule, mille nad lõpuks lausa maa alt välja otsisid, ning andsin neile palju põhjust koos pidutsemiseks, mida nad lubasid ka pärast minu lahkumist jätkata. Omavahel räägivad nad komi keeles, kuid paljud neist arvasid ise üsna pessimistlikult, et nad on viimane põlvkond, kes seda teeb.

Plenaarium päädis näitusega pealinnas Sõktõvkaris. Panin üles oma fotovaliku, sealhulgas ka ühe pildi ikooninurgas pikutavast kassivolakast. Kozlovka naabruses oleva kiriku papp Dima eemaldas aga avamisel tabava pealkirjasildi „Pussy Riot“ ja lisas naeratuse saatel, et pole vaja külaelanikke poliitikasse segada. „Mis need külaelanikud siia puutuvad?“ olin hämmingus ja väljendasin end üsna reljeefselt ning tagasi hoidmata, sealhulgas ka esimesele ettejuhtuvale plenaariumikaaslasemale Olgale, kes puhkes selle peale nutma. Üritasin oma väljendust pehmemdada. Tuluult. Ta jooksis must ärritunult eemale ning tegi seda ka kõigil järgnevatel päevadel.

Õige jah, ta oli üks kolmest meie rühmakaaslasest, kes neljatunnises jumalateenistuses kõik rituaalid viimseni kaasa tegi, nii et halvimat valikut minu poolt oleks olnud raske teha. Palusin galeristil paari päeva pärast, kui Dima on tagasi kodukülla läinud, sildi tagasi panna. Seletasin, et tegemist on kõigest heatahtliku, ent tabava huumoriga, jumala eest mitte poliitikaga, ja rääkisin sinna juurde midagi eneseirooniast. Igatahes hiljem välja antud näitusekataloogis mu töid ei ole, leian sealt ainult ilusad akvarellid ja õlimaolid, kuigi ka minu fotodest on enamik ilusad ja poliitiliselt korrektsed.

Näiteks panin üles ka foto komi kirjaniku Grigori Spitšaki emast, kes lubas mu maa alt välja otsida, kui temast mingi koleda vanainimese pildi kuhugi riputan. Ent Spitšak oli ka ise avamisel ja poseeris uhkelt oma ema igati õnnestunud foto taustal. Nii et kui mu kultuuridevahelise erinevuse fopaa välja arvata, oli suhtumine muidu väga sõbralik.

Kozlovka elanik Oktjabrina. Sündinud 1937. aastal, nimi on pandud repressioonide hirmus lojaalsuse märgiks. Foto: Eva Sepping

Visuaalkunstide festival

Pärast laagri lõppu sain sedamaid kutse tulla mõne nädala pärast osalema järje-kordsele rahvusvahelisele festivalile.²⁹ Soome-ugri rahvaste visuaalkunsti festivali Tuivež (risttee) peeti Komimaa pealinnas Söktövkaris juba kolmandat korda. Kuigi korraldajad ise kiitsid, et sel korral on palju vähem etnograafilisi ning rohkem dokumentaal- ja sotsiaalse sõnumiga filme, jäi vähemasti esimestel päevadel mulje etnograafiliste ülekaalust. Sealjuures oli pigem tegu etnograafilise sündmuse lavastuse filmimisega, et illustreerida mingil ajal elus olnud tavasid.

Suureks kergenduseks pidas ka enamik kohalviibinuid neid kitsiks, mis ei aita kuidagi juhtida tähelepanu soome-ugri rahvaste probleemidele ning ka valdkonda kui sellist populariseerida. „Mõni neist on nii halb, et on isegi hea,“ oigasid mitmed festivalil osalenud. Kuna need olid enamasti tehtud üsna väikese eelarvega, ei tööta need videod ka efektse propagandana. Ometigi on sedasorti žanri näol tegu huvitava nähtusega, sest need polnud sugugi riigi tellitud, vaid vabatahtlike huviliste tehtud, kes siis on ilmselt mingit teatud sorti nõudlust õhust tabanud. „Tšinovnikute unelmate film,“ olen järjest pealkirjade taha kommentaariks kirjutanud.

Üritus oli aga selles mõttes üsna positiivne, et vestlused neil teemadel olid läbinisti avameelsed. „Ärge siis meie, karjalaste, olemasolu ära unustage,“ pani mu südamele animafilmitegija Petroskoist. Festivalil oli ka väga sümpaatseid kunstilisi

²⁹ Reisi toetas Eesti Kultuurkapital.

ja muinasjutulisi filme, kuhu soome-ugri temaatika oli põimitud sisse elu osana, näiteks nagu udmurdi režissööri Venjamin Tronini film „Kolle“ (Очак).

Kolmas osa filmidest tegeles hääbuvate rahvaste probleemiga. Sümpaatne oli Vladimir Larini lühifilm „Mordvalane“ (Мордвин), milles koolipoiss, keda tema rahvuse pärast narriti, paneb kõurikutest koolikaaslased paika. Olles osalenud mitmel suuremal soome-ugri üritustel, olen liigagi harjunud ülevoolavate, kuid sisutute ja deklaratiivsete loosungitega, sestap oli tähelepanu juhtimine reaalsele valupunktidele seesolijate eneste poolt heas mõttes üllatav ja väga meeldiv.

Nii sai peavõidu Ivan Golovnevi film „Leiukoht“ (Oil Fields / Месторождение, 2012)³⁰, mis oligi kahtlemata suurim vaatamiselamus, esitades neutraalselt dokumenteerivas võtmes ühe handi-mansi põdrakasvataja pere elu gaasimaardlate leiupiirkonnas. Täpsemalt öeldes jälgis ta aastate jooksul ühte perekonda ja selle liikme Vassili katset vahepeal naftapuuraugu juures töötada. Autor jättis vaatajale küll üsna vaba tõlgendusruumi, kuid ometi on sedasorti teemade puhul, kus jutuks on võimude ülesõitmine lihtinimesest, raske mitte samastuda nõrgema poolega. Häviva loodusega kaadreid vaadates tunduks üsna ilmvõimatu võtta positsioon „nii tore, hõreda asustusega maapiirkonda on lõpuks ometi loodud normaalseid töökohti...“

Kokkuvõtvalt jäid seega domineerima kunstiliselt kõrge tasemega teosed ja nende sotsiaalne sõnum ning vaba aruteluõhkkond. Loodetavasti muutuvad proportsioonid veelgi enam viimase kasuks. Iseenesest ei oleks ka etnograafilistel filmidel häda midagi, kui tegemist poleks hääbumisohus kultuuri katsega väljendada end sel viisil, justkui kõik oleks kõige paremas korras. Kindlasti oleks suureks abiks väljaspool Venemaad elavate hõimurahvaste suurem osalemine, sest igasugune veidigi teistmoodi mõtlemine võeti kohapeal ülimalt avatult vastu. Sama teen ka omalt poolt, ehk iga järjekordne reis paneb mindki ümber mõtestama nii mõnedki varasemad (eel)arvamused.

Ise osalesin festivali näitusel oma fotodega. Lõpliku valiku saadatud töödest tegid korraldajad, ent õnneks sattus peale kaunite vaadete Venemaa avarustest sekka ka paar sotsiaalse ja kriitilise sõnumiga tööd. Reisile pani meeldiva punkti fotoseeria eest üllatusena saadud peapremia. „Miski ütleb mulle, et me veel kohume,“ jätsin korraldajatega lahkumisepeol hüvasti.

Nina Fjodorovna

Kõiki mu Komimaal viibimisi on ühendanud üks isik: komi poeedi Fjodor Štšerbakovi tütar Nina Fjodorovna. Esimest korda kohtusin temaga 2009. aastal, kui kunstiakadeemia kambaga rongijaama jõudes kuulsime taamal klaveriheliseid. Ootesaali jõudes nägime, et nurgas poodiumi peal on klaver ja selle taga istub koristajavormis piduliku hoiakuga kaunis daam. Selgus, et tegu on jaamas töötava

---

³⁰ Film on täies pikkuses üleval: <http://culture.ru/cinema/view/693>.

koristajaga, kes igal öhtul enne oma koristuskorda mängib sealviibijatele oma meloodiaid. „Neile, kes tulevad ja lähevad, et nad teeksid seda hea tundeaga!“

2013. aasta augustis hankisin ta telefoninumbri. Ta mäletas meid ja ütles, et oli seda kõnet kõik need aastad oodanud. „Olen 20 minuti pärast kohal.“ Oma sealviibimisega muutis ta sellise anonüümse „mittekoha“ tõesti koduseks paigaks. Raudteejaamad kuuluvad Venemaal strateegiliste objektide hulka, kus on keelatud igasugune pildistamine ja filmimine. Aga edasi-tagasi patrullivad mundrites korrakaitsejaid vaid naeratasid meile lahkelt. „Teist sellist pole kogu Põhja-Venemaal,“ teatas vaksali ülemus uhkelt.

Eva Sepping on Eesti Kunstiakadeemia doktorant, varem on ta lõpetanud Tartu ülikooli lähiajaloo eriala. Tema uurimisteenaks on rahvuslikud ideoloogiad 21. sajandi visuaalkultuuris.

Nina Fjodorovna. Foto: Eva Sepping

EKA 36. soome-ugri ekspeditsioon: Vanaküla piirijutud

Marika Alver

1978. aastal Eesti Kunstiakadeemia professori Kaljo Põllu algatatud soome-ugri uurimisreisidel on külastatud peaaegu kõiki soome-ugri rahvaid ja rahvaid. Lähtuvalt kunstitudengite taiust on nende uurimisreiside keskmes olnud hõimurahvaste ainelise kultuuri ja elukeskkonna visuaalne dokumenteerimine-talletamine jooniste ja fotodena või filmilindile.

Läinudsuvine, arvult 36. ekspeditsioon oli varasematega võrreldes erandlik selle poolest, et seekord ei külastatud kindlat etnilist gruppi, vaid keskenduti piirkonnale Narva jõe ääres. Ühel pool kallast peatuti pikemalt Narvas, Kudrukülas ja Narva-Jõesuus, teisel pool aga Jaanilinnas ja Rossoni jõe ääres asuvas Vanakülas. Uurimisreisi eesmärgiks oli lähemalt uurida piire – nii füüsilisi, mõttelisi kui ka metafoorseid – ja seda, kuidas kohalikud neid piire tajuvad.

Piirijutustuste üheks põimumispunktiks oli Rossoni jõe kaldal asuv Vanaküla. Alljärgnev on ülevaade Vanakülast, nagu meile sellest paigast jutustasid praegu Narvas elav ingerisoomlane Olga Varkki (mina sündisin 1940. aastal, veel Eesti Vabariigi ajal) ja põlised Vanaküla elanikud, isurid Nikolai Pöder (mina olen sündinud 1924. aastal) ja Johan Varkki (mina olen sündinud 1943. aastal). Siis oli siin segane aeg... Sakslased olid siin ja vesi kaevudes oli mürgitatud. Isa märkas, et kaevus on halb vesi, aga ema ei uskunud ja ütles, et joob ikka kaevust puhast vett. Ta jäi haigeks ja suri pool aastat pärast minu sündimist).

Kui me elasime piiri peal

Vanaküla nimi oli vanasti pikka aega Ilkino. Kui novgorodlased tulid siia sisse ja võtsid meie maa-alad tasapisi oma valdusesse, siis Vanaküla oli vene keeles vist paha öelda ja pandi nimeks Ilkino. Sadu aastaid oligi Ilkino küla. Kui küla kalmistule pandi vabaduse rist Eesti sõjameeste auks, kes langesid 15. veebruaril 1919. aastal, siis sinna plaadile kirjutati, et nad langesid Ilkino küla juures. Küla ametlik nimi muudeti Vanakülaks Eesti ajal 1920. aastal ja praegu on küla nimi Vanakjula ka Vene kaartide peal.

Piir tehti siia Eesti ajal, 1920ndatel. Piir oli siis kahe-realine traataed. Siin oli piiritsoon ja liikumiseks nii päeval kui ka öösel kümme meetrit piirist pidid load olema. Eks siit mindi ka üle piiri ja tehti spiooniasja: mindi üle

Vabaduse rist Vanaküla kalmistul Eesti sõjameeste auks, kes langesid 15. veebruaril 1919. aastal Ilkino küla juures.
Foto: Mihkel Reha

piiri Vene poolele saladuste või teadmistega. Siin oli üks noormees. Tema maa-tükk oli just piiri ääres, seal metsa sees. Seal ta karjatas lehmi ja tegi Vene piirivalvuritega juttu. Ja eks ta seal sai mingeid saladusi välja anda, mis saladusi ta teadis. Pärast nabiti ta kinni – Eesti valitsus nägi, et ta on spioon. Aga ma ei tea, kuidas ta rääkis, sest vene keelt ta ei osanud. Kas siis säält poolt räägiti eesti keeles või...?

1920ndatel rajati Rossoni jõe äärde riigipiiriks kaherealine traataed. Postid tehti puust, mis oli kohalik materjal, traat toodi kusagilt sisse. Neid traadijuppe võib liivakallastelt siiamani leida. Fotod: Mihkel Reha

Piirivalvurid olid eestlased Eestimaalt ja kohanesid siin hästi. Naitusid siin kohalike naistega, näiteks Kallau võttis Kalju Nastja ja Velling Varkki Anna... Kallau oli fotograaf ja võttis pilte. See pilt piirist on vist ka tema võetud.

Praegu siin piiri ei ole. Võib-olla mõnes kohas on väikene tükikene veel alles. Piir oli Eesti ajal. Kui Eesti tuli Nõukogude Liitu, siis algul oli Eesti administratiivne piir siin, samas kohas, kus ta oli tehtud 1920. aastal. See oli vist 1944. aasta oktoobrikuus, kui Vene Föderatsiooni presiidium tegi määruse, et see osa Ingerimaast tuleb anda tagasi Leningradi oblastile. Nii võeti see tükk Eesti küljest ära ja meie elame sellest ajast, 1944. aastast, Leningradi oblastis. Muidu elasime kogu aeg Eesti Vabariigi piirides.

Ma olen Narva Ingerisoomlaste Seltsi liikmetest ainuke, kes on pärit Ingerimaa Eestimaa-poolsest nurgakesest.

Keelest ja meelest

Küsisin lapsepõlves emalt: „*Какая у тебя национальность?*“ Ja ema vastas: „*Православная.*“ Ema oli õigeusuline, see tähendab isur, isa oli (ingeri)soomlane – keel oli üks ja sama, aga usk oli teine. Nõukogude võimu ajal kirjutati meid eestlasteks, kuigi eesti verd ei ole meis tegelikult vist üldse. Nüüd viimase rahvaloenduse ajal kirjutasin paberite alusel oma rahvuseks isa järgi soomlane.

Minu mõlemad vanemad olid isurid ja kodus räägiti isuri keeles. Naisega rääkisime samuti isuri keeles, ehk vahest ka vene keeles, nii, kuidas sõna suust välja tuli; teinekord isuri keeles, teinekord vene keeles. Ei pannud ise tähelegi, mis keeles räägime, sest mõlemast saime aru. Isuri keeles ei ole kõiki sõnu. Näiteks

kuldnohk vene keeles on *скворец* ja mina ei tea, kuidas see isuri keeles võis olla... Kui mina sündisin ja hakkasin teadmisi omandama, siis oli *skvorts* ja kui Eesti aeg tuli, oli *kuldnohk*. Palju sõnu on teistest keeltest tulnud meie keelde ja mina ei tea, kas need sõnad on isuri keeles olnudki... Aga arvatavasti ikka on.

Ma käisin Venemaal lasteaia ja mul oli vene keel suus. Ja ma rääkisin oma vanematega vene keeles. Vist oli häbi oma keeles rääkida... Kui ma olin seitsmeaastane, ostis ema mulle Narvast venekeelse aabitsa – *азбука*. Õppisin siis vene tähed selgeks ja hakkasin lugema. Siis ilmus kusagilt eesti aabits, esiküljele oli kukk joonistatud – kukeaabits. Õppisin sellest aabitsast ka tähed selgeks ja hakkasin eesti keeles lugema. 1932. aastal läksin Kallivere kuueklassilisse algkooli ja selgus, et seal õpetati soome keeles – meie anti *aapinen* kätte. Siis hakkasid kohalikud eestlased nõudma, et koolis õpetataks eesti keeles, riigikeeles. Selle vastu olid aga kohalikud ingerisoomlased, kes ütlesid, et neist tahetakse niimoodi eestlased teha. Siis saadeti riigivanemalt nõu küsima. Mina olen mitu korda mõelnud, et riigivanem tegi Saalomoni otsuse, ta ütles: „Õpetage soome keeles ja õpetage eesti keeles.“ Mõlemad pooled olid sellega nõus ja koolis tehti eraldi soome- ja eestikeelsed klassid. Ingerisoomlased ütlesid, et soome keel on meie oma keel, aga isurid soome keelt ei rääkinud. Isurid rääkisid isuri keeles. Ja mina läksin eesti klassi – isegi vanematega ei rääkinud läbi, mina ise otsustasin – sellepärast, et ma lugesin Kampmanni lugemikku.

Lastega me kahjuks isuri keelt ei rääkinud ja nemad ei oska isuri keelt. Nüüd tuleb küll välja, et tegime valesti – oleks pidanud ikka oma keelt ka neile õpetama. Lapsed õpivad keele ruttu ära ja nad oleksid isuri keele ära õppinud. Aga meie rääkisime nendega vene keeles, sest mõtlesime, et lähevad kooli ja isuri keel hakkab õppimist segama... Minu lastel on Eesti kodakondsus, aga nad ei oska eesti keelt. Pahandavad nüüd minuga, et miks ma neile omal ajal isuri keelt ei õpetanud – siis oleks eesti keele äraõppimine palju lihtsam olnud. Ma tegelikult püüdsin neile isuri keelt õpetada, aga minu venelannast naine suhtus sellesse väga põlglikult. Ta ei tunnistanud isuri keelt, nimetades seda *чухный*.

Liiklemine

Enne kui piir oli vaba, käisime Narvas küll. Narva oli nagu meie linn, ka ennevanasti. Kingisepaga meil tegemist ei olnud, see oli rohkem rajoonilinn. Kõik asjad olid Narvas.

Ma kolisin perega Narva 1945. aastal. Mäletan, et kui olin väike, käisime Vanakülasse laevaga. Vanakülast sai laevaga Narva sõita 1925. aastast. Jüri Reinap pani liinile Kallivere-Narva kalameeste mootorpaadi, hiljem pikendati liini Vanakülani. Pool viis hommikul läks siit välja, pool kaheksa olime Narvas. Narvast hakkas päeval kell kaks tulema ja viie paiku olime tagasi kodus. Hiljem ostis Reinup Soomest raudse laeva, mille nimetas Eesti-Ingeriks. See oli aurulaev: Jüri ise oli kapten ja tüürimees, tema väimees madrus ja poeg masinist. Sõja ajal viidi laev Venemaale.

Pärast toodi tagasi ja Eesti-Ingeri käis veel mõnda aega Vanaküla-Narva vahet, aga kui see maatükk siin anti Leningradi oblastisse, siis Eesti laevanduse organisatsiooni asemel hakkas liini pidama Vene organisatsioon Ust-Lugast. Suur hea laev oli, aga see ei käinud enam Narva, vaid Vanaküla-Ivangorodi vahet: sadam oli Jaanilinnas.

Niikaua käisime Narvas, kuni tehti riiklik piir, et enam ilma lubadeta üle ei lastud, pidid viisad olema. Täielik piir tuli 1990ndate alul, ega täpselt ei mäletagi enam, millal see piir kinni pandi ja laevad ei hakanud käima Narva. Minu naine elab Narvas, tal on Eesti kodakondsus ja ta peab kaks korda aastas uuendama oma Venemaa viisat. Ja kuidagi niimoodi on, et kui viisa juunikuus läbi saab, siis järgmine viisa saab läbi uueks aastaks. Nii et uueks aastaks ta siia Vanakülla tulla ei saa.

Praegu on mul aastane Vene viisa ja käisin alles hiljuti Vanakülas. Aga sinna on jäänud ainult kolm peret, ülejäänud kõik on võõrad Peterburist. Ma elasin vahepeal 40 aastat Narvas. Mul on nüüd kahekordne kodakondsus. Kui ennast siin sisse kirjutasin, oli võimalus säilitada mõlemad kodakondsused. Aga Narvas elades oleksin pidanud ühest loobuma. Viisat mul ka ei ole vaja. Saan vabalt läbi minna. Ja siis sealpool, Eestis, tervitatakse mind kui oma.

Ekspeditsioonimärkmik ja tillikimp Nikolai Põdra pingil. Foto: Mihkel Reha

Välitöödel osalesid Kalle Keskrand, Julius Kits, Mihkel Reha, Ave Taavet ja juhendaja Marika Alver.

Marika Alver on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemias kunsti ja kultuuriantropoloogia magistrantuuri ning on alates 2013. aastast Eesti Kunstiakadeemia soome-ugri ekspeditsioonide kuraator ja välitööde juhendaja.

Fenno-Ugria Noored osalesid MAFUNi kongressil

Laur Lõhmus

5.–7. augustini 2013 kogunes Helsingis soome-ugri rahvusvahelise noorteühenduse MAFUN 11. kongress, kus osales Eestist kolm noorteorganisatsiooni: sama aasta juuli alguses asutatud seltsing Fenno-Ugria Noored, Tartu ülikooli etnoloogia ja folkloristika tudengite ühendus Tartu Nefa Rühm ning Seto Kultuuri Fond.

1990. aastal Joškar-Olas loodud soome-ugri noorteühenduse MAFUN töös saavad osaleda vaid piirkondlikud organisatsioonid. Eestlased olid MAFUNis aktiivsed ühenduse algusaastatel, vahepeal aga muutus MAFUN peaaegu täiesti Venemaa-siseseks organisatsiooniks. Alles paar aastat tagasi hakkasid selle tegevuse vastu huvi tundma Soome noored ning Eestist liitus ühendusega Oliver Loode juhitud MTÜ U-Pööre. Loode oli valitud aastateks 2013–2015 ka ühenduse juhatusse.

Seltsingu Fenno-Ugria Noored kutsus 2013. aastal kokku Fenno-Ugria Asutus, et ühendada fennougristikaüliõpilasi ja teisi noori soome-ugri teemade huvilisi. Seltsingu vanemaks sai asutamisel Laur Lõhmus, kes andis MAFUNi kongressist järgneva pildi.

Eesti delegatsioon kongressil. Foto: Helga Siljander

Kongressi sissejuhatuses kandis juhatus ette, et kaks aastat on toimitud MAFUNi viimase, Saranski konverentsi resolutsiooni järgi, rõhku on pööratud diplomaatiale ja aktiivsete tsiviilühete loomisele, samuti on korraldatud soome-ugri rahvaste tutvustusüritus ÜROs, millele saadi väga positiivset vastukaja.

Järghnesid viimase kahe aasta aruanded. Nende ettekannete järgi kvalifitseeruvad lausa maapealseteks väikerahvaste paradiisideks Handi-Mansi ala, samuti Mordva, Marimaa, Komi ja Tveri-Karjala. Neis käivad hiigelpojektid etnokultuuri toetuseks, tehakse laagreid, kuhu mõnesse Putin isiklikult kohale jõuab või vähemalt piirkonna kõrged ninad. Ja üleüldse on kõik nii ilus ja roosiline. Mõnevõrra asjalikumat juttu rääkisid Permikomi ja Udmurtia esindajad, kes tõid esile ka probleeme ja tõsisemaid küsimusi.

Üldiselt tundub, et vähemalt mingil määral elu käib – tehakse teadustööd, suur rõhk on iludusvõistlustel, hoogsalt kogub tuure etnodisko-kontseptsioon ning seda mitte ainult noorte seas. Probleemid on potentsiaalselt kakskeelsete kodude venetumises ja selles, et kultuur ei jõua eriti maapiirkondades laiema publikuni. Samuti üritavad võimud põlisrahvaste üritusi ja otsuseid igal võimalikul moel mõjutada ja suunata, tsensuur toimib päris hästi. Esineb probleeme ka MAFUNi delegaatidega suhtlemisel – mõned neist ei võtvat lihtsalt toru. Läbi käisid ka head ideed, millest tõepoolest tasub šnitti võtta. Iseäranis etnodiskod, keeleline ühisloome uute sõnade leidmiseks ja nii mõndagi muud.

Pärast ettekandeid tuli uute liikmete vastuvõtt, mille käigus hekseldati läbi 12 organisatsiooni avaldused – enamik neist ühegi vastuhääleta ning igasuguse aruteluta –, mille peale tekkis äge diskussioon sellise tegevuse mõttekuse üle.

Kuna olime jooksvalt teada saanud, et teisel päeval on uute projektide arutelu, siis suundusime eestlastega kongressijärgselt öhtusöögilt otse hotelli ja tegime ühe põhjaliku ajurünnaku ja arutasime, milliseid tegevusi ja projekte võiks välja pakkuda. Esialgselt umbes 50 ideest sõelusime välja paremiku:

- Soome-ugri perelaagrid noortele peredele, kus saadakse kokku ja arutatakse keele- ja kultuurikasvatuse võimalusi. Kohal on psühholoogid ja teised spetsialistid.
- Soome-ugri laulupidu, kus esineksid kõikide rahvaste koorid ja kõlaksid laulud kõikides keeltes. See sai ideena iseäranis positiivset tagasisidet.
- Soome-ugri teemaliste lõputööde näitus (pidi ERMi egiidi all juba toimuma).
- Soome-ugri veebipood – poerakendus, kustkaudu käsitöölised saavad oma töid üle maailma müüa, aga samas oleks sealt võimalik saada ka muusikat, kirjandust, filme jms.
- Soome-ugri rokkfestival – neid on juba tehtud, aga setodel on huvi ja plaan seda asja lähemalt ajama hakata.
- Soome-ugri lauamäng – *trivia*-mäng Eesti ja Euroopa mängude eeskujul.
- Soome-ugri ühine teatrilaager – üheskoos tehakse teatrit, tutvutakse kultuuridega.
- IT- ja programmeerimislaagrid – professionaalide juhendamisel tänapäevaste meetodite õpetamine, et hõimurahvaste noored saaksid ise oma veebi- ja mobiilplatvorme luua.
- Animatsioonikursused – neid võiks korraldada Eestis, siinsed animatsioonioppejõud õpetaksid, kuidas teha *storyboard*'i ja lühikest animafilmi.

Väikerahvaste helgemad pead saaks nõnda luua muhedaid ja professionaal-seid omakultuuri-reklaamklippe või muud sarnast.

- Ühiselt loodud soome-ugri keelte ühissõnaraamat – tänapäevane vahend keelest keelde tõlkimiseks, mida inimesed vastavalt keelte arengule täiendada saavad.
- Aasta soomeugrilase valimine – soome-ugri maailmas tähelepanu ja tunnustust vääriva isiku valimine, võiks toimuda koos või ühendatult kultuuripealinnade programmiga.

Pärast kongressipäeva korraldati kino- ja etnodiskoõhtu uues üliõpilasmajas, näidati esimest udmurdi filmi „Rivaalid“, räägiti ja tantsiti. Käis üldine sotsialiseerumine.

Kongressi teist päeva alustasid arutelud MAFUNi ja tuleviku üle. Vaieldi tegevuse ja tegevusetuse üle, mureks oli, et kohtutakse küll kongressidel ja juhatuse koosolekutel, aga nendes juhtub äärmiselt vähe – kooskäimine on pigem deklaratiivne kui tegudele suunatud. Sarjati kõvasti ka passiviste, kes teiste töö najal liugu lasevad.

Samuti oli aruteluteemana õhus liikmete ebavõrdne seis – neid on hetkel karvaseid ja sulelisi, noorteorganisatsioonidest meediaväljaanneteni. Kas ja kuidas peaks liikmelisust reglementeerima?

Puudutati ka tulevikueesmärgi küsimust – mis on MAFUNi eesmärk? Kas pelgalt see, et soome-ugri rahvad elaks homse päevani? Või võiks ka midagi rohkemat tahta? Olukorras, kus kaks kolmandikku aurst läheb tagurlikuvõitu olemasolemise vajaduse tõestamisele, on raske rohkemat tahta. Aga äkki peaks siiski proovima.

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et MAFUN on ikka või jälle identiteedikriisis, aga see ei ole tegelikult halb. Sest kriis paneb mõtlema, kuidas sellest välja tulla ja edasi minna. Võeti läbi eri kanalid, mida MAFUN põhikirja järgi kasutab ja mille põhjal toimib, samuti üldised arengusuunad ja -vajadused.

Praegu võib üldisemate arengute all välja tuua, et juhatuse professionaalsus kasvab ja lõpuks ometi on 21. sajandi kommunikatsioonivõimalused kasutusele võetud, samuti leiab sealt eri valdkondade esindajaid. Küsimuse all on aga info-töö. Meediakajastust on vähe, samuti on kommunikatsioonis kõvasti arenguruumi. Igale uuele juhatusele rõhutatakse infoedastuse olulisust, aga see ei tööta endiselt. Miks?

Svetlana Koltšurina võttis päris hästi kokku MAFUNi probleemistiku, toon selle siinkohal välja. Sisemised probleemid on järgmised: legitiimsuse küsimus (MAFUN pole registreeritud ühendus); vanusepiir (kas peaks osalejatele kehtes-tama või mitte); madal populaarsus ja madal rahvusvaheline tunnustatus; finantseerimise ja süstemaatilise eelarveplaneerimise puudumine; materiaalse vara puudumine; juhatuse tasuta töö, mis on vähem efektiivne, kui võiks olla; ning juriidilise keha puudumine.

Väliseid probleeme on samuti: sisemine ühtsus jätab soovida, kõik liikmed on individualistid ega tunneta ühisosa; puudub tunne, et Venemaal saab föderaal-tasandil midagi muuta või mõjutada; tsiviildiplomaatiaga ei ole erilisi kontakte ja vahepeal toimunud kodanikudiplomaatia õpetus jäi soiku; pole toetust kolmandalt osapoolelt; ning Venemaal survestatakse üldiselt kolmandat sektorit, seda allutatakse valitsuse kontrollile ja on oht sattuda suurema kontrolli alla.

Inimfaktorist tulenevad probleemid on sellised: juhatuse ei tööta nii efektiivselt ja aktiivselt kui vaja oleks; puudusi on aktiivsuses ja delegerimises; üldine organisatsioonikultuur ja juhatuse roteerumine on probleemne; MAFUN ja juhatuse ei saa vaid enda jaoks töötada, vaja on silmas pidada regionaalset arengut; juhatuse tasustamata töö tähendab väiksemat prioriteeti; MAFUNil puudub arengustrateegia, pole suuremat eesmärki ega vastavaid plaane; puudu on projektiarenduse osakond; ning probleemiks on ka madal reageerimisaktiivsus (kulus pool aastat, et saada küsitlusele tagasiside, kui ähvardati Soome MAFUNi kongressile mitteaamisega, siis reageeriti – negatiivne motivatsioon on probleem).

Oliver Loode kõnevoorus arutati võimalikke lahendusi ja edasiminekueteid. Tegelik probleem on selles, et MAFUNi 1990. aastal kirja pandud eesmärkidest töötatakse heal juhul vaid esimese kallal (soome-ugri rahvaste kokkutoomine ja koostöö), ent teised (luua tingimused eneseteostuseks ja toetada rahvuslikku arengut; mõjutada seadusandlust; arendada sotsiaalmajanduslikke tingimusi; soome-ugri rahvaste ideid ja väärtusi) on jäänud täiesti tähelepanuta.

Eelmine Eesti esindaja MAFUNi juhatuses Oliver Loode, räägib Sõnause võistlusest.
Foto: Helga Siljander

Lahendusteid on põhimõtteliselt kolm: võtta initsiatiiv ja toimetada valdkondades, milles ollakse tugevad. Kui föderaal-tasandit mõjutada ei õnnestu, tuleb toimetada mikrotasandil, olla innovaatilised ja muuta olukorda paremaks, kui see

oleks ilma MAFUNita; olla aktiivne oma piirkonnas ja mobiliseerida tähelepanu probleemidele, toimida prožektorina. Näiteks survestada, et Venemaa ratifitseeriks ÜRO põlisrahvaste õiguste konventsiooni; võtta käsile mõni algselt kohaliku ulatusega projekt ja tõsta see soome-ugri rahvaste üleseks.

Põhiline on aga see, et MAFUNi liikmelisuse rõhk peaks olema tegemisel, mitte olemisel. Juhatuse liikmed teevad väga vähe MAFUNi kui terviku heaks. Mõningatel puudub igasugune huvi sisulise tegevuse vastu, seda kohta kasutatakse vaid CV täiteks ja staatuse tõstmiseks. Tegelikult peaks MAFUNi juhatusse kuulumine aga olema tegevuskohustus. Sellele aitaks kaasa esiteks alaliste töötajate palkamine – alustuseks sekretär, kes aitaks infoga täita juhatuse koosolekute vahelisi pause. Praegu takistavad tööd paljuski raha- ja teiste ressursside puudus.

Hommikuse sektsiooni järel osalesin MAFUNi tuleviku arutelu töörühmas, mis jäi paraku kokkusurutud ajakava tõttu õige teemavaeseks. Kahest ette nähtud tunnist kulus pool aega registreerimisteemalisele vaidlusele, sellega seotud hirmudele ja lootustele. Kardetakse ühte kohta registreerimist, sest siis kontsentreeruvat tegevus vaid sinna. Samuti on probleemid riikide vahel – kuhu saab registreerida ja kuidas see siis teistes riikides liikmete osalemist piirab. Arvamused, kas MAFUNi peaks registreerima või mitte, jagunesid umbes pooleks. Lõpuks otsustati see küsimus saata kongressile hääletamiseks – kas juhatus hakkab registreerimisega tegelema või mitte.

Küsimusele, kas MAFUNi on vaja, toodi vastuseks näide Marimaalt, kuidas seal on MAFUNi eestvõttel toimunud palju positiivset: levivad etnodiiskod, tänavanimed on esil ka marikeelsetena, loodi marikeelne ajaleht, raadio, on hulk aktiviste ning inimesed hakkavad mari keeles ka mõtlema.

Ülejäänud tund kulus mitmete teemade kiireks puudutamiseks: kongressi resolutsiooni asemel tuleks koostada kindel tegevuskava; tuleks töötada kahes eri mõõtmes, sest linnad ja maapiirkonnad vajavad eri lähenemist; tarvis on sisse seada lähemad suhted parlamentidega; muuta liikmete vastuvõtu skeemi, kuna uute liikmete võtmine vähendab varasemate võimalusi; kas eapiirangut on tarvis või siis mitte (arvamused on vägagi vastakad); MAFUNile on vaja tugevat koordineerimiskeskust, kes jagaks ülesandeid (mul tekkis küll küsimus, et milleks see juhatas siis on).

Teises sektsioonis oli juttu keeltest ja keeleprobleemidest, kuidas keelest kui varasemast kommunikatsioonivahendist on saanud nüüd ka töövahend. Kui aga igapäevaselt kasutatavad dokumendid ja teave on võõras keeles, siis tekib küsimus oma keele vajalikkusest. Samuti räägiti koolide vastuolulisest rollist keelte säilitamisel – koolid on venekeelsed, aga nendeta oleks muu elu areng pärsitud. Probleem on, et emakeelekõnelejaid ei kasutata koolides ära. Samuti hakatakse võõrkeeli koolides liiga hilja õpetama ning kuigi kõik Venemaa koolilapsed õpivad koolis mõnd võõrkeelt, siis täiskasvanuist on võõrkeelte oskajaid vaid 15%.

Kuigi Venemaal leidub mittevenekeelseid koole (näiteks Tatarstanis), siis soome-ugri aladel neid pole – selles suunas võiks kõvasti tööd teha. Kui leitakse, et

on parem saada haridus enamuskeeles, siis pole emakeel enam igapäevast kasutust – pole põhjust meediat emakeeles tarbida – ning see jääb vaid dekoratsiooniks. Samuti on suur probleem, et soome-ugri väikekeelte kasutust pole piisavalt uuritud.

Viimasel ajal on selgunud, et maapiirkondades ja küldes kaob emakeel umbes sama kiirusega, kui varem arvati linnade kohta. Ja linnades on olukord hoopis parem – kohati oskavad noored emakeelt paremini kui nende vanemad, neil on olemas rahvusidentiteet ja nad on uhked oma päritolu üle. Tegemist on võidujooksuga arengu nimel – keeled kuhtuvad kiiresti ja demograafiline kriis on tõsine. Võidujooksule aitab tugevalt kaasa teaduslik lähenemine keelte säilitamisele.

Teise päeva järel oli öhtuprogramm *live*-etnoesinejatega pubis, millest oli hiljem kuulda väga positiivseid arvamusi ja hinnanguid. Meil vajas aga läbivaatamist ja arutamist järgmise päeva programm, Tartu järgmiseks kongressikohaks valimise promo ja slaidide tegemine – selle tegevusega sai öhtu ja muist ööd päris hästi sisustatud.

MAFUNi sümboliga kott. Foto: Helga Siljander

Muu hulgas läks mitu tundi põhjalikule vaidlusele esitluse keele teemadel, kui selgus, et olin auditooriumi silmas pidades plaaninud slaidid vaid venekeelsetena, et sõnum võimalikult selge oleks ja publikule kohe meelde jääks. Lõpplahendusena said slaidid tehtud alguses venekeelse tekstiga, mis teatud aja möödumisel eesti-keelseks muutuvad.

Kolmanda päeva hommikul võeti kokku varasemate päevade arutelud ja hääletati resolutsiooni üle. Registreerimise probleem lahendati nii, et tehti juhatusele ülesandeks uurida selle võimalikkust. Teine suurem tüliõun oli avaliku ja salajase hääletamise teemal. Vene demokraatias olla nimelt traditsiooniks, et hääletuse avatuse või suletuse üle otsustatakse enamushääletusega – sellal kui läänelik ja veel demokraatlikum traditsioon on, et kui keegi soovib salajast hääletust, siis nii on.

Kongressi arutlusteemad kogusid häälli. Foto: Helga Siljander

Tartu järgmiseks kongressikohaks valimine jäi pärastlõunaks. Samale aule kandideerisid ka Peterburi ja üks linn Komimaal. Pärast Tartu promoüritusi (hommikune infopaki ja Tartu-kommide jagamine ning lõbusatest slaididest saadatud kaasahaarav kõne) aga kaotasid nad võrdlemisi kiiresti oma motivatsiooni ja Piiteri esindaja oli otsesõnu nõus ka 2017. aastaga.

Pärast plenaarsessiooni ja kongressi ametlikku lõppu kuulutati välja veel soome-ugri kultuuripealinn 2014, milleks sai Starõe Bõgõ Udmurdimaalt.

Kokkuvõttes võib nentida, et vähestest unetundidest, mõningatest meeskonnasestest lahkkelidest ning tulistest MAFUNi tuleviku ja muudel olulistel teemadel peetud sõnasõdadest hoolimata läks üritus väga hästi korda. Eesti delegatsiooni esinemist aga võib kirjeldada tsitaadiga Caesarilt: „*Veni, vidi, vici.*“

Laur Lõhmus õpib Tartu ülikoolis filosoofiat. Ta oli Eesti esindaja soome-ugri noorteühenduse MAFUN juhatuses ja 2013. aasta suvel loodud seltsingu Fenno-Ugria Noored vanem.

Hõimupäevade kontserdid tõid esile rahvaste ürgse elujõu

Viia-Kadi Raudalainen

2011. aastal võttis Riigikogu ühel meelel vastu otsuse muuta oktoobri kolmandal laupäeval tähistatava hõimupäeva riiklikuks tähtpäevaks, kui heisatakse ka riigilipud. Ametliku tähtpäeva staatus on suurendanud korraldajate vastutust, rahastajate heldust, aga ka kontserdikorraldajate ja teiste partnerite huvi hõimupäevade vastu, mis omakorda on aidanud rikastada pakutavat programmi ja toonud osalema eripalgelisi esinejaid.

2013. aastal oli hõimupäevade kõrghetkeks laupäev, 19. oktoober. Siis toimus rahvusraamatukogus teaduskonverents ja Tallinnas Mustpeade majas hõimupäevade peakontsert. Tallinna trollid-trammid olid kaunistatud soome-ugri rahvaste rahvuslippudega ning linna saabunud soome-ugri külalised võisid lugeda bus-sipaviljonides eksponeeritud hõimupäevade plakatil rõõmsat teadet „Pidu hakkab!“ ka oma emakeeles. Pidutsemiseks oli ka põhjust, sest soome-ugri rahvaste ühtehoidmisele, tutvustamisele ja toetamisele pühendatud kauni traditsiooni taaselustamisest möödus 25 aastat.

Ulla ja Ulda

2013. aasta sügisel oli hõimupäevade kontserdiprogrammi fookus läänemeresoome rahvastel ja Põhjalal. Viimast piirkonda esindas lummava häälega saami lauljatar Ulla Pirttijärvi-Länsman – üks üle maailma tuhandeid heliplaate müünud ansambli Angelin Tytöt endistest liikmetest, kes oma soolokarjääri alustades pühendus joiu esitamisele, püüdes seejuures säilitada algupäraste laulude olemust ja tuuma.

Oma uue ansambliga Ulda, kuhu kuulusid veel Mikko Vanhasalo (klarnet, türgi *ney*-bambusflööt, puuföö, trumm) ja Marko Jouste (mandoliin, türgi *ud*-lauto, *kemence* ja trumm), esitas Ulla nii pärimusjoigu kui ka enda loodud autori-joigu. Saami joig kuulub Euroopa vanimate lauluvormide hulka ning joigumine on säilinud enam-vähem järjepidevana kuni tänase päevani hoolimata sellest, et kui saamide asualadel hakati sisse viima kooliharidust ja levitama ristiustku, keelati nende traditsiooni kuuluv joig ja asuti hävitama paganlikeks peetud nõiatrumme.

Ulda muusikas on esiplaanil Põhjala loodus ja saami pärimus, mida Ulla Pirttijärvi ka kontsertidel lahti seletas. Joigude kõlailmas on tähtsal kohal loodusilmingud (ilm, tuul, virmalised) ja loomad (põhjapõdrad, hunt, liblikas jt), aga joig võib olla ka inimese lühiiseloomustus või väike lugu inimesega juhtunud.

Tartus Athena keskuses ja Tallinnas Kumu auditooriumides Ulda kontsertidel kõlanud kõige võimsam joig oligi pärit Ulla vanaisa vanaisalt, seega ligi paari

sajandi vanune. Tartu kontserdil osalenud Jaan Tooming tõdes Postimehele kirjutatud arvustuses, et väga mõjuvad olidki just need ekstaatiliselt esitatud vanad joied, mis lausa kutsusid kaasa joiguma. Eriti müstiline oli tema meelest joig „Mánnu“ (Kuu) ja hundijoig (Gumpe), kus Ulla ei kartnud ka hundina ulguda. Kui Tartu kontserdil oli kuulajaid selle erakordse sündmuse kohta vähevõitu, siis Tallinnas võttis ansambli vastu tänulik täissaal. Peale kontsertide viis Ulda läbi ka saami muusika õpitoa Viljandi Kultuuriakadeemia ja muusikakooli õpilastega.

Vepsa nõid

Hõimupäevade üllatuskülaliseks oli Petroskoist pärit 2007. aastal asutatud ansambel Noid, kes esitas peamiselt vepsa rahvamuusikatöötli ja autorilaule, solistikas karjalasooime juurtega Petroskoi konservatooriumi soome-ugri osakonna kasvandik Alina Kartõnen. „Lava eesosas süütult kaunis, justkui kuskilt teisest ajastust pärit lauljatar ja tema taustal kolm tõsist noort meesmuusikut, ilmselgelt rokipõlvkonna kasvandikud. Löökriistade ja basskitarri rütm on hoogne ja esindab ranget ja korralikku Petroskoi-stiilis kokkumängu. Peavastutust kannab löökriistamängija, kellest on aimata, et ta on ansambli juht,“ meenutab Mustpeade maja peakontserti ajalehes Karjala Suonna Kononen. Esitati peamiselt vepsakeelseid laule, sest nii ansambli juhil Vladimir Solovjovil kui ka basskitarristil Aleksandr Šašinil on vepsa juured ning elatakse põlistel vepsa aladel.

Ansambel Noid andis vahva kontserdi ka Narva kolledžis. Foto: Narva kolledž

Solovjovi on rahvakultuur ja keeled alati huvitanud ning seetõttu on ta lõpetanud Petroskoi ülikooli läänemeresooime keelte osakonna, kuid on õppinud ka muusikakoolis akordioni. Mõlemad huvid on viinud mehe äratundmiseni, et ta

peab midagi vepsa kultuuri heaks tegema. Nii asutaski ta 2007. aastal ansambli Noid, mis asus arranžeerima vepsa rahvamuusikat, pannes selle helisema tänapäevastel pillidel ning kombineerides nüüdisaegsete rütmidega.

„Miks ansambli selline nimi pandi, see ei ole mul enam täpselt meeles, aga ilmselt tundus see sobivat muusika hingelaadiga,“ tunnistab Solovjov ajalehele Virumaa Teataja. „See nimi lihtsalt tuli kuidagi salapärasel moel. Meie laulud on ka natuke maagilised. Nõidu, inimesi, kes nõidusid, on tänini meie külades palju ja inimesed on ikka nende poole pöördunud, et abi saada. Meie laulud on loodusest ja inimestest, kuna see kõik on omavahel seotud,“ täiendas ansambli solist Alina Kartõnen.

Kui 2012. aastal Kuhmos peetud rahvamuusikafestivalil Sommelo, kus Fenno-Ugria Asutus Noiaga esimest korda kohtus, esindasid ansambli Solovjov akordionil ja lauljanna Kartõnen, siis seekordsetel kontsertidel nägime Solovjovi ka löökriistade taga. Ise ta möönab, et kui on valida, eelistab ta siiski alati akordioni kui elusat instrumenti. Ansambli repertuaar on Alina Kartõneni sõnul lai ning nad on enne iga ülesastumist hoolega mõelnud, mida ja kuidas just sellele kuulajaskonnale esitada. Ta lisas, et head vastuvõttu on Noid Eestis leidnud igas eas publikult.

Virumaa koolides pandi publik elama ja rütme kaasa plaksutama akustiliste kontsertidega, kuid klubiesinemistel kasutati ka süntesaatorit, mis annab Solovjovi sõnul võimalusi tänapäevasemateks tõlgendusteks ja huvitavate efektide tekitamiseks. Piire oma loovusele ei tahaks ta seada: „Ole vaba ja kasuta neid vahendeid, mida heaks arvad,“ on tema juhtnõör. Ansambli hoogsaim esinemine, kus ka publik ennastunustavalt vepsa viiside saatel tantsu löi, leidis aset Tallinnas KuKu klubis.

Läänemeresoomlased Kloostri Aidas

Et põnevaid kõlaefekte ja vanu karjala rahvalaule on võimalik ka ilma süntesaatoriteta ühendada, seda tõestasid veenvalt Ida-Soomest Rääkkylästä pärit õde-venda Reetta-Mari ja Riku Kellokoski. Mõlemad on õppinud rahvamuusikaõpetajaks Joensuu, kust ka eelnevatel aastatel on huvitavad noored soome esinejad hõimupäevadele värskendust toonud. Rahvamuusikaõpetajatest noored löövad kaasa mitmes pärimusmuusika- ja džässansambli ning Reetta-Mari peab Ilo-mantsis asuvas Parppeinpirtti runokülas ka giidiametit. Oma lõputööks kirjutas ta käsitluse isuri rahvamuusikust Teppo Repo, kes pages pärast revolutsiooni Soome ja sai seal kuulsaks mitme pilli mängijast rahvamuusikuna; lõputöö juurde kuulus ka ühe Teppo Repo pilliloo tõlgendus džässivõtmes.

Taas kontserdipaiga ja kultuurklubina ukсед avanud Tallinna legendaarses menupaigas Kloostri Ait Reetta ja Riku poolt antud neljapäevaõhtune kontsert kuulus kindlasti hõimupäevade muusikaliste tipphetkede hulka. Pieteeditundega tehtud töötlused ja kompositsioonid, mille aluseks on Pohjanmaa kuulus pelimannitraditsioon ja Karjala runolaulupärand, meisterlikult esitatud kandlepalad,

samuti traditsioonilised *virsikantele* ja koduharmoniumi saatel kõlanud rahvalaulud oma-moodi jõulises esituses – kõik see andis kinnitust, et soome noored rahvamuusikud on väga ausal teel ning suudavad tuua vanad traditsioonid otse tänapäeva. Nende esitatud helipiltidega ajarännak lummas, haaras kaasa ja tekitas soovi, et see ei lõppekski.

Lõpetada aga tuli kas või selleks, et loovutada Kloostri Aida lava karjala pereansablile Sattuma Petroskoist, kes osales hõimupäevadel juba teist korda. Sattuma asutati kümmekond aastat tagasi suures Karjala folk-rokkmuusikalaines, kui esile tõusid sellised ansamblid nagu Kantele, Santtu Karhu ja Talvisovat, Myllärit. Neist mitmes on kaasa löönud ka Sattuma põhijõud – andekad ja mitmekülgsed pärimusmuusikud Arto Rinne ja Dmitri Demin.

Aga kui praegusel ajal kuuleb kunagistest legendaarsetest bändidest paraku üha vähem ja vähem, siis Sattuma on vist ainuke, kes on tänu vahepeal täiskasvanuks saanud lastele Eila Rinnele ja Vadim Deminile uut särtsu ja elujõudu saanud. Neli välja antud plaati annavad tunnistust ansambli edasiliikumisest tõusujoones ning nende kontserdid, kus kõlavad nii rahvalaulutöötlused kui ka traditsioone ja modernsust ühitavad autorilaulud, sobivad suurepäraselt mis tahes maailmamuusikalavadele.

Suurkontserdid kui rahvamuusika entsüklopeediad

Hõimupäevade suurkontsertidel Tartus ja Tallinnas astuvad üles kõik külalised ning on arvatud, et need on justkui elavad soome-ugri rahvamuusika entsüklopeediad. Tõsi, hõimupäevadele folklooriansambleid kutsudes püüavad korraldajad silmas pidada, et enam-vähem kõik rahvad oleksid esindatud, et igal aastal tutvuksime ka mõne diasporaaga, et esinejate hulgas oleks nii memmesid-taate, kes on veel ehedad folkloorikandjad, kui ka noori, kes vanad traditsioonid lustiga omaks võtnud. Kuna hõimupäevade lõppkontsert päädib ühise tantsupeoga, eelistatakse kutsuda mitte üksikuid etteasteid omandanud ansambleid, vaid oma rahva kultuuripärandiga sedavõrd kokku kasvanud rühmi, et jaguks oskust ja tahtmist seda ka teistele vahendada.

Üks selliseid imepäraseid muusikuid, kes valdab väga erinevaid arhailisi pille ja laulustiile ning sealjuures end mitmetes muusikažanrites koduselt tunneb, on komi Mihhail Burdin. Kui kaks aastat tagasi oli tema hõimupäevade ühisjämmide hing ja eestvedaja, siis seekord oli ta kaaslaseliseks ansambel Zarni An, kes keskendus

Ansambli Sattuma solist Eila Rinne Kloostri Aida kontserdil.
Foto: Viia-Kadi Raudalainen

komi eepiliste laulude esitamisele vilepillide saatel. Oma rahva rikkalikku laulukultuuri tutvustas ka mokša ansambel Paigonja, kahjuks seda kohati estraadilike töötlustega limestades. Mõnusat udmurdi külähõngu ja peotuju tõi linnasaalidesse Baškortostanist saabunud ansambel Utšõ Nöl (ööbiku tütar), kes esitas ehedat Kaama jõgikonna udmurtide rahvamuusikat ning tutvustas ka udmurtide rahvakombeid.

Tõeliseks tulesädemeks oli aga Tatarstani maride ansambel Lai Mardež (helge tuul) – noored vihtusid maride traditsioonilisi vanu tantse karmoška ja trumm-tümõri saatel sellise hoo ja innuga, et järgnevalt ette astunud ungarlastel ei olnudki hõlbus tõestada, et soome-ugri rahvaste tulisemad tantsud tantsitakse ikka Karpaatidest lõuna pool. Ungari külalisteks oli sedapuhku väärrika Debreceni rahvakunstiansambli esindus – oma suurepärase pillimänguuskuse ja filigraansete tantsuetteastetega võitsid nemadki kohe publiku südame, kontserdi lõppedes aga olid tantsutoa tublideks eestvedajateks.

Tatarstani maride ansambel Lai Mardež võlus ära kõik hõimupäevade lõppkontserdile tulnud.
Foto: Aivar Ruukel

Küla- ja koolikontserdid

Kuigi kõik külla tulnud ansamblid sõidavad enne peakontserte mitu päeva Eestimaa eri paikades ringi, esinedes koolides ning kohtudes kohalike külaseltside ja folklooriharrastajatega, ei jagu sugugi mitte kõikidele soovijatele kaugeid küllalisi. Sestap on tore, et ka pea kõik Eestimaal elavad soome-ugri kogukonnad on oma ansamblid loonud ega pea paljuku hõimupäevade ajal oma rahvast ja kultuuri väiksematesse maakohadesse tutvustama sõita. Nii käisid näiteks Tartu udmurdid

oma ansambliga Jumšan Gur Põlvamaal, kolm mari tudengit Lustivere põhikoolis, Tallinna Mordva Kultuuriseltsi ansambel Palal.

Sellised kohtumised toovad väiksesse maakohta palju rõõmsat elevust. Kuna siinsed soomeugrilased kõnelevad ka eesti keelt, on hõlbus nendega lähemalt tuttavaks saada. Külalised jutustavad oma rahvast ja kultuurist, õpetavad laule ja tantse, koos kohalikega valmistatakse ka rahvusroogasid või meisterdatakse, sageli kuulub sellise õhtu juurde ka filmiseanss. Sobivaid esinejaid ja koole saab leida õpetajate ja külaliste kontakt- ja taustinfot koondavast infosüsteemist „Tagasi kooli!“.

Lennart Meri ütles 1996. aastal hõimupäevade tervituskõnes: „Hõimupäevad on pidupäevad. Hõimupäevad muudavad meie meeled tavapärasest erksamaks soome-ugri rahvaste ühtekuuluvuse kogemisel. Meeled tuleks aga erksana hoida ka tööpäevadel, et mitte unustada väikerahvastele kolme kõige olulisemat küsimust: „Kes me oleme?“, „Miks me oleme?“ ja „Kuidas me oleme?“.“ Kui hõimupäevade eestvedaja Fenno-Ugria Asutus puutub oma argipäevadel kokku paljude soome-ugri rahvaid puudutavate valusate küsimustega, on kord aastas rõõm tajuda, et nii väiksemate kui ka suuremate soome-ugri rahvaste seas on hulgaliselt inimesi, kes on oma keele, kultuuri ja identiteedi elujõulised hoidjad.

Kasutatud allikad

Kononen, Suonna. Vepsäläistä noitavoimaa. Karjalainen, 15.11.2013.

Mägi, Arvet. Nõia maagiline hällilaul. Virumaa teataja, 17.10.2013.

Tooming, Jaan. Ürgsed laulud. Postimees, 22.10.2013.

Veljo Tormise suurtsükkel „Unustatud rahvad“ kõlas hõimupäevadel tervikuna

Viia-Kadi Raudalainen

Hõimupäevade üheks erakordseks ettevõtmiseks olid kammerkoori Collegium Musicale kontserdid 1. novembril Tartu ülikooli ajaloomuuseumis ja 4. novembril Tallinnas Hobuveskis. Esmakordselt kanti tervikuna ette Veljo Tormise kuueosaline tsükkel „Unustatud rahvad“, ettevalmistamisel osales juhendajana ka maestro Tormis ise. Koori dirigeeris Endrik Üksvärav, abidirigendiks oli Miina Pärn. Kultuuripärandi aasta ja Eesti Vabariigi 95. sünnipäeva puhul muusikaliseks kingituseks mõeldud kontserdi lavastasid Inga Vares ja Mari Mägi. Kogu ettevõtmine on seotud ka suurtsükli plaadile jäädvustamisega. Esituse salvestas Klassikaraadio.

Teose saamisloost

Veljo Tormis kirjutas tsükli, mille aluseks on kuue läänemeresoome rahva runolaulud, oma paljude teiste oopuste kõrval ligi paarikümne aasta vältel aastatel 1970–1989. Selle üksikud alatsüklid ehk sarjad on järgmised: „Liivlaste pärandus“ (1970), „Vadja pulmalaulud“ (1971), „Isuri eepos“ (1975/1979), „Ingerimaa õhtud“ (1979), „Vepsa rajad“ (1983) ja „Karjala saatus“ (1986–1989).

Tormise huvi soome-ugri rahvaste vastu tärkas 1960. aastatel. 1968. aastal osales ta looduskaitse seltsi sõpruskonnaga reisil Liivimaale ja Liivi randa, kus toona võis veel kohtuda ehsat liivi keelt kõnelevate ja selles keeles laulvate inimestega. Liivimaa matka jaoks oli kaasa võetud Eduard Vääri, liivi keele asjatundja ja mees, kes tundis kõiki liivlasi. Seal kohapeal otsiti üles viimased liivlased. Käidi Pētõr Dambergi juures, liivi laule laulis ka Soomes kooliõpetajaks õppinud Hilda Griva. „Kui ma neid liivi laule seal kuulsin, taipasin kohe, et need on uuemad rahvalaulud, need, mis on pärit saksa mõisaköökidest või tulnud kuskilt meremeeste kaudu. [...] Hilda Griva laulud olid oma stiililt nähtavasti saksa päritolu, kuigi nad olid viimaste liivlaste seas ilmselt populaarsed,“ meenutab Veljo Tormis.

Koju sõitis helilooja protestitud dega: ta oli lootnud kuulda midagi eheadat, kuid kuulis vaid ilutsevat, ooperlikku laulmist. „Sealt tagasi tulles hakkasin tundma huvi liivi rahva vastu. Me kuulsime seal Liivi rannas ju ehsat liivi keelt. Mõni inimene seda veel oskas. Ja mul tekkis küsimus, kas siis ehsat liivi rahvalaulu ei saa kuulda,“ räägib Tormis.

Kui huvi oli juba tärganud, alustas ta põhjalikku tööd kirjandusmuuseumi arhiivis, otsis üles Herbert Tampere eestvedamisel arhiivi jaoks lindistatud heliülesvõtteid ja hankis noote. Nii sai helilooja kuulda ürgset liivi laulu ja selle omapärast helikeelt. Muu hulgas oli lindistatud ka noore Pētõr Dambergi ja liivi

vanema põlve inimeste salvestisi. Nende eri ajastutest pärit ja eriilmeliste viiside seadetest sündiski sarja esimene tsükkel „Liivlaste pärandus“.

1970. aastal peeti Tallinnas rahvusvaheline fennougristide kongress, mille ajal korraldati Veljo Tormise autorikontsert. Kongressil sai helilooja tuttavaks akadeemik Paul Aristega, kes oli kuulnud tema soome-ugri huvist. Vadja folkloori fanaatikuna „võttis ta mul lausa käest kinni ja ütles, et ma pean kindlasti ära tegema vadja laulud ja et sügisel tuleb üliõpilaste ekspeditsioon Vadjamaale, mingi ma sinna kaasa“.

Järgnesid ekspeditsioonid Vadjamaale ja Isurimaale, millest Tormisel on meeles üks valus seik: „Me olime Lauga jõe suudmes mitu päeva. Seal elas vadja kuulsaim laulik ja loitsija Oudekki Figuurova, kes pani oma vadja rahvariided selga ja rääkis pikki jutte. Kui koju saabus tema postiljonist tütar, hakkas ta emaga tõrelema – miks sa näitad siin oma vanu hilpe ja milleks seda kõike vaja on.“ Oudekki hoidis helilooja väitel külaliste poole ning tema lauldud vadja pulmalaulude põhjal on loodud sarja järgmine osa.

1974. aastal, kui vadja tsükkel juba valmis ning kuulus Tormise hõimurahvaste huvist levinud, saatis Petroskoi folklorist Terttu Koski Veljo Tormisele kogumiku Ingerimaa rahvalauludest, millest sai tänuväärne allikmaterjal järgnevate osade „Isuri eepos“ (1975) ja „Ingerimaa õhtud“ loomisel. Eesti rannakülasid meenutavates isuri külades käis Tormis ise vadja ekspeditsiooni ajal. Enamik tookord lindistatud isurikeelsetest lauludest pärineb Katja ehk Katoi Aleksandrovnalt, kelle külastamist meenub Tormisele samuti üks tüüpiline nukrakstegev episood: Katoi laulis isuri keeles, hoides lapselast süles, kuid kui laps nutma tihkuma hakkas, asus ta teda vene keeles vaigistama. Igapäevaseid asju aeti ju ikka vene keeles. Osa Katoi laule on leitud ka fonoteegist, Ariste soovitusel üliõpilaste poolt tehtud salvestiste hulgast.

Tsükkel ei kannu asjata eepose nime: see on pikkade eepiliste laulude kogu, millest mitu on ka Kalevala temaatikast. Olgu mainitud, et ka osa Lönnoti kogutud Kalevala ainesest on pärit Ingerimaalt.

Kadunud rahvaste sari jätkus „Ingerimaa õhtutega“ (1979), alusmaterjali selles leidus juba mainitud Ingerimaa laulukogumikust. Hoopis olulisemaks sai aga Eestis külas käinud Ingerimaa Rappula külaansambli Röntyskä esinemine raadios, mida Tormis kuulama sattus. Rütmikad ja hoogsad tantsulaulud *röntyskä*d, tekitasid tohutut huvi ja kui Petroskoi kolleeg saatis ka täispikkuses helisalvestised, sai nende põhjal moodustada külanoorte simmanit meenutava tsükli tantsude ja lauludega, mis on ka kogu suurteose kõige helgem ja enam esitatud osa.

„Vepsa rajad“ (1983) koosneb ainult lauluriismetest, sest vepslastel oli väga palju laule meeles vaid katkenditena. Terviklikke salvestisi on vähe, sageli lõppevad need nagu kahetseva tõdemusega „*kaik*“ – rohkem meelde ei tule, mis on ka tsüklis humoorika võttena kasutatust leidnud.

Pikad otsingud saatsid viimast sarja „Karjala saatus“ (1986–1989), mille materjal pärineb Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiivist. „Kui vepsa lood

olid katkendid, siis karjala laulude mass oli nii suur, et see löi mul üle pea kokku,“ tunnistas autor. Suur hulk üleskirjutusi pärines 1950. aastatest, Nõukogude võimu eest Soome põgenenud karjalastelt.

Veljo Tormis on tõdenud, et ta kirjutas „Unustatud rahvad“ ajal, kui need rahvused olid kadunud ning maailma ja võib-olla ka meie endi poolt unustatud.

Tsükli „Unustatud rahvad“ sarjade ühtseks kompositsiooniliseks ideeks on see, et nad kõik lõppevad nende kuue rahva mõttelise kadumise ja lahustumisega teiste kultuuride sekka. Liivi tsükli viimane lugu on tugevalt lätimõjuline „Laulis isa, laulis poega“, nii nagu liivlasedki sulanduvad lätlaste sekka, vadja tsükkel lõpeb vene kirikulauluga, „Ingerimaa õhtud“ hääbuvad üksiku solisti lauluviisiga. „Karjala saatuse“ ja kogu tsükli lõpetab „Hällilaul“, mis justkui hällitab last unele, kuid seda und samastatakse igavese unega, mis kunagi tuleb. Kuid siin ei ole enam hajusat lõppu, vaid autori sõnutsi pigem kiitus maa-alusele elule. Ka rahvas liigub igaviku poole.

Tervikuna pole Eestis seda tsüklit kunagi varem ette kantud. Eesti Filharmonia kammerkoor on oma dirigentide käe all laulnud üksikuid sarju või osi nendest siiski paljudel välisreisidel mitmel mandril ning kuulsatel muusikafestivalidel. 1989. aasta veebruaris tulid „Unustatud rahvad“ Tõnu Kaljuste juhatusel kahe õhtu jooksul esmaettekandele Soomes Tuglase seltsi korraldatud Eesti uue muusika päevadel, kuid selleks ajaks polnud valmis veel „Karjala saatuse“ viimane osa „Hällilaul“.

Kontsert Hobuveskis

Collegium Musicale kontserdi publiku seas viibinud muusikateadlane Urve Lippus kirjutab oma Sirbi arvustuses: „Ettevõtmine oli aukartust äratav: *a cappella* kooride kontserdid sisaldavad harva üle tunni-poolteise puhast muusikat, „Unustatud rahvaste“ salvestis on kaks CDd, kokku 126 minutit. Kõigepealt mõtlesin, kuidas hääled vastu peavad, mitmetunnises ooperis ju lauldakse kordamööda, ka oratooriumides on vahepeal solistide ja orkestrinumbrid. Selle sarja lauludes on küll soliste, kuid foonina on koor siiski kogu aeg tegev. Hääled pidasid vastu, kõige tuhmim oli hoopiski algus. Teine mure oli, kuidas publik vastu peab, sest kuus tsükli ei moodusta dramaturgilist tervikut ning kavas olid nad kirjutamisaja

järjekorras. Kuigi soovis laulda „kõike ja korraga“ on oma ilu, oleksin leppinud ka vähemaga, eriti kuna Hobuveskis pole vaheajal suurt midagi teha ja lonksu vee saamiseks tuleb linna peale põigata. Siiski, nii nagu instrumentalistidele pakub pinget mängida kõik Beethoveni sonaadid (siiski mitte ühel õhtul) või kogu Bachi WTK, on koorimuusikas huvitav see sarjade sari kord algusest lõpuni ära kuulata.“

„Hobuveski ümmargune ruum muidugi inspireerib laulma ühelt ja teiselt poolt ning mitmesuguseid liikumisi lavastama,“ jätkab Urve Lippus. „Noodikaante külge olid kinnitatud väikesed lambid ja lauljad liikusid nagu jaaniussikesed, mis laskis ka valgusega mängida või vahel peaaegu pimedas laulda. Kas efektid alati kõlale kasuks tulid, ei julge öelda – vahel tundus, et lauljad ei kuule hästi üksteist, mistõttu kannatas täpsus. Võtet, et lauljad seisavad ümber publiku, on mitmed koorid kasutanud, aga hästi kukub see välja piisavalt lihtsa faktuuriga lauludes: häälte sulamist ja häälestumist nõudvad keerukad akordid jätavad üksikuid lähemal seisvad lauljad liiga alasti. Muidugi oli huvitav vaadata, milliseid liikumisi on välja mõeldud, et teha pikk õhtu teatraalsemaks ja vaheldusrikkamaks.“

Collegium Musicale koor koos Veljo Tormisega. Foto: Collegium Musicale

Arvustaja tunnistab, et tagantjärele on tal kahju, et ei kuulnud kontserti ka Tartus, kuna Hobuveski teatritegemiseks ilmselt põnev ringikujuline ja suhteliselt väike ruum jättis vähe võimalust koorihääte kokkusulamiseks ja ka liikumised võimaldasid sageli üksikuid lauljaid, kes olid vastava publikusektori poole kas lähemal või näoga. Samuti oleks ta soovinud, et lauljad oleks kõik need värsid pähe õppinud, sest lavastatud kontserdile annaks palju elavust juurde, kui laulja käed ja pilk saaks noodist vabaks. Püüdu natuke nalja teha oli mõnes „Vepsa radade“ lühiloos, domineeris aga pühalik ja tõsine meeleolu. Kuid mammutkavaga tuldi korralikult toime, eriti kuna esitus kulges tõusujoones.

Läänemeresoome rahvad muusikasaates „MI“

Tormis lõpetas „Unustatud rahvaste“ sarja 1989. aastal. Täna on surnud kõik rahvalaulikud, kelle lauldud laule Tormis oma teostes kasutas. Ka paljud neist läänemeresoome rahvastest on väljasuremise äärel ja on keeli, mida kõnelevad veel vaid mõned üksikud inimesed. Seetõttu kujunes väärtuslikuks kultuurisündmuseks ERRi muusikasaate „MI“ kontserdikajastus „Unustatud rahvad“, mis püüdis peale Hobuveskis toimunu jäädvustamise ka teada saada, mis meie lähimatest keelesugulastest täna on saanud. Selleks lindistati kõigi nende rahvaste esindajatega lühiintervjuud, milles otsiti vastust küsimusele, milline võiks olla hääbumisohus väikerahvaste maailmapilt, kuid räägiti ka intervjuueeritavate igapäevasest eluolust.

Liivi keeles arutles selle üle elavalt ja värvikalt keeleteadlane Valts Ernštreits, kelle suurepärase keeleoskus ei ole pärit mitte enam vanematelt, vaid omandatud haridusteel. Vepslastest saadi kaamera ette hõimupäevadel osalenud noorteesambli Noid pillimees Vladimir Solovjev. Piiri taha tehtud retkel võeti värske intervjuu koka ja võimlemisõpetaja ametit pidanud vadjalast Zinaida Saveljevalt: tema on üks väheseid, kes veel aastaringselt kodukülas Jögöperal elab ja veel soravalt ning ilma aktsendita oma emakeelt kõneleb.

Sõjameenutusi võis kuulda kunagi Eesti vabariigi territooriumil paiknenud Vanakülas elavalt koduloouurijast isurilt Nikolai Pödralt, kes on põhihariduse saanud enne teist maailmasõda eesti koolis, kuid oskab oivaliselt ka isuri keelt. Head Kurkola murret rääkis Eesti ingerisoomlanna Lilja Seppänen. Karjala keele kõneleja intervjuueerimiseks aga tuli suunduda Soome, kus saatejuhtide küsimustele otsis vastuseid Ritva Lampivuo.

Saate autor Timo Steiner oma tiimiga ei pidanud vajalikuks lisada läänemeresoome keeltes lindistatud intervjuudele subtiitreid. Esmapilgul tekitas see hämmastust, kuid mõne hetkega sai selgeks, et üle ekraani libisevat soovitusi „Kuula südamega!“ tasub tõsiselt võtta ning hakata tähelepanelikumalt kuulama. Nii muutusid märgatavaks sarnasused eesti keelega ning ka kõneldu mõtet oli võimalik ära tabada. Ülipositiivset vastukaja tuli mitte ainult filoloogidelt, vaid ka paljude teiste erialade inimestelt, kes olid saadet vaadanud.

Siinkohal oleks vast sobilik mainida ka keeleteadlast ja folkloriste, kelle pilgu all Veljo Tormis on „Unustatud rahvad“ loonud. Kõik nad on välja kasvanud Tartust Paul Ariste koolist, näiteks liivi asjatundjad Herbert Tampere, Eduard Vääri, Tiit-Rein Viitso, Mati Hint. Tõnu Seilenthal ja Elna Adler aitasid kaasa „Vadja pulmalaulude“ sünnile, Arvo Laanest ja Marje Joalaid olid abiks isuri ja vepsa materjali koostamisel, Ada Ambus seadis ingerisoomlaste tekste, Ülo Tedre ja Jaan Öispuu konsulteerisid karjala küsimustes. Mitmeid neist võis kohata ka „Unustatud rahvaste“ kontserdipubliku seas.

Huvi „Unustatud rahvaste“ kontsertide vastu oli sedavõrd suur, et Hobuveski saal ei suutnud kõiki soovijaid äragi mahutada. Seetõttu on lootust, et tsükli esitatakse edaspidigi ja teoks saab ka mõte materjal heliplaadile salvestada.

Collegium Musicale Karjalas. Foto: Collegium Musicale

Kasutatud allikad

Kuusk, Priit. Veljo Tormise suurtsükkel „Unustatud rahvad“ kõlab tervikuna esmaettekandes. Eesti Kontsert, 1.11.2013

Lippus, Urve. Unustatud rahvad. Sirp, 14.11.2013

Tormis, Veljo. Jonni pärast heliloojaks. Tallinn, 2000.

Tormis, Veljo. Lauldud sõna. Tartu, 2000.

Muusikasaade „MI“. ETV arhiiv. 7.11.2014

Soome-ugri toidukultuurist

Ljudmila Ruukel

Aivar Ruukel

Me oleme see, mida me sööme. Selles väites pole tõetera sees mitte ainult füsioloogilises mõttes, vaid toitumisega seonduv on oluline osa ka kultuurist. Mida ja kuidas me sööme, kellega koos ja kus kohas – see on osa meie identiteedist.

Soome-ugri identiteet seondub eestlastele peaaesjalikult keelesugulusega. Hõimukeeltes on mõnisada samatüvelist sõna ja sarnane lauseehitus ehk keeleloogika. Siiski pole näiteks eestlasel udmurdist ja udmurdil eestlasest võimalik aru saada, kui nad oma emakeeles kõnelevad. Kuivõrd aga sarnanevad või erinevad omavahel sugulasrahvaste road ja retseptid, söömisharjumused ja toidutraditsioonid? Kas on üleüldse olemas midagi, mida saaksime pidada soome-ugri köögiks? Neile küsimustele oleme otsinud vastuseid oma igapäevast udmurdi-eesti *multikulti* pereelu elades.

Ljudmila kolis Eestisse kümne aasta eest, ta on pärit Põhja-Udmurtiast. Udmurdimaad jääb Eestist 2500 kilomeetrit ida poole, Uurali mäestiku eelsele lauskmaale. Erinev geograafiline asend ongi soome-ugri toidukultuuris üheks põhiliseks erisuste allikaks. Asendist tulenevad erinevad kliimaatilised tingimused ja vegetatsiooniperioodi pikkus.

Päikselsi päevi jagub sürjakomidele, saamidele ja teistele põhjarahvastele oluliselt napimalt kui näiteks ungarlastele. Samuti on elupaiga merelisu ja/või mandrilisus toidusedelile määrava mõjuga. Rannarahvaste kööki on võimatu ette kujutada ilma kalata.

Teiseks oluliseks toidukultuuri erinevuste kujunemise põhjuseks on erinevate ugri-mugri rahvaste kontaktid naaberrahvastega. Näiteks on eesti ja udmurdi köögi ühiseks mõjutajaks vene köök. Udmurtidele on teiseks oluliseks mõjutajaks tatarlased, eestlastel aga hoopis sakslased, rootslased ja Balti naabrid. Hõimurahvaste köökidest tuntuima, ungari köögi kujunemisse on andnud oma panuse türk-lased, austerlased, armeenlased, itaallased, juudid, sakslased ja serblased.

Sedalaadi kultuurimõjud on alati vastastikused. Harvad ei ole ka sellised näited, kus väiksem kultuur on andnud mingi olulise osa suuremasse. Siinkohal võiks esile tõsta liivlaste traditsioonilist pirukat *sklandrausis*. Tegemist on rukkijahust valmistatud, porgandi-kartuliga täidetud ja köömnetega maitsestatud lahtise pirukaga, millele omistati 2013. aastal Euroopa Komisjoni poolt nn geograafiline tähis. Selle rahvusvahelise tunnuse taotlejaks oli mõistagi Läti riik, kus liivlased elavad.

Udmurtide ja komide ühiseks panuseks slaavi kööki on aga pelmeenid, mida maailmas teatakse eeskätt vene toiduna. Pole siiski kahtlust, et pelmeenid on soome-ugri päritolu, nimelt kõlab „pelmeen“ komi ja udmurdi keeles *pelnjan*. Nimetus tuleb kahest sõnast: *pel* – kõrv, *njan* – leib. Valmistatud on kõrvakujulisi

leivakesi aga juba ammustest aegadest enne seda, kui Ivan Julm need alad ja rahvad Venemaaga „ühendas“.

Ugri-mugri köögi kuus ühisomadust

Soomeugrilaste toidukultuuri mitmekesisust analüüsid oleme üritanud välja sõeluda hõimuköögi sarnaseid omadusi. Sõelale on jäänud järgmised kuus ühistunnust:

1. Kohalik toit

Soome-ugri toit on pärit inimeste vahetust elupiirkonnast, see on kasvanud või kasvatatud kohapeal. Olgu selleks toiduks vastavalt asukohale siis kas paprika või kartul, hüljes või põhjapõder. Muudest maailma piirkondadest imporditud toiduaineid kasutatakse hõimuroogades minimaalselt.

2. Käsitsi tehtud

Soomeugrilaste road on kodus ise tehtud, oma kätega ja südamega. Need põhimõtted kehtivad mõistagi enam maapiirkondades, linnarahva laua katab valdavalt toidutööstus. Samas kogub ise toidu valmistamine taas üha enam populaarsust.

3. Loodusest pärit toit

Laudast ja põllult pärit toiduainete kõrval on soome-ugri köögis tähtsad marjad-seened, looduslikud toidutaimed, kala oma järvest, jõest või merest ning ulukiliha. Looduslik elukeskkond pakub tänaseni kõigile sugurahvastele võimalust olla korilane, kütt ja kalastaja.

4. Hooajaline köök

Eelnevast tulenevalt on hõimumenüü tihedalt seotud looduse aastaringiga, mille rütmis tiksudes annab saaki nii mets kui ka põld. Kuna värsket toitu saab vaid teatud lühikesel perioodil, on hõimuköögis olulisel kohal toidu konserveerimine, soolamine, suitsetamine ja kuivatamine.

5. Lihtsad retseptid

Soome-ugri köögis valitsevad lihtsad söögivalmistamise viisid ja vanaemade retseptid. Roogade koostisosade kogust ei määrata tihtilugu mitte grammikaupa, vaid kogemuste alusel ja tunnetuse järgi.

6. Söök peab toitev olema

Kaalujälgimine on tubase tarbimisühiskonna vili, soome-ugri toidutraditsioonid neid muresid ei kannu ega toeta. Vastupidi, rammusad toidud annavad sööjale energiat, mida vajatakse, et teha füüsilist tööd ja hoida kehasooja ka külmal talvel.

Toiduteemadega kursis olev lugeja leiab eeltoodud kuuest punktist kindlasti äratundmisrõõmu. Suures osas kehtisid need põhimõtted veel kahekümne aasta eest iga tavalise Eesti pere söögilaua kohta. Hoolumata üleilmastumise tuhinast on mitmed ununenud väärtused nüüd taas hinda tõusmas, populaarsust koguvad nii „otse tootjalt tarbijale“ algatused, oma köögiviljakasvatus, korilus, moosikeetmine, koduõlle- ja leivategu jms.

Põhjused tööstustoidule selja keeramiseks võivad inimestel olla erinevad: kes lähtub tervisest, kes majanduslikest kaalutlustest. On ka neid, kes tõdevad, et oleme see, mida sööme, ja et parimad asjad elus ei olegi tegelikult asjad. Eestlased pole selles mõttemaailmade muutumises mõistagi üksi. Ka mujal ilmas väärtustatakse puhast ja kohalikku toitu. Tuntuimaks rahvusvaheliseks liikumiseks on Slow Food, mis toetab traditsioonilist toiduvalmistamist, mahepõllumajandust ja maitsvat koolitoitu.

Hõimutoit koolisööklas

Kultuuripärandi aasta 2013 raames ning EV 95, MTÜ Fenno-Ugria Asutuse ja kultuuriministeeriumi toetusel viisime esmakordselt läbi projekti „Hõimurahvaste maitsed koolisööklas“. Projektiga soovisime tutvustada soome-ugri rahvaid nende toidu kaudu Eesti elanikele, eelkõige kooliõpilastele. 2013. aasta septembris toimusid õppepäevad koolikokkadele, kodundus- ja käsitööõpetajatele ja huvilistest lapsevanematele. Oktoobris tähistasid mitmed koolid üle Eesti hõimukuud sugulasrahvaste roogade valmistamise ja maitsmisega.

Hõimuköögi rikkalikust retseptide salvest valisime välja koolisööklasse sobivad 25 rooga, millest valmistasime õppevideod ehk videotretsepid. Videod leiab hõlpsasti YouTube'i keskkonnast, oma leht Finno-Ugric Tastes on projektil ka Facebooki keskkonnas.

2014. aasta sügisel jätkub projekt „Hõimurahvaste maitsed koolisööklas“ taas. Veel on meil plaanis soome-ugri toidupärandi alaste koolituste korraldamine rahvaülikoolides ja õpikööikes üle Eesti. Aasta üheks põnevamaks sündmuseks töötab kujuneda esimene hõimutoidufestival, mille korraldab 17.–18. juulil soome-ugri kultuuri-pealinna staatust kandev Bõgõ küla Udmurdimaal. Esimene festival on oodata kohaliku toidu entusiastide kõigi hõimurahvaste seast. Festivalil

Kokk Nadja Karjalast kostitas hõimupäevade külalisi Karjala pirukatega.

Foto: Aivar Ruukel

kogutavast materjalist on plaanis koos Fenno-Ugria Asutusega välja anda hõimukööki tutvustav 2015. aasta seinakalender. Aastavahetuseks aga tahame üllitada mitmekeelse veebilehe, kust kõik huvilised leiavad hõimurahvaste retseptivaramu.

Head hõimutoidu nautimist!

Kontaktid:

Ljudmila Ruukel

Aivar Ruukel

www.facebook.com/FinnoUgriaTastes

finnougrictastes@gmail.com

Ljudmila ja Aivar Ruukel on soome-ugri köögi entusiastid. Nad katsetavad sugulasrahvastelt kogutud retsepte kodus ja sõprade ringis ning korraldavad hõimlaste toidutavasid tutvustavaid tegevusi.

Hõimuköögi meistriklass Pärnus. Foto: Aivar Ruukel.

Retseptid

Perepetšid: udmurdi väikesed lahtised täidisega pirukad

Tainas:

2 muna, 250 ml vett, maitse järgi soola, 2,5 dl rukkijahu ja 2,5 dl nisujahu segada ja sõtkuda taiguks, vormida sellest kuulikesed, rullida õhukeseks ja vormida korvikesed.

Täidis:

500 g keedetud sealiha ning 300 g kapsast tükeldada ja ajada läbi hakklihamasina. Lisada 100 g hakitud rohelist sibulat, 100–250 g sealiha keedu- leent, 6–10 muna. Segada.

Perepetše küpsetada ahjus 15–20 minutit kuumusel 200 kraadi. Ahjust tulnud perepetšid määrida sulavõiga.

Pelmeenid liha- ja kartulitäidisega

Tainas:

700 g nisujahu
2 muna
1 klaas vett
soola

Lihatäidis:

250 g sealiha
250 g veiseliha
2 mugulsibulat
3 küüslauguküünt
musta peenestatud pipart
soola

Kartulitäidis:

0,5 kg kartulit
2 mugulsibulat
2 porgandit
soola
toiduõli

Taina valmistamine: lüüa kaussi lahti kaks muna ja kloppida korralikult. Lisada vett, soola ja jahu. Segada taiguks.

Lihatäidise valmistamine: liha, sibul ja küüslauk peenestada läbi hakklihamasina. Saadud massile lisada soola ja pipart, segada ja tihendada pudrunuiaga. Kui liha pole eriti rasvane, võib lisada tihendamiseks natuke vett.

Kartulitäidise valmistamine: kartulid keeta koortega. Koorida ja hõõruda peeneks kuumalt, kasutades pudrunuia. Porgand riivida, sibul tükeldada ja kuumutada neid koos pannil, lisades toiduõli ja soola. Segada kartulimass porgandi ja sibula seguga kokku.

Pelmeenide valmistamine: tainas rullida õhukeseks. Lõigata tainast ümmargused tükid. Panna teelusikatäis täidist keskele ja keerata tainas ümber. Pelmeeni servad muljuda kokku. Keeta pelmeene 7–10 minutit vees, millesse on lisatud loorberilehti ja terapiart.

Pelmeene võib süüa koos keeduleeme, hapukoore või võiga.

Karjala naerisupp pohladega

1 keskmise suurusega naeris koorida, tükeldada ja panna keema. Keeta 20 minutit. Klaas pohli hõõruda toormoosiks ja lisada naerisupile. Segada ning maitsestada soola ja suhkruga.

Mokša kartulikotletid hakklihatäidisega

15 kartulit koorida ja riivida. Eemaldada riivitud kartulist eralduv mahl.

1 sibul riivida ja lisada kartulile.

Lisada 2 muna, 4 sl nisujahu ja maitse järgi soola. Segada hoolega.

Täidiseks segada 250 g hakkliha, 1 muna, 1 riivitud sibul.

Praadida ohtras taimeõlis, asetades pannile kihi kartulisegu, kihi täidist ja veel kihi kartulisegu.

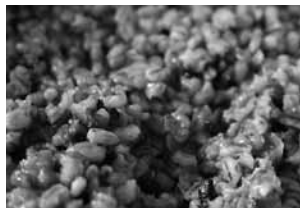
Süüa hapukoore ja värske sibulaga.

Mansi tangupuder seentega

3 dl odratangu panna üheks ööks likku.

Hakkida 200 g seeni ja 1 sibul ning panna need koos leotatud tanguga haudepotti.

Maitsestada soolaga. Lisada 5 sl taimeõli ja panna 200kraadisel kuumusel tunniks ahju hauduma.

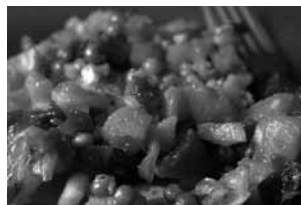
Komi köögiviljasalat pohladega

Keeta 2 porgandit, 3 kartulit ja 2 punapeeti, jahutada ning hakkida.

Hakkida 1 sibul ja lisada 2 dl hapukapsast.

Segada kõik ja lisada maitse järgi soola ning taimeõli.

Viimasena lisada salatisse klaasitäis pohli.

Mari maksaröög

400 g sea- või veisemaksa tükeldada ja praadida umbes 15 minutit.

Seejärel panna maks haudepotti.

Tükeldada 2 porgandit, 1 sibul, 1 küüslauk, 3 kartulit, 2 tomatit ja maitserohelist.

Lisada aedviljad maksale ning valada haudepotti pool klaasi vett.

Maitsesta soola, loorberi, pipraga.

Hautada 40 minutit ahjus kuumusel 200 kraadi.

Mari naerisalat õuntega

1 keskmise suurusega naeris koorida ja riivida.

2 õuna koorida ja tükeldada.

Lisada hapukoort ja segada hoolikalt.

Maitsestada soola ja suhkruga.

Karjala moodi mustikad rukkileivaga

Klaas mustikaid ja 2 sl suhkrut hõõruda toor-moosiks.

3 viilu leiba lõigata kuubikuteks.

Segada leivakuubikud ja mustikamoos maitsevaks magustoiduks.

Fotod on teinud Aivar Ruukel.

Auhinnad ja stipendiumid 2013

Veelinnurahva rahastu stipendium

Lennart Meri Veelinnurahva rahastu nõukogu otsustas anda tänavuse stipendiumi Nuori Karjala ja MAFUNi aktivistile ja ÜRO põlisrahvaste õiguste ekspertmehhanismi liikmele **Aleksei Tsõkareville**.

Lüüdi rahvusest Tsõkarev (sünd 1985) on lõpetanud Petroskoi riikliku ülikooli soome keele erialal. Ta on aastaid olnud rahvusliku organisatsiooni Nuori Karjala juhtfiguur ning algatanud ja vedanud mitmeid projekte. Ta on ka Karjala vabariigi esindaja Barentsi regiooni noortenõukogus ning Karjala juhi juures tegutseva karjalaste, vepslaste ja soomlaste esindajate nõukogu liige.

Tsõkarev oli aastatel 2009–2011 soome-ugri noorteühenduse MAFUN president. Just sellel ajal muutus ühenduse tegevus taas sisuliseks: taastati kontaktid lääneriikide noortega ja tutvustati ÜROs soome-ugri rahvaid.

2013. aasta märtsis nimetati Tsõkarev ÜRO eksperdirühma Ida-Euroopa riike esindavaks liikmeks põlisrahvaste küsimustes.

Veelinnurahva stipendium määratakse rahastu nõukogu otsusega kuni 33aastasele noorele, kes on silma paistnud loomingu- ja üldkasuliku tegevusega soome-ugri rahvaste hüvanguks.

Aleksei Tsõkarev

Hõimurahvaste programmi auhinnad 2013

Ilmapuu auhind

Hõimurahvaste programmi Ilmapuu auhinna pälvis Udmurdimaa Jakšur-Bodja küla etnofuturistliku ühenduse Tõdõ Jus juhendaja **Tatjana Seliverstova** rahvuskultuuri taaselustamise ja levitamise eest.

2007. aastal asutatud etnofuturistlik ühendus Tõdõ Jus (valge luik) taaselustab ja levitab udmurtide esivanemate kultuuri ja kombeid. Palvuste, perekondlike tähtpäevade, kalendripühade ja müütide rekonstruktsioonid püüavad inimestes äratada geneetilist mälu ja esitada nende paganlikku minevikku.

Kirjandusauhinnad

Kirjandusauhinnad anti 2013. aastal välja kolmes kategoorias: proosateose, luuleteose ja lasteraamatu eest. Hõimurahvaste programmi ning soome-ugri kirjandusühenduse esindajatest moodustatud žürii otsustas anda auhinna ilukirjandusliku proosa kategoorias mari kirjanikule **Maria Ilibajevale** romaani-tetraloogia „Lai maailm – kitsas maailm“ eest, luule kategoorias pälvis preemia udmurdi luuletaja **Aleksei Arzamazov** luulekogu „Tervik“ eest ning lastekirjanduse auhinna sai udmurdi kirjanik **Lidia Njankina** laste luuleraamatute „Kostjake ja kartulitäidisega pannkook“ ja „Maitsev ahjukakk“ eest.

Rahvusteaduste auhind

Auhinna uurali rahvaste rahvusteadustealase teadustöö eest pälvis komi teadlane **Viktorija Vlassova** venekeelse monograafia „Komi vanausuliste rühmad: sotsiaalse ja rituaalse elu konfessionaalsed iseärasused“ eest.

Tatjana Seliverstova

Aleksei Arzamazov

Aprill

- 1–4 Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu konsultatiivkomitee koosolekul Moskvas.
- 4 Hõimuklubi: marid, eestlased ja linnud. Kristina Juzijeva.
- 4–7 Karjala kultuurikorraldajad Eesti Muusika Päevadel ja festivalil Tallinn Music Week.
- 8 Loeng Tallinna rahvaülikoolis: volga ja permi rahvad. Jaak Prozes.
- 10–12 Hõimuõhtud Vanalinna Muusikamajas, ERMis, Narva Eesti Majas: handi-mansi varespäev. Mansi ansambel Luima Net, Svetlana Dinislamova.
- 17–19 Hõimuõhtud Vanalinna Muusikamajas, ERMis, Obinitsas ja Värskas: ersa keele päev. Grigori Mussaljev, Andrei Romaškin, Natalia Abrosimova.
- 22 Loeng Tallinna rahvaülikoolis: läänemeresoome rahvad. Taisto Raudalainen.
- 24–26 Hõimuõhtud Vanalinna Muusikamajas, ERMis: mari sangari päev. Ansambel Küdõrongõr Marimaalt Oršanka rajoonist.

Paremal: Ersa seltside esimehed Natalia Ermakov koos pojaga ja Natalia Abrosimova Lennart Meri filmirännakute näituse avamisel ajaloomuuseumis.

Foto: Eesti Ajaloomuuseum

Mai

- 18 Muuseumiöö: näituse „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ muuseumiöö programm. Läti kultuuriseltsi ansambel Reevele, Mordva kultuuriseltsi ansambel Vastoma ning Nikolai Anissimov ja Anna Baidullina udmurdi folkloori-ansamblist Jumšan Gur. Lennart Meri filmidest rääkis filmioperaator Enn Säde.
- 18 Muuseumiöö: Viia-Kadi ja Taisto Raudalaineni õhtu „Hõimurahvastest lähemal ja kaugel“ Betti Alveri muuseumis Jõgeval.
- 22 Hõimuklubi lõunasamojeedi keeltest: sõlkupi, kamassi ja matori keel. Gerson Stefan Klumpp.
- 24 Fenno-Ugria Asutuse üldkoosolek. Uude juhatusse valiti Tõnu Seilenthal, Kirsti Ruul, Madis Arukask, Oliver Loode, Viia-Kadi Raudalainen, Rein Sikk ja Raul Veede.

Juuni

- 1 Fenno-Ugria Asutus Arengukoostöö Ümarlaura Maailmapäeva üritusel Tallinnas Vabaduse väljakul.
- 1 Udmurdi poetess Darali Leli kirjandusfestivali HeadRead luuleõhtul „Smugrimülkad ja marumadalad“.
- 4 Vanalinnapäevad: Jaak Prozese ringkäik näitusel „Veelinnurahvas“ Eesti Ajaloomuuseumis. Kammerkoori Collegium Musicale kontsert „Unustatud rahvad“. Külalisesineja liivi ansambel Rändalist.
- 5 Vanalinnapäevad: Mart Meri meenutused Lennart Meri ekspeditsioonidest näitusel „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“.
- 20 Näituse „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ avamine Narva muuseumis.

Juuli

- 1 Infotund soome-ugri huvilistele noortele Fenno-Ugria Asutuses.
- 10–17 Suvereis „Nelja tuule rahvad: saamid, kveenid, meälased-torniolaaksolaised“ koos Looduse Omnibussiga.
- 16–28 Marimaa ja Karjala noored muusikud Eesti ETNOI ja Viljandi pärimusmuusika-festivalil.
- 28 Bessermani laulja Maria Korepanova ja mari kanneldajad Maria Eltemerova ja Julia Medvedeva Sangaste Rukki Päevade kontserdil Rukkifolk.

August

- 3–07 Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu soome-ugri rahvusvahelise konsultatiiv-komitee koordinaatorite kohtumisel Inaris.
- 30–01 Suvereis „Liivimaa, liivlased ja muinastulede öö“ koos Looduse Omnibussiga.

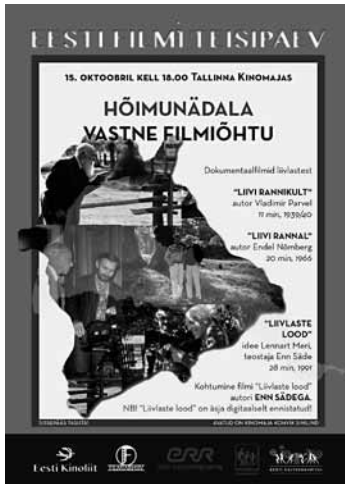
September

- 3–30 Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Jõhvi kontserdimajas.
- 26 Udmurdi tund Euroopa keeltepäeval Eesti Lastekirjanduse Keskuses.

Oktoober – hõimupäevad

- 3–31 Näituse „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Viljandi Pärimusmuusika Aidas.
- 3 Jaak Prozese loeng „Soome-ugri rahvaste koostöö ja Eesti osa selles“ Rahvusraamatukogus.
- 8 Filmid hantidest ja neenetsitest Kinomajas. Kohtumine Valentin Kuigiga.
- 10 Näituse „Soome-ugri ja samojeedi rahvad“ avamine Eesti Rahvusraamatukogus.
- 10 Jaak Prozese loeng „Venemaa kadunud soome-ugri rahvad ja nelja tuule rahvad“ Eesti Loodusmuuseumis.
- 11 Jaak Prozese loeng „Soome-ugri rahvaste ajalugu ja tänapäev“ EELK Usuteaduste Instituudis.
- 14 Lennart Meri film „Veelinnurahvas“ kinos Artis.
- 14–17 Komi ansambel Zarni An Põlva- ja Võrumaal.
- 14–16 Vepsa ansambel Noid Ida- ja Lääne-Virumaal.
- 15 Dokumentaalfilmid liivlastest Kinomajas. Kohtumine Enn Sädega.

November

- 6 Kirjanduslik kolmapäev „Põhja poeesia“ kirjanike majas. Saami luuletaja Niilas Holmberg ja Roope Mäenpää.
- 18 Liivi lipu päev loodusõhtul rahvusraamatukogus. Tiit-Rein Viitso, Enn Säde, Jaak Prozes ja Collegium Musicale.
- 20 Hõimuklubis film Marimaast „Pannkoogid jumalale“. Tatjana Alõbina, Riina-Ingel Keskaik.
- 23–24 Fenno-Ugria Asutus Mardilaadal Helsingi Kaapelitehdses.
- 25–27 Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu soome-ugri rahvusvahelise konsultatiivkomitee koosolekul Moskvas.

Detsember

- 12 Jututuba: Tõnu Seilenthal, Andres Heinapuu ja Laur Lõhmus soome-ugri koostööst.
- 21 Aastalõpuüritus Fenno-Ugria Asutuse liikmetele ja koostööpartneritele Fenno-Ugria Asutuses.

Tähistagem hõimupäeva!

Hõimupäevade tähistamise traditsioon sai alguse juba 1931. aastal, kuid katkes nõukogude ajal. 1988. aastal tava taaselustati. 2011. aasta märtsis võeti Riigikogus vastu otsus tähistada hõimupäeva oktoobrikuu kolmandal laupäeval riikliku tähtpäevana, kui heisatakse riigilipp. Ka Ungaris on soome-ugri sugulasrahvastele pühendatud päev ametlikuks tähtpäevaks.

Hõimupäevade eesmärk on suurendada laiema avalikkuse huvi soome-ugri rahvaste, nende keelte ja kultuuride vastu, kõnelda nende rahvaste päevakajalistest probleemidest, teadvustada eestlaste kuulumist soome-ugri rahvaste perre, väärtustada paremini omaenda päritolu, emakeelt ja kultuuripärandit ning edendada koostööd Venemaal elavate soome-ugri rahvaste ja omariiklust omavate soomlaste ning ungarlastega nii kodanikualgatuse korras kui ka kohaliku omavalitsuse ja riiklikul tasandil.

Alates 1991. aastast korraldab hõimupäevi Eestis Fenno-Ugria Asutus. Sündmuste kõrghetkeks on küll oktoobrikuu kolmas laupäev, ent sündmusi jagub kogu sügisesse. Hõimupäevade põhiüritusteks on suured pärimusmuusikakontserdid Tartus, Tallinnas ja Viljandis, kuid eri soome-ugri piirkondadest külla saabunud folkloori-ansamblid reisivad üle kogu Eesti, esinedes koolides ja rahvamajades. Korraldatakse soome-ugri rahvaid tutvustavaid näituseid, filmipäevi, konverentse ning muid üritusi. Neist suur osa leiab aset maakondades ning on suunatud vastavalt hõimupäevade algele eesmärgile koolinoortele.

2014. aastal on hõimupäev 18. oktoobril. Kutsume Eesti kultuuriorganisatioone, koole ja vabaihendusi, aga ka kohalikke omavalitsusi kaasa mõtlema, kuidas võiks mõne sügise tegevuse pühendada sugulasrahvaste tutvustamisele. Selleks on mitmesuguseid võimalusi: kutsuda külla soome-ugri rahvaste ansambleid, korraldada kontserte, mälumänge, spordivõistlusi, näituseid või kohtumisõhtuid, tutvustada kirjandust, viia läbi temaatilisi koolitunde. Toredaks tavaks võiks saada tervituste saatmine oma sõpradele-tuttavatele sugulasrahvaste seas.

Loodame, et nii kujuneb hõimupäevast kõikjal soome-ugri aladel meeldejäädav pidupäev, mis ühendab keelesugulasi ning tekitab huvi ka omaenda kultuuri-pärandi vastu.

MTÜ Fenno-Ugria Asutus

